

HA 1759

M A G Y A R K Ö N Y V - S Z E M L E

KÖNYV- ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI
FOLYÓIRAT

REVUE POUR L'HISTOIRE
DU LIVRE ET DE LA PRESSE

114. évfolyam

1998

2

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA REVUE DE L'INSTITUT DES SCIENCES
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK LITTÉRAIRES DE L'ACADÉMIE
KÖNYV- ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI HONGROISE DES SCIENCES POUR
FOLYÓIRATA L'HISTOIRE DU LIVRE ET DE LA PRESSE

114. ÉVFOLYAM 1998/2. SZ.

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG — COMITÉ DE RÉDACTION

KÓKAY GYÖRGY

(felelős szerkesztő)

BORSA GEDEON

FÜLÖP GÉZA

KULCSÁR PÉTER

MONOK ISTVÁN

NAGY LÁSZLÓ

ROZSONDAI MARIANNE

VIZKELETY ANDRÁS

Technikai szerkesztő:

TÓDOR ILDIKÓ

SZERKESZTŐSÉG — RÉDACTION

1118 Budapest, Ménesi út 11–13.

Megjelenik negyedévenként

Trimestrielle

---

*Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in HISTORICAL
ABSTRACTS and/or AMERICA: HISTORY AND LIFE.*

*

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlap-üzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR 1900 Budapest XIII., Lehel u. 10/A.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a Postabank Rt. 219–98636, 021–02799 pénzforgalmi jelzőszámára. Példányonként megvásárolható a következő könyvesboltokban: a W. K. *Magiszter* könyvesboltjában (1052 Budapest, Városház u. 1.), a *Balassi Kiadó* könyvesboltjában (1023 Budapest, Margit u. 1.), az *Írók Boltjában* (1061 Budapest, Andrássy út 45.) és az *Osiris Kiadó* könyvesboltjában (1053 Budapest, Veres Pálné u. 4–6.).

Előfizetési díj 1998-tól egy évre 1000 Ft.

Külföldön terjeszti a HESS ANDRÁS KERESKEDELMI KFT. (H-1300 Budapest, 3. Pf. 290.).

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és az MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 leütés, jegyzetek a főszöveg után). A Tanulmányok rovatba szánt kézírathoz 1 oldal terjedelmű tartalmi kivonatot is kérünk. Különlenyomatok (legkevesebb 25 példány) a Kiadóhoz címzett, de a szerkesztőséghez eljuttatott levélben rendelhetők a korrektúra visszaküldésével egy időben.

VOIT KRISZTINA

Zenei folyóiratok és irataik a Budapest Fővárosi Levéltárban (1875–1890)

Az 1870-es évek elejétől kibontakozó heves lapalapítási kedv nemcsak a politikai napilapokra terjedt ki. Az egyes nagy múltú – vagy éppen a gyors kapitalizálódás teremtette – szakmák, egyesületek és társulatok is igyekeztek közlönyeiket méltó köntösben megjelentetni. Megnőtt az érdeklődés a művészeti és főként a társadalmi élet eseményeiről tudósító lapok iránt is. Az egykorú divatlapok késői utódai, az ún. családi, vagy enciklopédikus lapok tárcáikkal, híreikkel, méltatásaikkal ezt az igényt kívánták kiszolgálni. A művészeti életről szóló beszámolók tekintélyes hányada foglalkozik zenei eseményekkel, koncertekkel, opera előadásokkal, vagy más zenés színházi bemutatókkal, muzsikások, énekesek, híres virtuózok szereplésével; életükkel, sikerikkel. Ugyanekkor a politikai napilapok is feladatuknak tekintették a terjedelmes „irodalmi rovat” mellett a kulturális hírszolgálatot. Tudjuk, hogy az operai előadásokat, a prózaiakhoz hasonlóan, estéről estére recenzálták, nem csak a *Fővárosi Lapokban*, a magyar sajtótörténet egyetlen hosszú életű irodalmi és művészeti napilapjában. De a családi lapok népszerűsége és egyre nagyobb száma is jelezte, hogy a főváros közönsége mindinkább képes lenne eltartani olyan lapokat is, amelyek a művészeti életből csak egy-egy művészeti ág jelenségeivel foglalkoznak.

A Zeneakadémia, az Operaház, ill. a Népszínház megszületése a magyar zenei életnek olyan új távlatait teremtette meg, amelyek mellett a szakajtó megjelenése természetesnek tekinthető. Nem szabad azonban megfeledkeznünk azokról a társadalmi igényekről sem, amelyeket a társasági szokások, összejövetelek követeltek a maguk divatos, változó zenei ízlése szerint. A gyorsan gazdagodó, gyarapodó és élni vágyó új világvárosias Budapest változatos és hangulataihoz illeszkedő muzsikát akart, és mind többet és többet. Így jönnek létre egyre nagyobb számban azok a zenei lapok, amelyek szinte csak kották közreadását tartják fontosnak és tulajdonképpen csak a periodicitásuk alapján tekinthetjük őket valódi hírlapoknak.

A zenei hírlapok nagyobb számban ezért is a hetvenes évek közepétől jelennek meg, bár legtöbbször igen rövid életűek; tulajdonosaik, szerkesztőik gyakran változtak. Hosszabb ideig azok a folyóiratok tudnak megélni, amelyeket egy-egy jól bevezetett zenemű-, vagy hangszerkereskedés mellett jelentettek meg, vagy valamilyen egyesület tartott fenn. Az ún. kottalapok egyik legbiztosabb „eltartói”, az ekkortájt nagy népszerűséggel működő dalárdák, vagy dal-egyesületek. A

„zeneműfolyóiratok”, ahogyan magukat nevezték, így megfelelő hasznot hozva, tovább éltek, a kottaanyag népszerűsége és a biztos anyagi háttér lehetőségeit kihasználva. A komolyabb igényű szaklapok már kevesebb megértésre találtak és néhány kivételtől eltekintve, nem tudtak sokáig fennmaradni.

A viszonylag nagyszámú kísérletnek az egyik oka az is, hogy a lapalapítás nem járt különösebb nehézséggel. A megindítás, az első mutatványszámok megjelentetése még kisebb anyagi áldozatot követelt, mint a lapok állandó fenntartása, terjesztése, nyomdászamláinak kiegyenlítése, nem beszélve az írói tiszteletdíjakról. Természetesen ez az utóbbi gyakran rendezetlen maradt, hiszen sokszor a tulajdonos-szerkesztő maga tölti meg – esetleg baráti körének segítségét is igénybe véve – a hasábokat. Egy-egy lap anyagi helyzetének beszédes árulkodója a nyomdahelyek gyakori változása: legtöbbször a számlák körüli „nézeteltérések” állnak mögötte.

A korszak sajtórendészeti eljárása a hetilapok, vagy a ritkábban megjelenő (évenként legalább 5 számot megjelentető) időszak kiadványok megindítását nem köti olyan biztosíték, kaució lefizetéséhez, mint a politikai és főként a napilapok esetében. A hírlap megjelenésének bejelentését, nyomdahelyének, tulajdonosainak, felelős szerkesztőinek adatait kéri benyújtani az illetékes közigazgatási hatósághoz, a főváros esetében a Polgármesteri Hivatalhoz. Hasonlóképpen jelenteni kell a beállott változásokat a fenti adatokban és be kell nyújtani a lap kötelempéldányait is. Ennek alapján ellenőrzi és kíséri figyelemmel a lap működését a m. kir. Főügyészség, a Pénzügyigazgatóság és a Belügyminisztérium.

A Budapest Székesfőváros Polgármesteri Hivatalához benyújtott iratok – ha olykor hiányosan is – lehetővé teszik az egyes lapok alapítási körülményeinek pontosabb tisztázását; olyan változásainak nyomonkövetését, amelyeket esetleg a lapban nem jeleztek. Így például az egyes lapok megjelenésének vagy szüneteltetésének pontos idejére is nyerhetünk adatokat, és ez főként azért is fontos lehet, mert a legtöbb lap esetében számok kallódtak el az időben, és így gyűjteményeinkben szinte egyetlen lapból sincs meg a teljes kiadványsor.

Példaként, elsőként a *Zenészet*i Lapokra hivatkozhatunk, amely korai zenei hírlapjaink közül a legismertebb és legjobban feltárt. Elsőnek semmiképpen nem tekinthetjük, hiszen például Sopronban 1861–1863 között *Harmónia* címmel már megjelent egy kétnyelvű, magyar–német közlöny.

A *Zenészet*i Lapok¹ engedélyezési kérelme hiányzik, miután a Hivatal felállítása, Pest-Buda egyesítése előtti időben keletkezett. 1880-ban azonban a Pénzügyigazgatóság megkereséssel fordult a Polgármesteri Hivatalhoz, a lap adatait kérve, majd 1881 februárjában ismét megkeresték az általuk ismert szerkesztőt.

Az 1880 decemberében adott első válaszirat közli:

„... a »Zenészet

¹ Budapest Főváros Levéltára. Elnöki iratok. IV. 1409/B. 2331/880. sz.

Az 1881. február 21-én kelt második megkeresés bővebb felvilágosítást kért:

3363. VI.e.M.kir.Pénzügyigazgatóság

„... Ábrányi Kornél állítása szerint az általa 1873 évi január hó 12-én megindított »Zenészeti Lapok« című lap ugyanazon évi október hó 26-án 41-ik számmal először szűnt meg.

Megkerestetik ennél fogva a tek. polgármesteri hivatal, miszerint ebbeli állítása valóságos felől mielőbb nyilatkozni sziveskedjék.”

A válaszirat kelte 1881. március 4. – 664/1881.eln.sz.

„... a »Zenészeti Lapok« című lapra vonatkozólag hozzám semmiféle bejelentés nem történt; a budapesti kir. főügyészségtől nyert értesülés szerint ugyancsak a szóban forgó lapból 1872. évben 52 példány, 1873-ban 41 példány, 1874. évi május 3-tól ugyanazon év végéig 33 példány; – 1875. évben 38 példány és végre 1876-ban 15 példány mutatott be.”

Az irat hátoldalán ceruzával írt következő megjegyzés:

„Az időszaki lapokról vezetett főkönyvben kezdettől I. Ábrányi Kornél, mint felelős szerkesztő és külső tulajdonos lévén feljegyezve, – fővárosi polgármesteri átirat nincs.”

A fenti iratok alapján pontosan regisztrálható a *Zenészeti Lapok* meglehetősen bizonytalan periodicitású példányainak száma. Feltűnő, hogy az iratokon Ábrányi Kornél, mint „külső tulajdonos” szerepel. Ilyen elnevezéssel általában nemigen találkozunk és az ellentétként megjelölhető ún. „belső tulajdonos” kifejezéssel sem. Vajon ez a megkülönböztetés azt jelezné-e, hogy Rózsavölgyi Gyulának esetleg mégis szorosabb kapcsolata volt a *Zenészeti Lapokkal*? Nemcsak főmunkatársa volt, hanem talán jelöletlen tulajdonostársa is?² Ezt sem jelenthetjük ki azonban egyértelműen, miután a polgármesteri hivatal a megkereséssel kizárólag Ábrányihoz fordult és sem Rózsavölgyi, sem a cég neve – miként a nyomda megjelölése sem – nem szerepel az iratokban. Rózsavölgyi egyébként majd jóval később önállóan is megjelentetett egy lapot *Művészeti Szemle* címmel 1886–1892 között.³

A *Zenelap*ot 1886-ban jelentette meg először Sággh József.⁴ Lapengedélyezési kérelmének száma 11983 eln. Kelte: 1885. dec. 30.

„Budapest főváros nagyságos polgármesteréhez
jelentése

Sággh József a »Zenelap« szerkesztője és laptulajdonosának lak. VIII. ker. Bodzafa utca 21. sz.

melyben a jövő 1886. évi január 1-én megjelenő »Zenelap« című zenészeti szaklap megindítását bejelenti.

² ISOZ Kálmán: *A Rózsavölgyi és Társa cég története 1850-től 1908-ig*. In: *Magyar zenetörténeti tanulmányok*. III. Bp. 1973. Zeneműkiadó. 155–183., 170.

³ A lap iratai hiányoznak.

⁴ Budapest Főváros Levéltára. Elnöki iratok. IV. 1409/B. 5332/85. sz.

Nagyságos Polgármester Úr!

Alolírott 1886 évi január hó 1-én egy zenészeti szaklapot indítok meg »Zenelap« címén.

A lap minden hó 1-én, 10-én és 20-án, tehát havonként háromszor jelenik meg.

Felelős szerkesztője s lapkiadója alolírott Ságħ József, (:l.: VIII. ker. Bodzafa utca 21. sz.):)

A lap nyomdása: Müller Károly, ezelőtt Münszter Károly, (:l.: II. ker. Fő utca 20. sz.):)

Van szerencsém a fentieket Nagyságos Polgármester úrnak bejelentve szíves tudomására hozni.

Teljes tisztelettel

alázatos szolgája: Ságħ József

a »Zenelap« felelős szerkesztője és laptulajdonosa

Budapesten 1885. dec. 30.

Szerkesztőség és kiadóhivatal

(VIII) Bodzafa utca 21.

Ságħ József'

A válaszirat és az engedély kelte 1886. január 5. Száma 11983.eln.

A *Zenelap* 1886. jan. 1-jén megjelenő 1. számában a szerkesztő beköszöntő cikkében, „Mire törekedünk?” címmel fogalmazza meg a lap célkitűzéseit:

„Midőn ez kizárólagosan csak zenével foglalkozó művészeti közlőny életbeléptetésére magunkat elhatároztuk: erre erőt és bátorságot egyrészt ama *elismert nevű zeneírók készséges és hazafias támogatásából merítettük*, kik lapunkat nagybecsű közreműködésükkkel megtisztelni szíveskedtek; másrészt pedig ama hitből miszerint a *művelt s a zene iránt valóban érdeklődő magyar közönség*, már régóta érezvén (mert éreznie kellett), egy ily irodalmi közeg hiányát; azt örömmel fogja üdvözölni, főleg mint olyant, melyben az e téren már évek hosszú során át sikeresen működött és ismert nevű harcosokkal lesz alkalma találkozhatni ...”⁵

E régi „harcosok” egyik legjelesebbike Ábrányi Kornél azonban, ugyanebben az ünnepi első számban meglehetősen szkeptikusan nyilatkozott a fennmaradást és a közönség érettségét illetően. Korábbi tapasztalatai és sikertelenségei a lapok, kivált a *Zenészeti Lapok* esetében, nyilván ezt indokoltá tették. A főszerkesztő azonban személyese sértésnek és irigységnek vette Ábrányi megnyilatkozását, de megjelentette saját megjegyzéseivel ellátva.

Ságħ József igyekezett tekintélyes pártfogókat is keresni a lap számára. Így „Az Országos Magyar Daláregyesület és a Zenebarátok Országos Egyesületének Hivatalos közlőnye”-ként, – a zeneművészet összes ágai köréből – alcímmel jelölte meg lapját. A 12 oldal terjedelmű lap előfizetése egész évre 6 frt., és szinte minden zeneműkereskedésben árulták, Rózsavölgyi, Klökner, a Harmónia, Táborszky és a Nádor cég vállalta a terjesztést. Hatalmas munkatársi gárdát sorakoztatott fel Ságħ, fővárosi és vidéki szerzőket egyaránt. Így a teljes névsor:

id. Ábrányi Kornél, Beliczay Gyula, Berecz Ede, Czeke Sándor, Dunkl J. N., Dombay Artur, Gobbi Henrik, Goll János, Harrah József, Irmei Ferenc, Jankovich

⁵ *Zenelap* 1886. jan. 1. 1. sz.

Gy., Kőszeghy Géza, Kereszty István, Megyeri Károly, Sárosi Ferenc, Szabó N. Ferenc, Sipos Antal, Serly Lajos, ifj. Szetyei Nagy Károly, Schmidt Tódor, Sellei Schwartz Gyula, Vajda Viktor. Vidékről: Fökövy Lajos (Szeged), Felsmann János (Lugos), Gaál Ferenc (Szabadka), Kovárcz Emil (Losonc), Lekly Gyula (Kassa), Oláh Károly (Nagykörös), Preisinger József (Arad), Reberics Imre (Pécs), Riszner József (Jászberény), Tariczky Ferenc (Vác), Varga József (Nagy-enyed), Vágvölgyi Béla (Nagyszombat), Winkler Lajos (Nagyvárad), Wusching Conrád (Lugos).

A nagy erőfeszítések ellenére Sággh nem tudja megtartani a lap tulajdonjogát és azt kénytelen eladni nyomdászának, a feltörekvő Müller Károlynak. A bejelentés kelte 1887. jan. 14. – tehát az indulás óta csupán egy esztendő telt el.⁶

„Budapest fővárosi tekintetes polgármesteri hivatalához bejelentő kérvénye
Müller Károly azelőtt Münszter K. könyvnyomda és a »Zenelap« tulajdonosának, lak. II. ker. Fő utca 20. sz.a. amelyben a »Zenelap« című szaklap átvételét tisztelettel bejelenti.

Tekintetes polgármester hivatal!

Alolírott bátorkodom bejelenteni, hogy az 1886. évi január hó 1-én megjelent zenészi szaklapot »Zenelap« címen, mely akkor még Sággh József neve alatt szerepelt – átvettem.

A lap f. évi január hó 1-étől a II. évfolyamába lép, megjelen havonként háromszor 1-én, 10-én és 20-án. Előfizetési ára egész évre hat forint, félévre három forint.

Felelős szerkesztőnek sikerült megnyernem a lap volt tulajdonosát, Sággh József urat, ki tökéletes szakavatottsággal vezet is a lap szellemi részét.

Midőn ezt bejelenteni szerencsém van, teljes tisztelettel maradok alázatos szolgálja

Sággh József a »Zenelap« szerkesztője

Üllői út 4.

A könyvnyomda és a »Zenelap« tulajdonosa

Müller Károly”

A *Zenelap* nyomdahelyei a későbbiekben többször változtak, anélkül, hogy valódi tulajdonos változást bejelentettek volna. A szórvány lapszámok alapján 1888 végén a Pesti Könyvnyomda Rt. nyomtatta (Hold u. 7.), 1891-ben a Schlenker és Kovács ny. (Akadémia u. 7.)

A 95309.eln./1902. márciusi bejelentés szerint⁷ a *Zenelap* a Magyarországi zenészek egyesületének tulajdonába került. Még tíz esztendeig állt fenn ebben a formájában, s így a leghosszabb életű zenei lapjaink sorába tartozik. 1912-ben szűnt meg, azonban ezt hivatalosan elmulasztották bejelenteni. Ennek több oka lehetett, például így a lapengedély továbbra is élő maradt és bármikor a lapot újra lehetett indítani.

A későbbiekben a remény is elhalhatott, a bejelentés elmaradt. Amikor az 1920-as évek közepétől megindult a Hivatalban az irattár rendezése, és a lapengedélyezési kérelmek és egyéb sajtóhatósági ügyek felülvizsgálata, a *Zenelapot* 1924-ben nyilvánították hivatalosan is megszűntté.⁸ Erről az egykori tulajdo-

⁶ Budapest Főváros Levéltára. Elnöki iratok. IV. 1409/B. 619.eln.sz.

⁷ Uo.

⁸ Uo. 3805.eln. 1924. márc. 26.

nost és szerkesztőt is, az ügyintézés mechanikus szabályai szerint értesítették. Természetesen az 1885-ös bejelentésnek megfelelően a Bodzafa utcában keresték, majd továbbították a határozatot a Thököly út 3. szám alá, ahová a kézbesítői értesülés szerint valamikor átköltözött. A fenti címen azonban a „címzett ismeretlen”, ami nem is csoda, hiszen Ságh József még 1922-ben Vácott elhalálozott.

A fiatal Sztojanovics Jenő *Zenevilág* címmel 1890-ben indít egy szaklapot.⁹

„Nagyságos Polgármester Úr!

Van szerencsém tisztelettel értesíteni, hogy »Zenevilág« cím alatt felelős szerkesztőségem alatt, hetenként egyszer megjelenő szaklapot fogok kiadni, melyet Neumier Ede VI. ker. Szerecsen u. 35. sz. a. levő nyomatok, amit szíves tudomásul venni kérek.

Kiváló tisztelettel

Budapest, 1890. november

Szerkesztőség VI. ker. Hajós utca 7. IV. 16

Sztojanovics Jenő

VI. ker. Hajós u. 7. IV. emelet”

Az 1890. nov. 26-án kelt válaszirát a lap megindítását „sajtóhatósági szempontból tudomásul veszi”. Az engedélyezést azonban még hosszas levélváltás követi, miután a budapesti m.k.központi díj- és illetékkiszabási hivatal 45919/1890. sz. átiratával fordul a Polgármesteri hivatalhoz:

„A tekintetes fővárosi polgármesteri hivatalnak

Helyben

Hivatkozással a folyó évi november 25-én 22289/890 szám alatt kelt becses átiratára, megkerestetik a tekintetes hivatal, miszerint a »Zenevilág« című hírlap megindítása napját még e hivattal közölni szíveskedjék.

Bp. 1890. december 22-én.”

A 25373/el. iratban – kelt 1891. jan. 7. –

„Felhívatik Sztojanovics Jenő úr, miszerint haladéktalanul jelentse be azt, hogy a »Zenevilág« című lapja mely napon indult meg.

Rényi”

Sztojanovics válasza nem sokat késik:

„1891. január 19.

Nagyságos Polgármester Úr!

Vonatkozással 1890: 25373 elnöki szám alatt hozzám intézett felszólítására van szerencsém teljes tisztelettel tudomására hozni, hogy *Zenevilág* című szaklapomat 1890. december hó 16-án indítottam meg.

Fogadja Nagyságod kiváló nagyrabecsülésem kifejezését mellyel maradtam aláza-tos szolgája

Sztojanovics Jenő

A *Zenevilág* tulajdonosa és felelős szerkesztője”

⁹ Uo. 7102/90. sz.

Az elnöki hivatal 1891/1162. szám alatt továbbítja Sztojanovics nyilatkozatát. Az Illeték hivatal azonban július 23/105/1891. sz. alatt újabb megkereséssel fordul a polgármesteri hivatalhoz, melyben tudatja, hogy:

„A Pesti könyvnyomda részvénytársaság e helyre tett egyik jelentésében azt juttatta ide tudomásra, hogy a havonként kétszer megjelenő »Zenevilág« című hírlap e hó 15-től kezdve intézetében fog nyomtatni.

Miután a tekintetes polgármesteri hivatal a múlt év november 25-én 22289 alatti átiratában a lap heti lapnak címezetet megkerestetik, szíveskedjék ide tudatni, mely időtől kezdve jelen meg a lap havonként csak kétszer?

Budapest, 1891. július 1-én.”

Ez a nyomdaváltoztatás a lap életében némi emelkedést jelenthetne, egy gondosabb kivitel, amelynek ára a periodicitás csökkenése lenne. Minderre azonban már nem kerül sor, mert Sztojanovics – feltehetően anyagi okokból – kénytelen a lap megjelenését beszüntetni, mint erről az ugyancsak júliusi beadványa értesít.

Eln. 13790/1891.

„Nagyságos Kammermayer Károly úrnak, Budapest székesfőváros polgár mestereinek, kir. tanácsos úrnak Budapest

tiszteletteljes jelentése Sztojanovics Jenő, főv. lakos, szerkesztőnek, melyben »Zenevilág« című szaklapjának beszüntetését jelenti. Lakik: Hajós u. 7.

Nagyságos Polgármester Úr!

Alulírott teljes tisztelettel jelentem be, hogy 1890 év december havában kiadásomban és szerkesztésemben megindított *Zenevilág* című zenészeti heti szaklapomat 1891. év július 1-én beszüntettem. Midőn erről Nagyságodat kitünő tisztelettel értesíteném maradtam Nagyságod kész szolgája

Sztojanovics Jenő

Lakik: Budapest VI. Hajós u. 7. IV. 16.”

Az 13674/el. sz. alatt a bejelentést tudomásul veszik és ezzel az előbbi Illeték hivatali megkeresés is érvényét veszti. A lap alig félesztendő működés után megszűnik. Pedig még a december végén közzétett Előfizetési felhívás és programnyilatkozat sajátos és nem a megszokott hangnemben fogalmazódott. Sztojanovics nem a közönség kegyeit kereste, inkább a zenei élet problémáira hívta fel a figyelmet.¹⁰

„... Hazánkban az összes művészetek között a zene fejlődött ki a legkevésbé. Alig vannak zeneszerzőink és művészeink; akik vannak, azok is elmenekülnek az itthoni mostoha viszonyok közül s a külföldön keresik boldogulásukat. A nagy közönség zenei műveltsége rendkívül sok kívánni valót hagy hátra, mert azoknak az iskoláknak a száma, ahol alapos zenei műveltséget osztogatnak, véghetetlen csekély az egész országban. Annál több a ferde felfogás, az indokolatlan ellenszenv oly dolgokban, amelyek a zenével összefüggésben vannak. ...”

A fenti szavak különös hangsúlyt kapnak, ha tudjuk, hogy az ekkor már 5. évfolyamába lépő „ellenlap”-ot az a Ság József jegyzi, aki nemcsak zenetanár

¹⁰ Zenevilág 1890. dec. 23. 2. sz.

és tankönyvíró, hanem a Zenetanárok Országos Egyesületének elnöke is, és a *Zenelap* helyét ez alapvetően meghatározza. Sztojanovics új hangot képviselő lapjának a bukása szinte törvényszerűnek tetszik. Ságh különben nagyon jól meg tudta szervezni a lapja körül a támogatókat. Az 1900-as évek elején fejlece szerint a *Zenelap* a Magyarországi Zenészek Országos Segély-Nyugdíj-Egyesületének, a Magyar Zeneszerzők Társaságának és a Dunántúli Dalosszövetségnek a hivatalos közlönye. Büszkén hirdette, hogy a „magyar szaklapok gyűjteményes kiállításában aranyéremmel kitüntetve,” az 1907-es koppenhágai nemzetközi kiállításon.¹¹

Ez a biztos háttér tette lehetővé, hogy a *Zenelap* mintegy huszonöt esztendőn át, 1912-ig fennálljon, szemben Sztojanovics kísérletével, vagy még a sok nehézséggel küszködő *Zenészeti Lapokkal* szemben is.

A Pesti Könyvnyomda részvénytársaság, amely mint láttuk, szerette volna átvenni Sztojanovics lapját, mintegy tíz esztendővel később hasonló címmel, 1900 szeptemberétől ugyancsak *Zenevilág* címmel vállalta egy „színházi, zeneművészeti és zeneirodalmi” folyóirat megjelentetését. Az igen szép kiállítású, szecessziós címlapú kiadványt Hackl N. Lajos szerkesztette, de semmi kapcsolata nem volt névelődjével. Mindössze 3 évet élt, 1903-ban szűnt meg.

A zenei szakfolyóiratok között egy speciális szint képviselnek az ún. „zenemű folyóiratok”, amelyeket szinte kivétel nélkül egy-egy zeneműkereskedés vagy kottakiadó cég, esetleg hangszergyár jelentetett meg.

Goll János zenetanár 1875-ben indította meg *Táncz*¹² címmel díszes kiállítású lapját, amelyet két lipcsei nyomdában készítettett, a Garbrecht cégnél és a Röder C. G. hangjegymetsző intézetnél. Néhány kottalap a „»Dietze«-féle könyvnyomda és hangjegymetzde”-nél, a Váczi úton készült. Mindössze 8 oldalból állt, egész évre az előfizetési díj 4 Ft, számonként 30 krajcár. Nem tudni, milyen okból alig egy esztendő múltán Goll János névváltoztatási kérelemmel fordul a Polgármesteri hivatalhoz. Az új *Orpheus*-hangzatosabbnak tűnik. A lap történetére vonatkozó iratanyag szinte teljes egészében megvan. Sajtórendészeti szempontból még egy külön eljárási módra ad példát, az álnevek kezelésének hivatali ügymenetét, ill. annak kialakulását követhetjük nyomon.

Goll János Tisza Aladárral, azaz Langer Viktorral közösen fordul a Polgármesteri hivatalhoz.¹³

„Nagyságos Úr!

Van szerencsénk jelenteni, hogy a »Táncz« című zenemű folyóiratot a mai napon beszüntettük, helyette pedig Orpheus cím alatt hasonló lapot indítunk. Midőn kérjük, hogy ezt tudomására venni méltóztassék maradtunk

Nagyságos urunk
alázatos szolgálói

¹¹ *Zenelap* 1909. 1. sz.

¹² Budapest Főváros Levéltára. L. az 1. sz. jegyzet.

¹³ Uo. 17.eln. 876. jan. 4.

Budapesten, 876. január hó 1-én.

Goll János és Tisza Aladár

Kiadóhivataluk: Budapesten
II. ker. fő utca 20. sz. a.”

A január 10-én kelt válaszirat a bejelentés adatait kevesli és kéri a nyomda megnevezését; amelynek a szerkesztők eleget is tesznek.

17/876. számhoz 876. jan. 17. eln.

„Nagyságos polgármester és királyi tanácsos Úr!

Van szerencsénk jelenteni, hogy az »Orpheus« című zeneműfolyóirat kiadója Goll János egyszersmind első szerkesztő. Folyóiratunk havonként kétszer, t. i. 1-én és 15-én jelenik meg. A hangjegytartalma Lipcsében, F. W. Garbrecht cég; a boríték pedig Buschmann f. által, Budapesten, korona herceg u. 6. sz. állíttatik ki. Egyszersmind bátorcodunk a már megjelent első számot ezennel bemutatni s maradtunk Nagyságos Polgármester és királyi tanácsos Úr

alázatos szolgálói

Budapesten, január hó 14-én

Goll János és Tisza Aladár”

Az 1876. jan. 18-i keltezésű válaszirat a bejelentést „tudomásul veszi”, és ezzel a címváltoztatást engedélyezi.

Feltehetően feljelentés, vagy csak valami egyéb bejelentés nyomán a Belügyminisztérium megkereséssel fordul a polgármesteri hivatalhoz a szerkesztők személyére vonatkozóan.

324. sz. belügyminisztériumi megkeresés.

255. eln. 876. febr. 4. Polgármesteri hivatal

A megkeresés tárgya: Vajon az »Orpheus« című zeneműfolyóirat tulajdonos és szerkesztő társul feljelentett Tisza Aladárnak ezen neve tulajdon vagy csak álneve-e? utóbbi esetben bejelentette valódi nevének közlése mellett, hogy ezen álnevet fogja használni és végre, hogy megszűnt »Táncz« című folyóirat annak idején miért nem jelentett. ^{pe?} hozzám mielőbb jelentést tegyen.

876. jan. 31.

Tisza.”

Az 1876. febr. 11-i keltezésű válaszirat továbbítja a megkeresést és felszólítja a szerkesztőket, igazolják, miért nem jelentették a változást, és a Tisza Aladár valóban álnév-e?

1876. febr. 15-én a Belügyminisztérium miután a korábbi megkeresésre még nem kapott választ, azt újra megsürgeti. (ad. 324. sz. 1876.) A felszólításra Goll János február 20-án kelt beadványában a következőket válaszolja:

398. eln. 876. febr. 24.

„Nagyságos Polgármester úr!

Alulírott bátorcodik a f. é. február hó 11-én kelt Goll János és Tisza Aladárhoz intézett feliratban fölött kérdésekre ezennel jelenteni, hogy a volt »Táncz« című zenemű folyóirat megjelentetését épen úgy, mint az »Orpheus« lejelenteni el nem mulasztotta, mi abból is kitűnik, mivel 874. évi szeptember havában a »Független Polgár« szerkesztő hivatalában a hivatalos teendők fölött tudakozódott és a kérdéses

jelentést ennek utána adta fel postára, mikor utóbbi igazgatóságát kérvényben újság-bélyeg használtathatásra megkérte. Azonban a jelentést a fővárosi polgármesteri hivatalhoz címezte s így valószínű nevezett hivatalban létezik a jelentés.

Továbbá van szerencséje alulírottak jelenteni, hogy a Tisza Aladár-név csakugyan álnév, s ezt mint az »Orpheus« szerkesztőtársa megtartotta. Valódi neve: Langer Viktor. (Állása zenetanár az orsz. vakok intézetében.)

Ezen jelentéssel maradt

Nagyságos polgármester és királyi tanácsos úrnak
alázatos szolgája
Goll János
az »Orpheus« zeneműfolyóirat kiadója.

Budapest, február hó 20-án 876.”

A magyarázkodás elég körülményes, mindenesetre a polgármesteri hivatal 1876. márc. 10-én kelt 398/el. irattal továbbítja a beadványt a Belügyminisztériumnak, amely a következő leirattal válaszol:

1630 szám/el. belügyminisztériumi leirat.

Iktatva: 561.el. 876. márc. 20. Polgármesteri hivatal

„Nagyságos Kammermayer Károly polgármester úrnak

Folyó hó 10-ről 398/el. szám alatt kelt jelentésére vonatkozva, illetőleg az abban előfordult ügyállás alkalmából tudomás és mihezartás végett utasítom Nagyságodat, miszerint mindazon esetekben, ahol az illető lapszerkesztő álnevet használ, a valódi neve is hitelesen megtudandó s hozzám mindenkor feljelentendő.

Buda-Pesten, 1896. évi mártius hó 16-kán

Tisza”

Az *Orpheus* megszűntét bejelentő irat nincs meg, de tudjuk, hogy 1878-ig, még két esztendeig élt.

Az *Orpheus* előfizetési díja megegyezett a *Tánczéval*, megrendelhető volt minden postahivatalnál, a vízivárosi Fő u. 20. alatt lévő kiadóhivatalban és a Rózsavölgyi és társánál a Kristóf téren. Igyekezett kielégíteni a közönség minden rétegét, népdalok, csárdások, orgona-harmónius darabok, indulók, francia négyesek, keringők, lengyelkék, polkák és egyéb „különfélék” kottáit adták közre.

Goll János 1886 végén újra megkísérli egy zeneműfolyóirat, azaz egy kottasorozat kiadását. Az eddig Nagyszombatban megjelenő *Apollo* tulajdonjogát szerzi meg, amelyet korábban Vágvölgyi Béla szerkesztett. Maga az elnevezés nem ismeretlen a fővárosi közönség előtt, hiszen Fellegi Viktor 1872 és 1881 között közreadott egy hasonló kottás folyóiratot, amely terjedelmesebb lehetett Goll János vállalkozásánál, hiszen évente „200 oldal zeneművet” ígért. A kiadóhivatalul szolgáló kereskedés Budán a várban, az Országház u. 94. [!] alatt működött. Nemcsak kottát és hangszeret árult, de még színes olajnyomatokkal is kedveskedett előfizetőinek. 1886-ban azonban a lap már semmiképpen nem állhatott fenn,¹⁴ mert a Polgármesteri hivatal az engedélyezéseknél nagyon ügyelt arra, nehogy két azonos című lap működjék egyszerre. Goll János kérvénye

¹⁴ Uo. 2884/908. sz. – Fellegi Viktor *Apollója* 1872–1881 között működött. Iratai nincsenek, mivel az alapítása Pest-Buda egyesítése előtti időre esik.

1886. szeptember 24-én kelt és az *Apollo* áthelyezése iránt folyamodik, vagyis fővárosi működési engedélyét kéri.

11105 eln. 1886. szept. 25.

„Tekintetes Polgármesteri Hivatal!

Van szerencsém jelenteni, hogy az »Apollo« zeneműfolyóirat, mely eddig Vágvölgyi Béla szerkesztése alatt Nagyszombatban jelent meg, f. é. 1886. évi október hótól kezdve az én szerkesztésem és kiadásom mellett fog megjelenni.

Egyúttal van szerencsém tudomására hozni, hogy a szerkesztőség és kiadóhivatal helyisége Budapesten VI. k. Lázár u. 18. sz. a. létezik.

Tisztelettel vagyok

kész szolgálja

Budapest, 1886. szeptember hóban 24-én

Goll János”

A válaszirat 11105 eln. 1886. okt. 11-i dátummal a bejelentést „tudomásul veszi”.

1907-ben meghalt Goll János, az *Apollót* azonban a Goll család továbbra is fenntartotta. Goll sógora, Dr. Kolpaszky István ügyvéd és testvére Goll Rezső szerkesztik és birtokolják, míg az örökös, Goll János fia, Goll Aladár át nem veszi a lap irányítását.

Az *Apollo* Goll János vagyonának, ill. hagyatékának egyik tétele lehetett és az új szerkesztő-tulajdonosok kijelölése a hagyatéki végzésnek felelt meg, mint arról az alábbi polgármesteri hivatali határozat egyik megjegyzése tanúskodik.

Az örökösök 1908 márciusában tájékoztatták a polgármesteri hivatalt a szerkesztőváltásokról:¹⁵

„Nagyságos Polgármester Úr!

Alulírott tisztelettel bátorkodok az »Apollo« zeneműfolyóirat szerkesztésében és kiadóhivatalában beállott személyi változásokat bejelenteni Nagyságodnak ezek tudomásul vételét kérve.

Az eddig 22 éven át szerkesztő-kiadó Goll János 1907. október 20-án történt elhalálása következtében a főszerkesztő és laptulajdonos lett Dr. Kolpaszky István ügyvéd (Budapest VI. Lázár u. 18. I. em. 14.) felelős szerkesztő pedig Goll Rezső (Budapest, II. ker. Pálffy-tér 1. II. em. 20.)

E személyi változások tudomásul vételét tisztelettel kérem a bpesti főposta igazgatósággal is közölni.

Maradtam Nagyságodnak

alázatos szolgálja

Budapesten, 1908. március hó 25-én.

Dr. Kolpaszky István

az »Apollo« főszerkesztő-tulajdonosa

Goll Rezső

Goll Aladár

felelős szerkesztő”

A beadványnak külön említésre méltó részlete, hogy miután a lapot a postán keresztül is már terjesztették, fontosnak tartották azt, hogy kérjék a terjesztési jog átruházását is.

¹⁵ Uo. 089718/1908.eln.

Másfelől arra a sajtórendészeti gyakorlatra is példát kapunk, amely szerint a lapengedélyeket nemcsak adás-vétel útján lehetett ekkor még átruházni, hanem az örökölhető is volt.

A polgármesteri hivatal ezt a tényt meglehetősen sokára, az eddig tapasztalt gyors ügykezeléstől eltérően csak május 8-án ismeri el, „a bemutatott hagyatéki átadó végzésnek visszaadása mellett.”

Négy esztendővel később, 1912 májusában veszi át Goll Aladár az *Apollo*-t; ő lesz a „zeneműfolyóirat” utolsó szerkesztő-tulajdonosa. Az átvételt azonban a Hivatal csak körülményes levélváltás után engedélyezi.¹⁶

A határozat kimondja:

„Pótkérvény kapcsán ezen határozat számára való hivatkozással mutassa be Dr. Goll Aladár a kiadó-tulajdonos dr. Kolpaszky István sajátkezűleg aláírt nyilatkozatát, melyben az „Apollo” című lap kiadó-tulajdonosi jogának átruházásához hozzájárul.

Erről Dr. Goll Aladár budapesti (VI. Lázár utza 18. szám I. em.) lakost értesítem. Bp. 1912. május 29.”

Goll Aladár 1912. június 15-én nyújtja be a kért nyilatkozatot, amelyben a kiadó-laptulajdonosi jogának átadását elismeri dr. Kolpaszky István. Tanúként Farkas Sándort és Szelényi Bélát kéri fel. A 79748. eln. irat közli, hogy 1912. júl. 13-i keltezéssel az engedélyt határozattá nyilvánították.

Az 1920-as évek elején az *Apollo* már nem jelent meg, de az engedélyt sem vonták vissza, miután a tulajdonos nem jelentette be sem megszűntét, sem a kiadás szüneteltetését. Így 1924 végén az *Apollo* sajtóhatósági vizsgálatát elrendelik.¹⁷

A véghatározat 1925. aug. 31-én kelt:

„A VI. kerületi Előjáróság jelentése szerint a Dr. Goll Aladár budapesti lakos kiadásában és felelős szerkesztése mellett 1908. évben megindított *Apollo* című időszaki lap huzamosabb idő óta nem jelenik meg.

Ennek alapján az említett lap megszűnését hivatalból megállapítom és meghagyom a tanácsi XI. ügyosztálynak, hogy ezt a körülményt az időszaki lapok nyilvánosságában jegyezze föl.”

Erre a bejegyzésre végül csak 1927. november 16-án kerül sor, mintegy 13 esztendővel a lap eltűnése után. 1914-ben azonban csak a Goll család lapja szűnt meg, mások ugyanezen néven később újra feltámasztották, így nevében 1944-ig élt.

Budapest kiépülése, egyre zajosabb éjszakai élete, a szaporodó kávéházak vonzották a fővárosba a cigányzenészek legtehetségesebbjeit. Érdekképviselőik és szakmai rangjuk kivívása hamarosan olyan lapok megteremtésével járt együtt, amelyek – a többi szaklaphoz és érdekképviselői orgánumhoz hasonlóan – a szakma és nagyközönség számára szükségesnek látszottak. Így született

¹⁶ Uo. 89718.eln. és 70148/eln.

¹⁷ Uo. 113 592/1924. és 10911/1925. és 158.754/1927-IV.

meg a *Magyar Népzeneészek Lapja*, amely egyúttal azt is példázza, milyen ke-serves nehézségek között születtek és haltak el a nyolcvanas-kilencvenes évek művészeti lapkísérletei.

A *Magyar Népzeneészek Lapjának* első, mutatványszámát még a Hornyánszky nyomda vállalta; ezzel a mutatványszámmal, amely 1890 januárjában jelent meg, úgy tűnt a lap meg is szűnik. Mészáros Viktornak, a szerkesztő-tulaj-donosnak azonban sikerült megnyernie a jóval gyengébb és kisebb híré Schle-singer-nyomdát, amely összesen hat szám kiállítását vállalta.

A mutatványszám tanúsága szerint Mészáros lapját a „magyar népzeneészek” – cigánymuzsikuskok – szakmai érdekeit szolgáló közleményként szerette volna meghonosítani. Más oldalról szerette volna elérni népszerűsítésüket, megismer-tetésüket a közönséggel is. Ezt célozták a legnevesebb primásokról tervezett portrék, amelyek közül az első számba Rác Pali, a Sugár út egyik legrangosabb szórakozóhelye, a Télikert primásának életútja került. Ugyanakkor híryaga és tárcái más olyan zenei eseményekről is tudósítottak, amelyek túlmutattak a „népzene” területén. Így az a gazdag előfizetési felhívás és program, amelyet Mészáros meghirdetett, megvalósíthatatlan maradt. A bukás egyik oka talán éppen ez a gazdagság: a cigányzeneészek és a művelt nagyközönség érdeklődé-sét összekapcsolni és egyetlen orgánummal kielégíteni nem lehetett: az egyik-nek túl sok, a másikkak lenézett; s így senki sem érezheti magáának.

A *Magyar Népzeneészek Lapjának* kivételesen megvan a teljes iratanyaga.¹⁸ Az 1887. jan. 3-án kelt beadvány

„Mészáros Viktor a »Magyar Népzeneészek Lapja« szerkesztője- s kiadójánál (:la-kik Budapest Damjanich utca 2. sz. I. emelet 12 ajtó:) a lapjának engedélyezése tár-gyában.”

„Alulírott mély tisztelettel vagyok bátor bejelenteni, Méltóságodnak, hogy f. é. január 1-ével egy hetenként egyszer megjelenő »Magyar Népzeneészek Lapja« című szakfolyóiratot indítottam saját szerkesztésem és kiadásomban, melynek mutatvány számából 4 példányt tisztelettel be mellékelek.

Midőn ezt bátorkodom tenni, van szerencsém Méltóságodat alázattal kérni, hogy ezen kizárólag nép zenészeti ügyekkel foglalkozó lapnak a folytathatósági engedélyt kegyesen megadni méltóztassék.

Végül tisztelettel jelentem, hogy a lap Hornyánszky Victor akadémiai könyvkeres-kező és nyomdatulajdonos nyomdájában fog megjelenni, – és hogy a köteles példá-nyok beküldéséről (:főváros levéltára, akadémia, múzeum részére:) egyidejűleg gon-doskodtam.

Legmélyebb tisztelettel levén
Budapest 1887. január 1.

Méltóságos Főpolgármester Úrnak
alázatos szolgálja
Mészáros Viktor ...”

Az engedélyt néhány nap múlva megkapják, azonban újabb nehézségek me-rülnek fel.

¹⁸ Uo. 30/87. sz. – Magyar Népzeneész: Uo. 680/89. sz.

„Polgármester Úr!

A »Magyar Népzeneészek Lapja«-nak megjelentetése a fővárosi polgármesteri hivatal 1887. január 5-én 119. elnöki szám alatt kelt végzésével engedélyeztetvén, (:az erről:) szóló hivatalos értesítvényt van szerencsém (.) alatt bemellékelnem.

Miután azonban fentérintett lap közbejött akadályok miatt csakis mutatvány-számban jelent meg: van szerencsém Nagyságodhoz azon kérelemmel fordulni, hogy miután a kérdéses lapnak sem kiadásánál, sem szerkesztésénél egyéb lényeges változás. – minthogy a kiadó nyomdával a Schlésinger-féle nyomda (Rostély u. 24. sz.) választott és saját lakásom s egyszersmind a szerkesztőség és kiadóhivatal Rottenbiller utca 37/3 sz. a. van – ezen körülményt tudomásul venni, illetve a polgármesteri engedélyt lehetőleg rövid idő alatt kiadni méltóztatásék.

A fenthivatott szám alatt a »Magyar Népzeneészek Lapja«-nak mutatvány-száma becsatoltatott.

Budapest, 1888. febr. 10.

Méltóságos Főpolgármester Úrnak ...”

A szerencsétlen sorsú lap további bürokratikus eljárások szenvedő alanya lesz: az egyes megjelent példányszámok nyomonkövetése a Pénzügyigazgatóság részéről néhány esetben kivált aprólékos „gondossággal” történt, mint ezúttal is. Először 1887. jan. 25-én keresik meg a tek. tanácsot, hogy „közölni szíveskedjék, vajon a »Népzeneészek lapja« című heti lap mikor szűnt meg.” Ezidőszert az igazgatóság lapunkat rosszul nevezi meg és összekeveri egy – ekkor még tervezett –, hasonló profilú hírlappal.

Február 21-én 3164/el.n.sz. alatt a hivatal készséggel küldi meg – megisméltelve korábbi jelentését – a választ:

„Hivatkozással előző eln. számokra és átiratokra a ... kiadótulajdonos kijelentései szerint az említett lapból a múlt év folyamán csupán a ‘mutatványszám jelent meg;’ e lap tehát a múlt évben az első számmal megszűnt, f.é. február hó folyamán azonban mint erről a t. Pénzügyigazgatóságot f.é. február hó 15-én 2871/el.n. sz. a. kelt átiratommal értesíteni szerencsém volt – újból megindítattott. ...”

1888 márciusában a Pénzügyigazgatóság a szerkesztő lakhelye iránt érdeklődik, amelyre választ is kap.

A *Magyar Népzeneészek Lapja* elmúlásáról egy jegyzőkönyvből értesülünk, amely

„... felvétellett Budapest főváros polgármesteri hivatalában 1888. évi december hó 15-én.

Jelen voltak: alulírottak

Meghívás folytán megjelentek

Mészáros Viktor, ú.mint a »Magyar Népzeneészek« cz. lap bejelentett szerkesztője és a lap ügyében kihallgattatván, előadja, hogy a »Népzeneészek Lapja« melyből megindításkor csak a mutatványszám jelent meg az 1887. évben megszűnt; a f.é. február hóban ismét megindítattott, azonban csak 6 szám jelent meg belőle, a mikor is, azután f.é. május hó folyamán végleg megszűnt.

Felolvastatván helyben hagyottt és aláíratott.

Kmf.

Felvette: Rényi Dezső

f.gy.

Mészáros Viktor
(aláírás)

A fenti jegyzőkönyv a Pénzügyigazgatóság számára készült, amely még december elsején megkereséssel fordult a polgármesteri hivatalhoz a lap ügyében. December 11-én a Pénzügyigazgatóság újból felszólítja a hivatalt, hogy „közölni szíveskedjék, hogy a Mészáros Viktor kiadásában és felelős szerkesztése mellett megjelenő »Magyar népzene« c. lap időközben nem szűnt-e meg?» December 15-én végül – a jegyzőkönyvre való hivatkozással – a „Magyar Népzene Lapja” megszűnését „sajtóhatósági szempontból tudomásul” veszik.

A hosszas eljárás végeredménye: hat lapszám és tizenkét akta.

1889 elején Klökner Gyula zeneműkereskedő nyújtott be lapengedélyezési kérelmet:

„Budapest főváros nagytekintetű Polgármesteri hivatalának Bejelentése Klökner és Schloss zeneműkereskedő cégnek Budapest, Váci utca 12.sz. az általa kiadandó »A magyar népzene« című zenefolyóirat tárgyában.

Alulírott zeneműkereskedő cégnek van szerencséje a nagytekintetű polgármesteri hivatalt értesíteni, hogy kiadásában folyó év február hó 1-től kezdve egy havonként egyszer – minden hó elején megjelenő zenefolyóiratot »A magyar népzene« címmel megjelentet. A lap felelős szerkesztője Klökner Gyula, lakik VI. Damjanich utca 2. II. 13., ki a lapot »Csengeri Gyula« álnév alatt fogja szerkeszteni. Nyomatva lesz a lap Buschmann F. nyomdájában (Haris bazár). Kiadó tulajdonos: Klökner és Schloss zeneműkereskedése, IV. Váci utca 12.

Miknek szíves tudomásulvétele után vagyunk a nagytekintetű polgármesteri hivatalnak alázatos szolgálói

Budapest, 1889. január hó 31-én.

Klökner és Schloss
(cégbélyegző és aláírás)”

A kérelem tanúsága szerint *A magyar népzene* indulási dátuma egyértelműen 1889 és nem 1890, amint azt a *Zenei Lexikon* is megállapítja. A megszűnés keltét 1891-re datálják, azonban az iratok hiánya miatt ezt bizonyossággal megállapítani nem lehet. A lapszámok ezeknél a korai hírlapoknál teljességgel szinte egyetlen esetben sincsenek meg, legtöbbjükben csak szórványszámokat lehet fellelni.

A magyar népzene hivatalosan – a hasonló esetek eljárása szerint – a 89105/1919-IV. sz. véghatározat értelmében szűnik meg. A kiértésítés természetesen nem találja meg az érintetteket, ezért „a fél jelentkezéséig irattárba tétetik”. Azóta is ott van.

Fel kell tételeznünk azonban, hogy *A magyar népzene* még 1889. év folyamán megszűnt, mert 1890 januárjában Klökner Gyula újabb lapalapítási kérelmet nyújt be. Az új lap címe: *A cimbalom*.¹⁹

Az új lappal a tulajdonos láthatóan szakítani kíván a korábbi „népzene” előzményekkel. Igényes zenei mellékleteket ad közre, amelyhez az átiratokat Allaga Géza állítja össze. Ugyanő szerkeszti a melléklapot is, amely *A kis cimbalom* címet viseli és a „legkedveltebb dalok és dallamok gyűjteménye tan-

¹⁹ Uo. 216/90. sz.

anyaggal és pótlékul a cimbalom iskolához...” Az előfizetők köre is kiszélesedett, a hangszer a hangversenytermekben is állandó szereplőnek látszik. Sőt a népszerűség olykor váratlanul tűnik: egy híradás szerint József főherceg is előfizetett a lapra, mert az ifjú hercegnők is megtanultak cimbalmon játszani. Bárhogyan is van, a főúri pártfogó sok mindent jelez.

Klökner Gyula beadványában azonban nem tesz említést a zeneszerző, zenetanár Allaga Gézáról, csupán magát jelöli meg szerkesztőként. Előző lapjához hasonlóan újra ugyanazt az álnevet, Csengery Gyulát, kívánja használni; a boríték ugyancsak a Buschmann nyomdában készült. Nem tesz azonban említést arról, hogy maga a kottametszés Bécsben, a Musikaliendruckerei v. Josef Eberle cégnél történik. A szerkesztő személyében egy változás állt csak be: elköltözött az elegánsabb Erzsébet körút 8. alá.

Az 1890. január 14-én kelt kérvényben a lapot havonként, minden hónap 15-én kívánja megjelentetni. A Klökner és Schloss cégbélyegzővel ellátott iratra a válasz január 22-én érkezik meg. Félév múltán Klökner a tulajdonjogot feleségére ruházza át. Feltehetően ennek inkább üzleti, mint egyéb okai vannak és a lap életében ez a tény nem jelenthet különösebb változást.

15399/eln. 1890. aug. 23.

„Tekintetes Polgármesteri Hivatal!

Tisztelettel alulírottak van szerencsénk az 1890 január hó óta havonként megjelenő a »Cimbalom« című zeneműfolyóirat kiadótulajdonosa személyében történt változást a következőben bejelenteni.

A lap eddigi tulajdonosa alulírott Klökner Gyula zeneműkiadó (lakik: Erzsébet körút 8. sz. I. em.) kilép a tulajdonából, s annak kiadói tulajdonjogát átadta Klökner Gyuláné szül. Forster Stefániának (lakik: Erzsébet körút 8. I. em.) ki is mint a »Cimbalom« kiadótulajdonosa a lapot 1890 június hótól kezdve a saját tulajdonából minden hó 15–20. közt megjelenteti és a »Cimbalom« kiadóhivatala. Budapest, Erzsébet körút 8. I.« céggel jelzi a lap alján annak kiadótulajdonosságát ...”

Ez a névleges átruházás a kor általános szokása volt és a polgármesteri hivatal egy héttel később, augusztus 30-án nem is gördít akadályt a tranzakció elé.

A *Cimbalom* harmadik és utolsó tulajdonosa az ugyancsak kereskedő Schunda Vencel József, aki a lapot 1890. július 1-jén veszi meg.

1891. júl. 7.

„Budapest nagytekintetű polgármesteri hivatalának

Van szerencsém tudatni, hogy a kiadásunkban megjelenő »Cimbalom« cimbalomzene folyóirat a mai napon Schunda Vencel József úr hangszerkereskedő s gyáros kiadói tulajdonába ment át – amit juris tudomásulvétel céljából ezennel tudatunk s kérjük a változást bejegyezni s erről végzésileg minket úgy Schunda Vencel József urat Budapest, Magyar u. 26. értesíteni.

Budapest, 1891. július 1.

Klökner Gyuláné
Schunda Vencel József”
alíráások és pecsét

A lap megvétele nem lehet véletlen: a Schunda cég a legismertebb cimbalomkészítő Magyarországon. Ennek ellenére, bár a lap feltűnően megtelik hir-

detésekkel, megszűnésének pontos dátumát csak sejteni lehet. Csupán 1890-ből ismerjük lappéldányait. 1927-ben a megszűntté nyilvánító polgármesteri véghatározat a cég címére megérkezhetett és ott vagy utódait vagy őt megtalálták, mert a kézbesítés sikertelenségét igazoló papírok az iratok közül hiányoznak.

Az 1890-es évekig megjelenő korai zenészi hírlapok közül egy sajátos folyóiratot kell kiemelnünk és ez az 1882-ben megindított *Harmonia*.²⁰

A 230/eln. szám a. 1882. január 14-én engedélyezési kérelmet nyújtott be a *Harmonia* magyar zeneművészek részvénytársulatának nevében Dr. Wolf Vilmos ügyvéd, „melyben jelenti, hogy „*Harmonia*” című zenészi lapot ad ki.”

A szokatlan eljárás szerint:

„Van szerencsénk jogtanácsosunk dr. Wolf Vilmos ügyvéd úr által tisztelettel bejelenteni, miszerint holnaptól kezdve Aggházy Károly és Erney József tanár urak szerkesztése és Kacziány Géza úr felelős rovatszerkesztése mellett (lak: Kalap utca 16.) »*Harmonia*« című hetenként egyszer megjelenő zenészi lapot adunk ki, mely egyelőre a Deutsch-féle nyomda részvénytársulat nyomdájában fog nyomtatni, esedezvén miszerint ezen bejelentésünket tudomásul venni méltóztatásék.

Szerkesztőség: Kalap utca 16.

Kiadóhivatal: Váci utca 24.

Tisztelettel

Dr. Hubay ... [Károly]

Kacziány Géza

a »*Harmonia*« felelős szerkesztője”

Az 1882/230 eln. válaszirat elfogadja a *Harmonia* magyar zeneművészek részvénytársulatát mint kiadótulajdonost, és külön figyelmeztetés mellett, amely az 1848:XVIII.t.c. 40.§-ának rendelkezéseit kéri betartani, – az engedélyt megadják és a feleket annak rendje és módja szerint kiértékelik.

A további szerkesztőváltások iratai hiányoznak, ugyanígy az 1886-ban *Művészeti Szemlére* történt címváltozás kérvénye sem található meg az iratcsomóban.

1894-ben újra találkozhatunk a *Harmonia* című folyóirattal. Évfolyamszámmozgása szerint a VI., illetve majd 1895-ben a VII. folyamatot viszik tovább. Mindez talán a folyamatosságot kívánja jelezni, amelyre iratok hiányában gondolhatunk. Ezt a folyamatosságot képviselheti (Huber) Hubay Károly, Hubay Jenő testvérbátyja, aki a *Harmonia* részvénytársulat alapító elnöke volt. Ezúttal a „»Harmónia« és zongorakereskedés részvénytársulat” a kiadó, Hubay felelős szerkesztőként működik. Havonta háromszor jelenik meg, „minden hó 1., 10. és 20-án.” A szerkesztőség és kiadóhivatal a Váci utca 9. szám alatt található, amely a fenti cég telephelye.

A lap fejléce szerint „Zene újság és hangversenyszemle”, és a Magyar Női Karének egyesület és a „Budapesti Zeneművészkör” hivatalos közlönye. Nyomdája az Országgyűlési Értesítő kö- és könyvnyomda rt., amely eddigi lapjaink esetében nem jelentkezett. Tartalmát tekintve a *Harmonia* egy új lapfípust je-

²⁰ Uo. 91/882. sz.

lent a zenei hírlapok között, az ún. hirdetési újság típusát, amely már ekkor igen gyorsan terjedt, mindenféle szakterületen, a lóversenytől a színházig.

A Harmonia rt. egy igen sokoldalú vállalkozás lehetett. Nemcsak kották forgalmazásával foglalkoztak, hanem – feltehetően a kissé elhasznált példányokból – kölcsönkönyvtárat nyitottak (1 fit. kölcsönbérért havonta), ugyancsak a Váci utcában. A kilencvenes évek közepén itt működött zongorakereskedésük is, amelyben többek között az általuk is működtetett „Első hazai Zongoragyár” – ugyancsak Harmónia márkanévvel – forgalmazását is ők végezték. A gyár maga a Bécsi út 42. alatt működött „a zongoragyártás legújabb vívmányai szerint”, négyféle változatban, színben és aranyozásban, pianínókat is beleértve. De vállaltak mindenféle, zongorák körüli munkát: javítást, hangolást stb. A *Harmonia* feladata ennek a tevékenységnek minél nagyobb hirdetési felületet biztosítani. Ennek meg is felelt: utolsó éveiben mindinkább a hirdetés uralkodik el, 8 oldalából, ha futja is „elméleti” írásokra, azok más lapokból való átvételek. Sőt még az is előfordul, hogy ugyanazt a cikket két számban egymás után leközlík.

Fel kell tételeznünk, hogy a lap történetében az a néhány esztendő, amikor 1886 és 1892 (?) között bizonyos nehézségek merültek fel, szorosan összefügghet a részvénytársaság működésének egészével, ahogyan az 1884-ben megindult zongoragyártást kénytelen volt beszüntetni egy időre és csak 1895-ben indították újra a termelést.

A lap 1896-ban szűnt meg, Hubay Károly halálával. Irataink azonban nincsenek, mint ahogyan nem voltak a kilencvenes évek történetére vonatkozóan sem.

Az ezernyolcszázhetvenes és -kilencvenes évek között indult és működött általunk bemutatott zenei lapjainak sora nem teljes. Így nem foglalkoztunk a következő lapokkal: *Zenészeti Hetilap*, szerk. Langer Viktor; *Zenészeti Közlöny*, szerk. Ábrányi Kornél; *Művészeti Szemle*, szerk. Berényi Pál; *Cimbalmozók folyóirata*, szerk. Kuliffay Isabella, Késmárky Árpád. 1890 után is indult néhány olyan lap, amelyet okvetlenül meg kell említenünk: *Zenélő Magyarországnak* (1892-), szerk. és tul. Klökner Ede; *Cimbalom családi körben* (1891-), szerk. Allaga Géza; *Zene- és színművészeti Lapok*, (1893-), szerk. Váli Béla, Gönczi Mór; *Zeneirodalmi Szemle* (1894-; 1895 után *Művészeti Lapok*), szerk. Dunkl Róbert, Kéry Gyula, Hekler Andor. Tulajdonos: Rózsavölgyi és Társa; *Katholikus Egyházzenei Közlöny*, (1894-), szerk. Erney József, Kutschera József, Langer Viktor. Klöknernek van egy lapja, amely 1905-ben indul: a *Zenés Újság*, Falk Richárd szerkesztésével, és amelyet Kunossy Vilmosnál nyomtat.²¹

A hetvenes évektől azonban nemcsak a zenei lapok száma nőtt meg ugrásszerűen, hanem azoknak a cégeknek a száma is, amelyek valamilyen módon a zenéhez kapcsolódtak, illetve az ilyen irányú igényeket kívánták kiszolgálni, így a zenemű- és hangszerkereskedések száma, valamint azoknak a nyomdáknek a száma, amelyek képesek voltak kották nyomtatására is. A hetvenes években általában a kották metszésével bécsi és lipcsei cégeket bízták meg és csak a

²¹ FELLINGER, Imogen: *Verzeichnis der Musikzeitschriften des 19. Jahrhunderts*. Regensburg, 1968.

borítólapok készültek magyar, illetve fővárosi nyomdában. Főként a Röder C. G. hangjegymetsző intézetében, Lipcsében, vagy a Garbrecht F. W. cégnél, ugyancsak Lipcsében metszték a lemezeket, amelyekről a nyomatok talán már hazai műhelyekben készültek. A bécsi cégek közül az egyik legtöbbet foglalkoztatott Josef Eberle „Musikaliendruckerei”-je. Főként Klökner dolgoztatott nála és a magyar gyakorlatban egyedülállóan – legjobb tudomásunk szerint – számmal és saját emblémával jelöltette saját kiadású kottáit. Eberle a 90-es évek közepén Pesten is hirdette üzemét: „Hangjegynyomda. Eberle József és társa. Bécs VII. Seidengasse Nr. 7. (saját házában). Hangjegyvésés, hangjegynyomás és könyomatú művek egyetlen legteljesebben berendezett üzletét. Zeneszerzők és zeneegyletek figyelmébe” ajánlja műhelyét.

Az 1890-es évekre már viszonylag nagy számban alakultak kottakiadó cégek és ez szükségessé tette, hogy a népszerű és gyakran kiadott műveket valamilyen jogvédelem alá vegyék. Ennek megfelelően a gyűjteményes kiadványoknál az egyes kották alatt – például a Goll János-féle Apollo esetében is – a tulajdonjogra utaló megjegyzések olvashatók. Így: „Nádor úr szíves engedélyével”, a „Schunda v. J. úr, mint eredeti kiadó szíves engedélyével”, „Rózsavölgyi és társa –, Bárd Ferenc és testvére cég, – Szegő Jenő, mint eredeti kiadó szíves engedélyével”. Vagy a „Ricordi G. és társa milánói cég különös engedélyével”. Természetesen Klökner maga is leszögezte, hogy a dalok Klökner vagy az Apollo kizárólagos tulajdonát képezik. 1906 után pedig már általában a címlapon olvashatjuk: „Leírást, gépi többszörözést a törvény tiltja. Minden jog fenntartva.”

Az elővigyázatosságnak az is egyik oka lehetett, hogy a kilencvenes évek közepén már számos hazai cég is vállalta kották kiadását. Elsők között a „Dietze»-féle könyomda és hangjegymezde, a Váczi úton”, amely még a *Táncz* néhány számát készítette. Kunossy Vilmos és társa, és a Pesti Könyvnyomda rt. a legjelentősebb vállalkozások. Mellettük már korábban gyakran szerepel a Buschmann cég, azonban csak a borítólapok dekoratív elkészítésében jeleskedett ismereteink szerint, és természetesen egyéb „próza” szövegek kinyomtatásában.

A polgármesteri hivatalhoz 1875 és 1890 közötti esztendőkből benyújtott zenei lapokra vonatkozó iratok gyűjteménye – mint láttuk – nem mindig teljes. A hivatal, a felek, vagy talán az utódok hibájából. Mindenesetre a laza kezelésre utal a húszas évek második felének „rendteremtése”, amely a húsz-harminc éve halott lapokat megszünttét nyilvánítja, igazi bürokratikus pontossággal. Ennek a hivatali nagyvonalúságnak az oka nem csak abban rejlik, hogy inkább a politikai és a napilapok útjára figyeltek a hatóságok, és a bizonytalanabb, nagyobb időközökben, sokszor rendszertelenül megjelenő folyóiratok és közlönyök a figyelmüket jobban elkerülték. De ezek olyan gomba módra szaporodtak, születtek és haltak, hogy sokszor egyszerű regisztrálásuk is gondot jelentett. Tudjuk, hogy ezekben a lapalapításokban nem a művészeti lapok jelentették a legnagyobb erőt. De a művészeti tárgyú szaklapok között a zeneiek száma meglepően tekintélyes. Az irodalom, és főként a képzőművészetek területén ilyen nagyszámú kísérletről inkább a század elején beszélhetünk. Közismert, hogy Magyarországon a 19. század végén nincs még meg az a közönség, amely

művészeti kérdések iránt olyan mértékben mutatna érdeklődést, hogy több színvonalas lapot el tudna, vagy el akarna tartani. Részben ezért is válnak irodalmi és tudományos lapjaink enciklopédikus jellegűvé, mint például a *Budapesti Szemle* is, amelyet azonban az egyenként szűk közönségrétegek együttese mellett is inkább az Akadémia tartott fenn. A muzsika is képviselteti magát – igaz nagyon szerényen – a *Budapesti Szemlében*, a *Fővárosi Lapokban*, vagy a számtalan családi lap mindegyikében. És mégis, az önálló zenei szaklapok iránti igénynek oly erősnek kellett lennie, hogy a sok kudarc sem törte le a vállalkozókat. Elsősorban zene- és énektanárok, ma már alig emlegetett zeneszerzők, zenemű- és hangszerkereskedők, maguk is értő szakemberek, álltak a kezdeményezések mögött.

Vajon szükség lehetett ennyi, muzsikával foglalkozó folyóiratra, amikor az érdeklődő más újságokból is bőven tájékozódhatott, – ha kottákat így beszerezni nem is igen tudott. Valószínűleg, nem; de mintha a kortársak ezt sehogyan sem akarták volna tudomásul venni. Vagy honnan ennyi kezdeményező erő, honnan ez a sok mondanivaló? Nem feltételezhető, hogy a 19. század utolsó harmadában a zenei hírlapok nagy számát csak a korszak ismert sajtótörténeti virulása magyarázná. A 19. század utolsó évtizedeiben az önálló magyar nyelvű zenei szaklapok iránti igény megnövekedése – úgy hisszük – a magyar zenei élet olyan mozgásaira is figyelmeztet, amely ugyan majd később teljesebb ki, de szorosan összefügg e korszak egyéb zenetörténeti jelenségeivel.

KRISZTINA VOIT

Des revues musicales et leurs documents écrite aux Archives de la Capitale Budapest (1875–1890)

Après l'union de Pest-Buda (1873) et après l'établissement du bureau du premier bourgmestre, la capitale introduisit un procédé nouveau dans le domaine de la police de presse. D'après ce dernier, la fondation d'une revue nouvelle devait être autorisée par une requête présentée au bureau du bourgmestre. En outre, on devait annoncer les données les plus importantes de la revue (title, langue, périodicité, propriétaire, rédacteur, éditeur, imprimerie, en signalant l'adresse exacte de ces derniers), et, par la suite, tous les changements survenues dans les données. D'une manière analogue, il fallait annoncer la cessation, l'arrêt ou la suppression de la revue. On introduit l'obligation de payer une caution dans le cas des revues politiques. L'effectuation et le contrôle de cette dernière ressortait à la classe compétente du bureau du procureur royal et à celle du ministère des finances, la capitale avait seulement l'obligation de la prestation des données, c'est-à-dire, c'était elle qui était en relation immédiate avec les clients.

L'étude présente la pratique dans le domaine de l'administration des revues suivant les dispositions ci-dessus mentionnées, dans la période de 1875–1890. Parmi les documents conservés aux Archives de la Capitale, on peut trouver la matière écrite des revues musicales spéciales, des revues de « musique populaire » et des collections de notes musicales également.

Au milieu des années 1870, les gravures de notes se préparaient encore chez des firmes étrangères, surtout à Vienne et à Leipsic. Les parties textuelles et les couvre-livres se préparaient seuls dans des imprimeries hongroises. Mais l'accroissement rapide du nombre des revues musicales et des firmes publiant des notes entraînait qu'aux années 1890, de nombreux imprimeries fonctionnaient déjà à Budapest aussi qui s'occupaient de la gravure des notes aussi.

SZELLE BÉLA

Az arisztokrácia irodalompartolása az önkényuralom időszakában*

A kor talán legnagyobb irodalompolitikusa Kemény Zsigmond többször foglalkozik a hazai olvasóközönség összetételével, minőségével, kibővítésének és átalakításának kérdéseivel. A *Pesti Napló*ban megjelent cikksorozatban hosszasan időzik e kérdéseknél.

Cikkei mondanivalójának összege az, hogy az irodalomnak politikai szerepe van, nála nem kizárólag a nemzet megmentésében, hanem a társadalmi haladás elősegítésében is, s ehhez új olvasóközönséget kell teremteni. Ennek okából szemügyre veszi a létező, hagyományos olvasóközönséget, meghatározza a célt és az átmeneti idők feladatait. Kemény Zsigmond Széchenyi István gondolatára alapoz: „A kiművelt agyvelő öszlete határoz sorsunkról” – idézi, majd így folytatja: a „legnagyobb szerep s legtöbb felelősség most a tudomány, költészet és szépművészetek egyéneit illeti”, ha a sajtó – gyűléstermek s politikai intézmények iskolája nélkül – ... maradt nemzeti műveltségünk legfőbb eszközéül fönn...”

„Nem csak irodalmi, de mély jelentőséggel bíró politikai kérdés is az, vajon minő irányokban kell az irodalmi munkásságnak vezéreltetni... hogy magának erőt teremtsen olvasóközönség által... hogy bennönket a polgárisodásban nyerendő diadalo-
lok útján a semmisüléstől megóvhasson.”

A polgárisodásról beszél és egyértelműen a kapitalizmusra gondol: „Korunk az ipar, a kereskedés, a pénz kora.” Ezért a nemzet vezető erejét két osztályban látja: „Egész Európában a nemzetek szellemi emelkedettségét két néposztály pallérozódásának foka dönti el. Értem a nagypolgárságot – burgeoisie – és a falusi nemességet s általában a közép és kisebb földbirtokos osztályt.” A hazai burzsoáziával azonban az a baj, hogy nem magyar („A magasabb ipar és kereskedelem emberei nem voltak magyar nyelvűek azelőtt sem, s azutánra szintén megtartották régi nyelvöket.”). A magyarrá válás azonban már folyamatban van. A nép különböző osztályaiból – beleértve még az arisztokráciát is – feltöltődik és magyarrá válik ez az erő. Addig is az irodalompartolásban fennmarad a korábbi szereposztás. Részt vállal benne az „európai értelemben civilizált” arisztokrácia, a „közgyűlések által kigyalult” nemesség és a gyér értelmiség,

* A magyar olvasóközönség az önkényuralom időszakában c. mű részlete.

mely olyan „minő a többi művelt országokban”. „Mielőtt az új publikumot megteremtenők” – mondja Kemény – „a nővilágot és az arisztokráciát meg kell nyerni a magyar (!) könyvnek”. A hangsúly nem az olvasáson hanem a magyar művek olvasásán van, mivel „Nálunk a nővilág általában inkább szokott francia művekhez, eredetiben vagy német fordítás szerint. Az arisztokrácia íróasztalán pedig csak kivételként láthatók magyar könyvek” – tegyük hozzá: akkor is többnyire kötelességtudatból. Szerzőnk ezután jellemzi a minőségi olvasmányok közönségét, tehát a fentieket („itt nem értjük azokat, akik csak kalendáriumot és ponyvára szánt műveket vásárolnak”). És az írók, az irodalom, a könyvkereskedelem feladatait határozza meg, amellyel hozzá kell járulnia az új olvasóközönség megteremtéséhez.¹

Az arisztokrácia magatartásának korabeli megítélése ellentmondásos, mint ahogy ellentmondásos volt az a szerep is, amelyet a forradalom és szabadságharc idején betöltött. Hiszen tagjai között találjuk a nemzeti oldalon a vértanúhalált halt Batthyány Lajost és az ellenség oldalán a muszkavezető Forgách fivéreket, a haditörvényszéki ítéletek mágnás származású tiszt áldozatainak hosszú sorát és az udvar szolgálatába szegődő főrangúakat. A megközelítés nehezen marad érzelmi indíték nélküli. Az elmondottakon kívül azért sem, mert kirakatban él, irigyelt s korábban egyértelműen vezető szerepű osztályról van szó. Több mint 600 családnak a nemzeti törekvésekhez való viszonya a megítélés tárgya és az azonosulástól a közömbösségen, távolságtartáson át a rideg ellenszenvig terjed lehetséges hozzáállásuk választéka.

A kortársak véleménye különösen az ötvenes évek elején élesen elítélő: A *Pesti Napló* ismeretlen levelezője az arisztokrácia 1848 előtti szerepéről is nyilatkozik:

„Főnemességünk nagy része, akkor az udvarnak fényénél melengetve hideg kebelét, idegen szokást vett fel, csaknem feledte őseinek nyelvét...” „és majdnem csak egyikét vagyonosb és elkedvetlenített főnemes hullatott asztaláról egyikét morzsát az éhező költőnek, a nem méltányolt írónak.”²

Baráth Miklós, a *Napló* s a *Gazdasági Lapok* tokaji tudósítója, s egy „költői beszélyt” tartalmazó kötet szerzője nyílt levél címzettjeként az előbbieknél sokkal súlyosabb ítéletet olvashatott a főnemesség 48 előtti és a szabadságharc alatti magatartásáról:

„Míg a nép, anyanyelvén dudolá nehéz munka-óráinak enyhéül, amaz édes fájdalom dalokat... – míg a népből kikelt egyesek, – emberi hatályos pártfogás nélkül, küzdöttek a honi irodalom és művészet terén: aristocratáink gunyt űztek hazájok nyelvéből, jelleméből; s mint a verklis rigó, idegen hangon fecsegtek, tökéletlenül összevissza.”

¹ KEMÉNY Zsigmond: *Szellemi tér.* = PN 1853. aug. és szept.; Uő: *Élet és irodalom.* = PN 1852. okt., nov., dec. és 1853. júl. és aug. – a szövegközlés alapja itt: KEMÉNY Zsigmond: *Élet és irodalom.* Szerk., az utószót és a jegyzeteket írta TÓTH Gyula. Bp. 1971.; i.h. 225, 226, 231, 232, 233, 140, 186.

² *Pest, aug. 15.* = PN 1850. 132. (VIII. 17.)

A nemzeti nyelv és irodalom cserbenhagyása mellett azonban az arisztokrácia a hazaárulás vétkét is elkövette:

„Eljött a vihar nemzetünk fölé, mi, ha ők nincsenek – vagy legalább másként viselik magokat – áldásteljes tavaszi idő lett volna; itt hagytak bennünket ... a vészben elhagyták hazájokat.”³

Az 1850. évi népeesség összeírási anomáliákkal foglalkozik vitriolos tollal, az ókonzervatív feliratra is utalva, bizonyos Pinte Kovics, a Zala megyei, főként horvátok lakta Perlakról.

„Nem tudjuk az összeíró urak mit fognak tenni, mit tesznek vagy tettek y-i-vel végződő nevű praedicatumos nagy urainkkal, kiknek magyar ugyan nevök, de sem nem tudnak, sem nem akarnak tudni magyarul sőt mi több, évek óta szegyenlenek Magyarhonban lakni?”

(Javaslat: cseréljenek nevet a német, tót, horvát, oláh lakosokkal, akik magyaroknak vallják magukat.)⁴

Ugyanebben az esztendőben nyílt levél keretében az arisztokraták áldozatkészségének hiányát pécézi ki a tudósító:

„Szó ami szó, méltóságos urak! tegyenek már önök egyszer valami jót. – Hisz eddig előre ritkán, többnyire mindig hátra tolták a nemzetnek haladáskocsiját. Eleget éltek önök kéjeiknek, – jusson már egyszer a hazának is valami!” „A szegény ugyis odadobja filléréit, tegyék ezt önök százsorozva...”⁵

A főnemesség irodalmunk iránti részvétlenségét panaszoló levelek sorát lehetne idézni. Elegendő lesz azonban, ha két fontosabb irodalmi eseményhez fűződő észrevételekre figyelünk.

Garay János összes költeményeire gyűjtenek előfizetőket. A nem sokkal a költő halála előtt megkezdett aláíratás azonban eredménytelen: „A magyar fő- és vagyonos osztályokban nem akadt ezer előfizető...” Ney Ferenc, aki a kötetet aztán sajtó alá rendezte, és „azon osztály egyik érdemdús tagjának ..., melynél a magyar irodalom a legkevésbé keresett hő ápolást” támogatásával kiadta, Garayról írt nekrológiájában még pontosabb adatokat közöl: „Ki hinné, hogy a Garay összes műveire gyűlt előfizetők közt a főnemesség soraiból ekkorig alig 25 név olvasható.” (Persze azt is megjegyzi, hogy Pesten addig 40 előfizetőt sem bírtak összehozni.) Hozzá kell tennünk, hogy a korabeli irodalom népszerű figurájáról van szó, Háy János megformálójáról (*Az obsitos*), a Kont és Szt. László szívesen forgatott elbeszélő költemények szerzőjéről, akit politikai magatartása miatt katedrójától megfosztottak és vakon élte le utolsó éveit. Minden együtt volt tehát egy nemzeti akcióhoz (ami később meg is indult).⁶

³ Nyílt levél Baráth Miklóshoz. = PN 1850. 98. (VII. 8.)

⁴ PINTEKOVICS: Perlak, júl. 18. = PN 1850. 113. (VII. 25.)

⁵ Időszaki levelek. L*. barátomhoz. VI. = PN 1850. 69. (VI. 3.)

⁶ PN 1853. 1074. (X. 8.) FVU; NEY Ferenc: *Bucúszózat Garay János hamvaihoz.* = PN 1853. 1100. (XI. 9.)

A kor legmagasabb színvonalú, (második korszakában) szellemtudományi folyóiratát, a *Budapesti Szemlét* „résztvéltenség miatt” 1864-ben a megszűnés veszélye fenyegette. Ezért foglalkozik előfizetőinek táborával a Napló szerkesztősége, amely megállapítja, hogy annak zöme „csekély jövedelmű” értelmiségi, „míg a birtokosság ... aránylag leghátrább áll. Pedig egy agárért, egy loért, egy pipáért, vagy egy nótáért sokszor többet ad, mint a többi osztály egész évi keresetének negyede, sőt fele.”⁷

Az arisztokrácia irodalompartolásáról reális képet alkotni csak konkrét tények és adatok birtokában szabad. Lehet érzékelni, hogy egy általános megállapításnak mikor van elegendő valóság alapja, s mikor kevés az. Ugyanabból az esztendőből (1854) állítunk párhuzamba két véleményt. A *Pesti Napló* hegyaljai levelezője tökéletesen negatív képet fest (a fővárosi) arisztokráciáról:

„Hány magyar főúri ház létezik Pesten, vagy az országban, melyben a társalgás magyarul folyna?” „Hány magyar főúr lakik Pesten? S vajjon nem inkább feltalálhatók-e ők Európa bármelyik fővárosában, mint az ország fővárosában.”

Vele szemben a *Vasárnapi Újság* rovata megállapítja és közli, hogy

„Előkelő uraink is élénk részvétet mutatnak hazai irodalmunk iránt; jelen vásár alatt egész hosszú sorozatokat lehetne látni könyvárusainknál a megjelent újabb magyar könyvekből, miket főuraink lelkes osztályának tagjai rendeltek meg.”⁸

Egyébként pedig a magyar szó hiánya kapcsán nem szabad szem elől téveszteni azt, hogy az idegen nyelven folytatott társalgás a gyerekek számára nyelvtanulási késztetés és alkalom, a felnőttek számára gyakorlási lehetőség volt – többek között. Ugyanis több nyelv beszédfokú ismerete elvárható volt egy arisztokratától. A külföldi vakációzás pedig Európa szerte dívó szokás volt arisztokrata (és nem arisztokrata) körökben. (A nemzeti érzelem hiányával nehezen vádolható magyar nemesség pedig, ha nem is beszélt pipaszó mellett folyamatosan latinul, hétköznapi beszédét is teletűzdelte latin közmondásokkal, kifejezésekkel, szavakkal – vö. Jókai regényei.) Az természetesen fennáll, hogy az arisztokrácia egy rétege nem bírja anyanyelvi fokon a magyar nyelvet.

Bármilyen is azonban az arisztokrácia, leírni, kivonni a magyar társadalomból nem lehet, hiába szűnt meg politikai hatalma. Sőt hivatása van, mivel vagyoni befolyása jórészt fennmaradt és az előző korokból öröklött (ugyan megtépzott) tekintélye figyelmen kívül nem hagyható. Báró Kemény Zsigmond szerint a múltban az arisztokrácia magatartása „életkérdés” volt, most csak egy nagy akadály, és szerepe átmeneti az irodalom fenntartásában.⁹

⁷ PN 1864. 216. (IX. 22.) Kf.; megj.: nem szűnt meg, l. uo. 231. (X. 9.)

⁸ *Hiányaink és teendőink*. Hegyalja, oct. 15. I. = PN 1854. 246. (X. 26.); VU 1854. 4. (III. 26.) Tárogató. 31.

⁹ KEMÉNY Zsigmond: *i.m.* 1971. 184.

1855-ben a *Pesti Napló* cikksorozatainak szerzője a március 15-én megjelent közleményben azt mondja ki, hogy a magyar társadalom az arisztokrácia jelentőségében annak történelmi bűnei ellenére is hisz. Nem számít, hogy az arisztokrácia „magát makacs ellenszegülésre tudta ragadtatni” a reformok ellenében, hogy 1848-ban, az európai forradalmak idején „az el nem utasítható cselekvés perczeiben a kínálkozó gyeplőt kezeiből elejté”, s hogy Világos után a „hűsége fejében visszanyert befolyását” érvényesíteni, és egyeztetett nemzeti érdekek képviselőit felhasználni nem tudta.

„Az aristocratia objektív értékét, súlyát, és hasznosságát” az új nemzedék magatartása sem csökkenti a magyarság körében:

„sokan az ifjú nemzedék közül e sorsteljes korszakban feledve hivatásukat, hamis ösvényre, kicsapongásokra tévednek, s koldusbotra vezető pazarlás, góg és merev elszigetelés által hiszik azon hűbéri falat pótolhatni, mely azelőtt társadalmi méltóságát személyes érdemek nélkül is védte.”

A főnemesség fiatal nemzedéke tehát nem csak önpusztító, de a feudális rend lebontásának a társadalmi érintkezésben bekövetkező hatását sem hajlandó tudomásul venni. (Ugyanez a panasz elhangzik egy évvel korábbról az értelmiség részéről: „maig is némi visszataszító feszességel viseltetik, tanult, de szegényebb ugyevezet proletár kaputos társai iránt.”)¹⁰

1848/49 közelségének múlásával, az aulikus arisztokráciának a legalább az 1847-es alkotmányos alapok (föderáció) megmentésére irányuló küzdelmei, s az egész arisztokráciának a nemzeti célok érdekében kifejtett szervező munkája és adakozásai közmegejtélésén is változtatott.

Egy 1863-ban napvilágot látott okfejtés a nagy francia forradalomra utalva fogalmazza át az arisztokrácia társadalmi hivatását:

Az arisztokrácia

„Társadalmi súlyának alapjai – a születés, név, és részben anyagi jólét is – a francia forradalom óta tetemesen megrendültek. A demokratiai nézetek, bármiként is tagadják itt ott, mindinkább tért foglalnak, és háttérbe szorítják azon tekintélyeket, miknek jogosultsága az ész törvényszéke (!) előtt ki nem mutatható.”

Az arisztokrácia feladata:

„a kik a társadalom élén állanak, álljanak egyszersmind élén a műveltségnek, a haladásnak, a törvényszerű szabadságra irányzott törekvéseknek.”

Az arisztokrácia magatartásáról:

„leginkább értette meg, leghívebben teljesíti azon aristocratia, mely társadalmi állásának régiebb alapjaiban aránylag legkevésbé rendített meg ... t.i. az angol és magyar”.¹¹

¹⁰ *Népesítés*. XII. = PN 1855. 60. (III. 15.); *Mező-Föld*, aug. 20. = PN 1854. 212. (IX. 16.)

¹¹ *Pest*, február 7. 1863. = PN 1863. 31. (II. 8.)

Az arisztokrácia kezdetben – hasonlóan az egész volt nemesi birtokossághoz – gazdasági ügyeinek rendbetételén, kiterjesztésén fáradozik, az foglalkoztatja,

„hogymint lehetne az ipar és szorgalom megkettőzött ereje által kedvezőbbé tenni anyagi helyzetét, s az ekeszarván vívni ki az önelégültséget s megalapítani amaz erkölcsi függetlenséget, melyet még csak nem régen a rostrumok nyujtottak”.¹²

Hamarosan azonban társadalmi térre is átvizsi energiáit. Miként az imént említettük tevékenyen részt vesz mindenféle intézmények és szervezetek létrehozásában, vezetésében és anyagi támogatásában. Ezek egy része közvetlenül vagy közvetve összefügg anyagi érdekeivel, más részük azonban egyáltalán nem. Száz és száz korabeli adattal rendelkezem, közülük azonban csak néhány jellegzeteset emelek ki.

A nagybirtokos arisztokráciának nyilvánvalóan elsőrendű érdeke fűződött a földhitel-intézet létrehozásához, hasonlóképpen a közlekedés fejlesztéséhez. A földhitel-intézet biztosítási tőkéjének előteremtése egészen nagyszabású akció volt. A második összefoglaló közlés szerint (1862. XI. 23.) az alapítók összesen már 1,595.000 Ft-ot fizettek be, mégpedig a néhány legnagyobbat említve: hg. Esterházy Pál, gr. Károlyi György továbbá b. Sina Simon bankár és földbirtokos fejenként 50.000, gr. Károlyi István 30.000, gr. Széchenyi Pál 25.000, gr. Barkóczy János 24.000, további 13 fő 20.000 forintot stb. A gyűjtés még a következő évben egy ideig folytatódott és összejött több mint 3,5 millió forint. Az alapítók egy-két kivétellel arisztokraták voltak, vagy lettek (Wodianer Albert és Móric).¹³

Nem anyagi haszon motiválta az adakozókat az Akadémia palotájának megépítésében és tőkéjének megerősítésében, az erdélyi múzeum egyesület és könyvtára megalapításában, színházak, iskolák, könyvtárak támogatásában stb. Az akadémia javára történő adakozásokról mindössze egy híradást idézünk: legalább 1.000 Ft-os adományt tett 11 arisztokrata, a két Wodianer és bizonyos Lángh Ignác pesti ügyvéd. Közülük a legtöbbet a kalocsai érsek (5–5.000). De más jelentésekből tudjuk, hogy ennél nagyobb befizetések is történtek (pl. b. Sina); mint ahogy a 10 krajcáros hozzájárulásokról is vannak adataink, mert a korabeli sajtó kötelességének érezte minden támogató (lett légyen herceg vagy falusi napszámos) megnevezését.¹⁴

Különös jelentősége van a Vörösmarty szobor közadakozásból történt felállításának. A gyűjtést 1860. aug. 27-én kezdte meg a mágnások körében gr. Zichy Jenő Fejér megyei főispán, az ipariskolák elterjesztője s szeptember elején már 13.000 Ft állt rendelkezésre.¹⁵

¹² Egy ungi föld mives: *Pauperismus. II. Ung*, mártius végén. = PN 1854. 104. (V. 6.) – rustrum = lat. sarkantyú, átvitt értelemben kiváltság, mert valamikor régen sarkantyút csak a kiváltságosok viselhettek.

¹³ *A magyar földhitel-intézet biztosítási tőkéjének alakításához...* = PN 1862. 218 (IX. 23.), 270. (XI. 23.); *A magyar földhitel intézet alapítói.* = PN 1863. 50. (III. 3.)

¹⁴ PN 1860. 14. (I. 18.) Kf.

¹⁵ *Székesfehérvárról írják a „Győri Közlöny”-nek.* = PN 1860. 206. (IX. 6.)

Az adományok egy része jótékony célú volt. Gróf Károlyi Lajos végrendeletileg előírt támogatásai 1863-ból: pesti nőegylet (5.000), pesti vakok intézete (4.000), Tótmegyeren építendő kórház (19.000), Nyitra város szegényei (4.000), tótmegyeri plébánia (10.000) és az országos felsőbb gazdasági tanintézet alapja (50.000), együtt 92.000 Ft.

Az arisztokrácia vezető, vagy szerényebben fogalmazva, példamutató, iránymutató szerepét a vagyonon és a beidegződéseken (hagyományokon) kívül átlagon jóval felüli műveltsége is megalapozta. Felkészültségük megszerzésében az arisztokrata ifjak sajátos, rájuk nézve tipikus utat követtek.

Báró Podmaniczky Frigyes a politikus és író, aki a Fővárosi Közmunkák Tanácsának elnökeként oly sokat tett városunk arculatának kialakításáért, 1824-ben született: iskoláit Miskolcon, Pesten és Késmárkon végezte, mindenütt a nevelésével megbízott neves nyelvtudós Hunfalvy Pál felügyelete alatt. Fialat jogászként gr. Ráday Gedeon pestmegyei követ mellett írnok az országgyűlésen. Egyetemre küldték volna, helyette azonban külföldi tanulmányútra ment, bejárta Orosz- és Svédországot, Dániát és Németországot.¹⁶

Gróf Gyulay Lajos a műveltséget szinte az anyatejjel szívta magába. Édesanyjáról írja Toldy Ferenc: „A leány a női cultura magas vonalán állott, ismerte nem csak az új művelt népek irodalmait, hanem jártas volt a görög nyelvben és poétákban is, kik közül Anachreont különösen kedvelte.” Gyulay Lajos jogi tanulmányait Marosvásárhelyt Döbrentei Gábor, a neves író, ifjúsági író, szerkesztő, tudományszervező felügyelete alatt és vele együtt végezte. 1822-ben Bécsbe, az erdélyi udvari kancelláriába került, „hol huzamos ideig tartott szolgálata alatt atyjáról reá maradt könyvtárát tetemesen megszorította. Már Bécsben minden e hazánkban megjelent magyar könyvet megszerzett magának, s e magyar könyvgyűjtési buzgalomával élete végéig soha föl nem hagyott. Könyvtára századunk magyar irodalmának minden jelentékeny munkáját bírja”. – így a nekrológ.¹⁷

Tehát nyelvtanulás és alsóbb ismeretek megszerzése otthon, majd lehetőleg kitűnő nevelő felügyelete alatt középfokú és főiskolai (jogi) tanulmányok. Utána külföldi út, lehetőleg néhány hónapig külföldi tanintézetek látogatása, gyakran az addigi nevelő kíséretében. Ez a kombináció nemcsak az arisztokrata ifjú, hanem nevelője számára is nagyon előnyös volt. Nem véletlen, hogy a múlt századi hazai tudósok között nem egy (nem csak a fentiek) arisztokrata család nevelőjeként kezdte pályafutását.

Gróf Batthyány Lajos felkészülése az életre meglehetősen eltért a fentiekben felvázolt tipikus pályaképekhez képest. Felelőtlen anyja nem gondoskodott a megfelelő körülményekről, ő pedig az iskolai „szűkkörű” életét nem tűrte, így igen fiatalon katonának ment. Velence környéki szolgálata alatt rádöbrent felkészültsége hiányosságaira, ezért önképzésbe fogott. Birtokait átvéve a katona-

¹⁶ Báró Podmaniczky Frigyes. = VU 1862. 47. (XI. 23.) 553.

¹⁷ Gróf Gyulay Lajos. = VU 1869. 27. (VII. 4.) 365–366.; TOLDY Ferenc: *Kazinczy Ferencz és kora*. Pest, 1859. I. 57.

ságot otthagya és elhatározta, hogy politikai pályára lép. „Vérmes természete egész hevével lépett új pályára; statustudományi könyvekből álló nagy könyvtárat gyűjtött, s bámulandó szorgalommal s kitartással tanult...” A zágrábi akadémián jogi végzettséget szerzett. A hazai politikai viszonyok megismerése céljából „hozzáfogott az akkor még csak rosszul beszélt magyar nyelv megtanulásához”.¹⁸

E klasszikus vagy nem klasszikus, de előremutató felkészülési folyamatok az ötvenes évek elején megtörnek, legalábbis a somlyóvidéki levelező szerint, aki a „kisebb aristocratiai sarjadék” magatartásában veszélyt lát: „minden magyarságát abba helyezi, hogy eszik, iszik, agarász, kártyáz, és adósságot csinál. Szomorú kilátások fajtánk jövőjére nézve. A tanulásnak, olvasásnak köztök híre sincs. Hátrább vannak sokan a paraszt embernél, aki legalább évenként egy naptárt átolvasson.” Az elszegényedett báró ivadékok műveletlenségét ostorozza.¹⁹

Hölgyeink – és e megállapítás nem korlátozódik szigorúan az arisztokratákra – többnyire műveltebbek és jobban támogatják az irodalmat, mint osztályuk férfi tagjai.

Ebben nem feltétlenül az iskolázottság, hanem sokkal inkább az elfoglaltság, az elvárások s talán a női lélek sajátos vonzódása ebben a romantikus korban a költészethez – játszhatnak meghatározó szerepet.

Kivételes női műveltségre (görög klasszikusok) mutat rá Toldy előbb idézett könyvében, de a főnemesi osztály hölgy tagjainak műveltsége általánosan elismert. A *Pesti Napló* nőneveléssel foglalkozó cikksorozatában így jellemez: „A nagyúri osztály neji többnyire bírják azt a műveltséget, melyet a divat követel; e kívül is ők a legértelmesebbek;” majd sajnálkozva folytatja: „de idegenek az országban; azért sem magok nem voltakép boldogok, sem befolyásuk a vidékre, melyben laknak, nem látszik meg.”²⁰

Fenti helyzetkép azonban irodalmunk szerencséjére nem általános. Az írók és az arisztokrata hölgyek közötti kapcsolat számos példája szolgál kivételként. Teljesen megnyugtató ismeretek birtokába azonban még az előfizetési listák néhány évet igénybe vevő (ne feledjük, évente már több száz könyv hagyja el a sajtót) szociális elemzése révén sem juthatnánk, hiszen a könyv vásárlóközönsége nem csak, sőt a jó íróké egyre inkább nem az előfizetések révén szerveződik, arról nem is szólva, hogy az ívek számottevő része nincs meg, vagy lappang.

Jellegzetes egykori híradások bemutatásával mindenesetre árnyaltabbá válik a főrangú hölgyek és a magyar irodalom kapcsolatának megítélése.

Losonczy László költő és irodalomtanár verseinek első kötetét egy arisztokrata hölgynek ajánlotta, aki levélben köszönte meg a gesztust. Levelét a *Buda-pesti Viszhang* nyilvánosságra hozta:

¹⁸ Gróf Batthyány Lajos. = VU 1870. 23. (VI. 5.) 279–285.

¹⁹ Somlyóvidék, nov. 9. = PN 1853. 1106. (XI. 16.)

²⁰ Nőnevelés. III. = PN 1853. 1014. (VII. 27.)

„Fogadja kegyed őszinte köszönetem, hogy hazai dalainak nekem ajánlása által engem is nyelvünk előmozdítására szánt ernyedetlen buzgalma igyekezetéhez hozzáfoglalni szíves volt. Minden előrehaladás, mely szeretett hazámat, s szép nyelvét érdeklí, a legbuzgóbb s melegebb részvevőre talál bennem...

Gróf Zichy Széchenyi Mária²¹

Almási Tihamér *Köny és mosoly* című beszélygyűjteményét gróf Karácsonyi sz. Marczibányi Máriának ajánlotta, ennek kapcsán a sajtó bemutatja a hölgy irodalom pártoló tevékenységét, elmondja róla, hogy

„mint halljuk, termeit az ésarisztokratia gyulpontjává kívánja tenni, kinek óhajta, sa, hogy körében találkozója legyen ne csak a születés nemességének, hanem mindazon tulajdonoknak, melyek a szellemi munkásság segélyével tiszteltté teszik a magyar nevet a külföld előtt...”²²

A szalonokról szólva egy másik cikk megismétli azt a jobb minősítést a magyar arisztokráciáról, amelyhez hasonló már idéztünk.

„A farsang lezajlott s a főváros előkelői egymásután nyitják meg termeiket a böjti estéyekre. Igy tegnap Csekonic Lipthay Leona bárónő nyitotta meg termeit, s a díszes vendégkoszorúban az irodalom és művészet emberei is nagyszámmal voltak képviselve.” „Főnemességünk ... sohasem volt oly kizárólagos, mint a többi nemzet aristocratiája (tán az egy francziát kivéve), s az íróknak és művészeknek mindenkor nyitva voltak a paloták ajtajai, ...”²³

Gróf Nádasdy Lipótné sz. soborsini gr. Forray Júlia elhunytával is ilyesmiket olvasunk a nekrológban (... „buzgó ápolója volt a ... nagymíveltségű nő a hazai irodalom és művészet érdekének”, „nem egy jeles író találta itt hon magát”).²⁴

A főrangú hölgyek érdeklődésének többoldalúságára világít rá az egykorú közlés, miszerint Wenzel Gusztáv, a neves jogászprofesszor és szakíró magán előadásokat tart a jogtudomány köréből gr. Batthyány Arturné és gr. Zichy Pálné számára.²⁵

Az a megállapítás, hogy az arisztokrácia nem ismeri anyanyelvi fokon a magyar nyelvet, Kemény Zsigmondnál is felmerül: „bár megrendeli új könyveinket, bár áldozati készségből olvasgat is”, de a nyelvet mélyebben nem ismeri „Igy veszítjük el éppen azokat, akik ösztönt (ösztönzést) adhatnának”... Az az elképzelés tehát, amelyet éppen Kemény vetett föl, hogy tehát addig, amíg a vidéki nemesség mellé a hazai burzsoázia mint a magyar irodalom olvasókö-

²¹ Bpi Viszhang 1853. 25. (III. 27.) Hírfűzér; *Losonczy László költeményei*. Pest, 1853. (I.)

²² PN 1859. 83. (IV. 12.) Kf.; ALMÁSI Tihamér: *Köny és mosoly*. I–II. Pest, 1859., a szerző neve Balogh Tihamér, aki orvos volt és sikeres népszínműszerző.

²³ PN 1860. 50. (III. 1.) Kf.

²⁴ PN 1863. 192. (VIII. 25.) Kf.

²⁵ VU 1861. 4. (I. 27.) 46.

zönsége föl nem zárkózik, a hölgyek mellett az arisztokrácia vállaljon átmeneti szerepet – a realitás szempontjából gyenge lábakon áll.

Másfelől ugyanakkor szinte lehetetlen megbízható képet kialakítani a mág-nástársadalom és a magyar könyv viszonyáról. Korabeli dokumentumok bizonyítják ugyanis Kemény megállapításainak az ellenkezőjét is. Az egykori főúri könyvtárak állományának rekonstrukcióját kellene elvégezni legalább ahhoz, hogy ennek az osztálynak az irodalompartolását felmérhessük. Irodalompartolását és nem a mélyebb kapcsolatot, a magyar irodalomhoz fűződő tényleges viszonyt, a magyar irodalom szeretetét vagy nem kedvelését, a két érület valódi arányát. A magyar irodalom partolását az egykori könyvtári állományok rekonstrukciója és elemzése alapján lehetne megvilágítani. E műveletek végrehajtására azonban nincs lehetőség, mert a főúri paloták és kastélyok könyvtárai részben Trianon, részben a tényleges háborús események (beleértve az első, de messzemenően a második világháború pusztításait), főleg azonban a megszállók s nem egyszer a helyi lakosság vandál kártevésai, s utána a helyi közigazgatás közömbössége, majd a kulturális kormányzat tehetetlensége, rövidesen a még megmaradt anyaggal szembeni ellenséges magatartása következtében – termelészövetkezetek és állami gazdaságok dohos raktáraiban való hányódás után – véglegesen megsemmisültek, vagy jobbik esetben identifikálhatatlanul a nemzeti könyvalapba felszívódtak.

Tekintettel arra, hogy ezek a gyűjtemények – rendeltetésük miatt – elvéve rendelkeztek nyomtatott és ezért esetleg ma is utolérhető katalógussal, a véletlen szeszélye folytán esetleg fennmaradt növedéki naplók pedig, ha egyáltalán készítettek ilyet, nyomtalanul eltűntek vagy szinte felderíthetetlenek – a magyar könyvtári és olvasási kultúrának ez az értékes része egyszer s mindenkorra elveszett: fizikai valóságában megsemmisült, rekonstrukciója lehetetlenné vált.

A korabeli híradások – mint jeleztük – nem egyértelműek. Kemény Zsigmond ítéleteiben nincs okunk kételkedni. Éleseszű irodalompolitikus volt; benne élt a korban; maga is író volt; mindennapi kapcsolatban állt a könyv- és sajtókiadással; a *Pesti Napló* révén, amely gondosan ellenőrizte a teljes magyar sajtót és az osztrák sajtó magyar vonatkozású cikkeit, minden hazánkra vonatkozó információ fölötti áttekintéssel rendelkezett; ha nem is nábob, de arisztokrata volt; tudatosan és ugyanakkor belülről figyelhette és értékelhette a jelenségeket. Mégis fönnáll annak a lehetősége, ami a teoretikusokkal elő szokott fordulni, hogy éppen a megfogalmazott teoria büvkörében az azzal ellentmondó tények figyelembevételétől eltekint.

Szabó Károly, a kiváló történész és könyvtáros erdélyi múzeumegyleti könyvtárnoki jelentéséből ismerjük gr. Kemény Sámuel gerendi és kolozsvári, mintegy 10.000 kötetes, az egyletnek hagyományozott könyvtára összetételét:

„könyvtára, melyet ő az angol, francia, német és olasz tudományok és szépirodalom válogatott s nagybecsű műveiből, valamint hazai régibb és kivált legújabbkori irodalmunk termékeiből valóban izlését, tudományszeretetét, de egyszersmind ismert bőkezűségét tanúsító gonddal állított össze”...

Kemény Sámuelről egy jóval korábbi híradás Jókai erdélyi látogatása kapcsán így fogalmaz: „Jókait Kolozsvárt gr. Kemény Sámuel, irodalmunk egyik legbuzgóbb pártfogója fogadá termeiben”²⁶

Az Országos Széchényi Könyvtár 1852. II. félévi szerzeményei között feltűnik Bory Károly özvegyének tekintélyes, 2058 kötetnyi könyvajándéka. A hölgy született báró Hellenbach Karolina!²⁷

A *Vasárnapi Újság* 1865-ben leírást ad ifj. báró Rédl Béla 2 évvel azelőtt elkészült kelebiai kastélyáról. Nem ősi nemesi fészekről és nem tősgyökeres magyar családról szól a tudósítás s mégis: „A mit a kevésbé látogatott tájon nem igen keresnénk, az a 6.000 s néhány száz kötetre menő könyvtár, mely a világ-irodalom kiválóbb műveit, különösen pedig hazai irodalmunknak a legújabb időkig megjelent nevezetesebb termékét foglalja magában.”²⁸

Nem érdektelen elidőzni annál, hogy milyen volt külsőségeiben egy főúri palota könyvtára a tárgyalt időszakban. A *Pesti Napló* a főváros legszebb főúri palotáját, a Zrínyi utcai Nádasdy palotát mutatja be, amelynek szépsége gr. Nádasdy Lipótné sz. gr. Forray Júlia ízlését dicséri.

A minket érdeklő részletek: „E palota karzatos könyvtárterme – mely a világlátást felülről kapja – kerek; közepén szobor állvány van, négy fülkével. Ez állványra fog helyeztetni” a család alapítójának Nádasdy Tamás nádor szobra teljes fegyverzetben „s a könyvnyomdászat jelvényeivel”, a négy fülkében pedig „négy legkedveltebb emberének”, így Tinódi Lantos Sebestyénnek, „Sylvester Erdöss Jánosnak”, „Vitnyédinek, és udvari nyomdászának szobrai fognak helyeztetni”²⁹

Az arisztokraták magatartásával kapcsolatban a lényegét valószínűleg a *Napló* cikkírója fejezte ki 1859-ben közleménye címével: „Derül!” Rövid híradásában ugyanis az arisztokrácia és az egyik legértékesebb magyar kulturális gyűjtemény hazatérését rögzíti, ténylegesen azt a változást, amely az arisztokrácia magatartásában az évek folyamán végbement.

„...arisztokratáink kitűnő része, a falukról, hol évek óta visszavonultan éltek, vagy idegen városokból, hol fájdalmaikat eljtemethetni vélték, már a közelgő télen hazánk fővárosában összegyűlni készülnek”³⁰

A haza felé tartás konkrét jeleként közli, hogy herceg Eszterházy Pál „európai híru” képtárát Bécsből Buda várába áthelyezi, a nyilvánosságnak átadja „gyönyörködésül a látogatóknak s tán egykori alapjául vagy legalább rugójául a képzőművészetek magyar akadémiájának.”

²⁶ SZABÓ Károly: *Könyvtárnoki jelentés az erdélyi museum-egylet 1861. nov. 25-ki közgyűlésén.* = PN 1861. 279. (XII. 4.); PN 1853. 956. (V. 19.) Ujd.

²⁷ PN 1852. 763. (IX. 24.) VHU; uo. 1853. 865. (I. 27.) Föv. hirt.

²⁸ RR: *A kelebiai kastély (Bács megyében).* = VU 1865. 33. (VIII. 13.) 408.

²⁹ PN 1861. 261. (XI. 13.)

³⁰ *Derül! Budapest, october 24.* = PN 1859. 244. (X. 26.)

A következő esztendőben arról értesülünk, hogy a herceg évi 2.000 Ft-ot szán „minden magyar irodalmi termék” (könyv és időszak kiadvány) folyamatos és a „jelesebbek” visszamenőleges beszerzésére, továbbá, hogy könyvtárát Pápára telepíti.

Eszterházy herceg mecénásként való feltűnése nem csekélység, hiszen a főúr 570.000 hold (1500 □) földdel rendelkezett, évi jövedelme 3 és 1/2 millió forintot tett ki, és 1868-ban hagyatékának hitbizományi része 19,470.620 és nem hitbizományi része 52,350.000, együtt 71,820.620 Ft-ot képviselt.

Gondoljunk a korabeli könyváraakra s arra a körülményre, hogy egy átlagos könyv előállítási költségei mintegy 300 példány eladásából megtérültek. Azonban arról se feledkezzünk meg, hogy az irodalom az író–könyv–olvasó kölcsönhatása és ezért messzemenően nem (csak) anyagi kérdés, hanem ekkor igazából a polgári olvasóközönség kialakulásának függvénye.³¹

BÉLA SZELLE

La mécénature littéraire de l'aristocratie à l'époque de l'absolutisme

La littérature avait une mission politique à l'époque de l'absolutisme, qui consistait à sauver la nation et à favoriser le progrès social. La mécénature littéraire était donc une affaire nationale, la condition de laquelle était la création d'un public de lecteurs hongrois nouveau. En attendant que la grande bourgeoisie qui se magyarisait lentement, se rangeât du côté des intellectuels rares et de la noblesse terrienne, il fallait gagner l'aristocratie cultivée à l'affaire de la littérature hongroise. C'est pourquoi, la presse contemporaine suit avec attention la mécénature de la haute noblesse. Le tableau dessiné est contradictoire, chargé de sentiments et, présumablement, il n'est pas toujours authentique : celui de l'aristocratie anationale qui dédaigne la langue et la littérature nationales, qui ne sacrifie rien pour elles, et, en contraste, celui du magnat-mécène qui lit des livres hongrois, soutient un salon littéraire. Il est vraisemblable qu'après l'isolement des temps du commencement et après avoir mis en ordre les domaines, ils sont devenus en un nombre de plus en plus croissant les soutiens des affaires nationales (littérature, sciences etc.).

³¹ PN 1860. 75. (III. 30.); VU 1860. 15. (IV. 8.); VU 1862. 2. (I. 8.) 21.; *Bécsi dolgok.* = PN 1862. 31. (II. 7.); VU 1868. 24. (VI. 14.) 289.; l. még 30.

NAGY JÚLIA

A Sárospataki Refomátus Lapok

A Sárospataki Református Főiskola kulturális és tudományos hetilapja

A *Sárospataki Református Lapok* a Sárospataki Református Főiskola és a Tiszáninneni Református Egyházkerület közlönye volt – de ennél sokkal több is. Több mint negyven éven át tájékoztatta az észak-magyarországi protestáns híveket az egyházmegyében történt eseményekről, így gyakran egyedüli forrás azok számára, akik a régió falvainak vallási és kulturális életével szeretnének foglalkozni. Még ennél is fontosabb, hogy a Sárospataki Református Főiskola tanárai gyakran itt publikálták elsőként tudományos kutatásaik eredményeit, és a könyveikről szóló kritikák, recenziók is itt jelentek meg elsőként.

A Sárospataki Református Lapok indulása

1905. július 1-jével megszűnt a *Sárospataki Lapok*. Ez a hetilap, amely a Sárospataki Irodalmi Kör közlönye volt, 1882-től kezdve tájékoztatta heti periodicitással az olvasóközönséget a kálvinista egyházban történt kulturális eseményekről, tudományos eredményekről, vallási reformokról, a hívekre és egyházi tisztviselőkre vonatkozó jogszabályokról, rendeletekről.

Megszűnése szinte törvényszerű volt. Az 1905. májusi számokban egyre több támadásról olvashatunk a lap munkatársai és stílusa ellen. A május 29-én megjelent számban Rohoska József¹ foglalta össze a támadások eredményeit:

„Az őszinte és bátor kritikáért felzúdultak azok, akik találva érezték magukat. Újra elővették a rossz modor és kellemetlen hang vádját s ebbe kapaszkodva indítottak akciót a »renitencia« letörésére. A tiszáninneni egyházkerület folyó hó 23. és 24. napjain tartott közgyűlése jórészt ennek a letörésnek munkájával foglalkozott. Zoványi Jenő² és dr. Tüdös István³ ellen elrendelte a fegyelmi vizsgálatot; a *Sárospataki Lapokra* pedig kimondotta, hogy annak modorát és hangját elítéli s amennyiben az meg nem változnék, a 400 korona évi segélyt tőle megvonja.”⁴

¹ Rohoska József: I. SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái* XI. Bp. 1980–1981. 1083. hasáb (A továbbiakban: SZINNYEI)

² Zoványi Jenő: I. SZINNYEI XIV. 1903–1904. hasáb

³ Tüdös István: I. SZINNYEI XIV. 588–589. hasáb

⁴ ROHOSKA József: *Utolsó szó.* = Sárospataki Lapok 1905. május 29. 22. sz. 221.

Az 1905. június 10-i számban olvashatjuk az Értesítést Horváth Cyrilltől⁵ a Sárospataki Irodalmi Kör másodelnökétől, hogy a *Sárospataki Lapokat* a Kör „a jelen számmal ideiglenesen megszünteti”⁶.

Az egyházkerület és a főiskola részéről azonnal felmerült a probléma, hogy ha megszűnik a lap, akkor nincs olyan orgánus, amely az egyházkerületben történő eseményekről tájékoztatna. Éppen ezért új közlönyre volt szükség:

„Hosszú idő, immár csaknem egy negyedszázad tapasztalata bizonyítja, hogy a tiszáninnyi ev. ref. egyházkerületnek s becses hagyományokra támaszkodó ősi tanintézetének, a sárospataki főiskolának nagy szüksége van oly egyházi és tanügyi közlönyre, mely hűséggel és buzgósággal szolgálja a hazai protestantizmus, közelebbről ev. ref. anyaszentegyházunk érdekeit, bemutatja a nagy nyilvánosság előtt egyházkerületünk és főiskolánk jelenségeit... E szükség érzete indította egyházkerületünk és főiskolánk vezetőségét, hogy miután a múlt hó folyamán a már több mint 22 éven át fennálló »Sárospataki Lapok« című hetilap – egyelőre legalább – megszűnt, a mindentűnne felhangzó kívánalmaknak és közóhajnak engedve, egy új lap alapításáról gondoskodjék”⁷

– olvashatjuk az új hetilap első számában.

Az új orgánusot *Sárospataki Református Lapok* címmel indították, alcíme: A Tiszáninnyi Ev. Ref. Egyházkerület és a Sárospataki Főiskola közlönye. Heti egy alkalommal, vasárnap jelent meg. Főszerkesztője Radácsy György⁸, aki már a *Sárospataki Lapoknak* is kezdetől szerkesztője volt. Felelős szerkesztője és kiadója kezdetben Zsindely István⁹, szintén a Teol. Akadémia tanára. Rác Lajos¹⁰, a neves kutató és tanár társszerkesztőként szerepel a címlapon. Az egyik főmunkatárs Finkey Ferenc volt¹¹, a másik Harsányi István¹², teológia tanár, a Nagykönyvtár igazgatója.

A szerkesztők személye hosszú időre, egészen 1919-ig meghatározta a lap arculatát.

Az 1905–1919 közötti időszak

Az első korszakban nem csak hivatalos hetilap volt a *Sárospataki Református Lapok*. Szemléletében és rovatolásában követte a *Sárospataki Lapok* példáját, a következő rovatok szerepeltek benne: Iskolaügy; Közéletünk; Tárcá; Könyvismertetés; Külföld; Régiségek; Vegyes Közlemények.

Kétharmadában hivatalos közleményeket közöltek a lapban, de 1907-től kezdve egyre inkább a pataki tanárok tudományos felfedezéseinek, fejtegetései-

⁵ Horváth Cyrill: I. GULYÁS Pál: *Magyar írók élete és munkái*. Bp. 1993. XIV. 283–286.

⁶ HORVÁTH Cyrill: *Értesítés*. = *Sárospataki Lapok* 1905. június 10. 23. sz. 231.

⁷ A Sárospataki Ref. Lapok szerkesztősége: *Lapunk t. olvasó közönségéhez*. = *Sárospataki Református Lapok* (továbbiakban SRL) 1905. július 2. 1. mutatószám 1.

⁸ Radácsy György életrajzát I. SRL 1928. 3. sz. 14–16.

⁹ Zsindely István: I. SZINNYEI XIV. 1944. hasáb

¹⁰ Rác Lajos: I. SZINNYEI XI. 320–323. hasáb

¹¹ Finkey Ferenc: I. GULYÁS P. IX. 125–131. hasáb

¹² Harsányi István: I. GULYÁS P. XII. 689–692. hasáb

nek orgánumává vált. Ettől kezdve egyre több érdekes felfedezésről kapunk hírt a Tárca és a Régiségek rovatban, de az igazi áttörés az 1908. év volt, s egy vita kapcsán vált azzá a *Sárospataki Református Lapok*. Zoványi Jenő, a teológiai akadémia egyháztörténelem tanára, az egyházkerülettel kötött szerződés alapján vállalta a Warga Lajos-féle *Keresztény egyháztörténelem* 3. kötetének kiegészítését, azonban olyan megjegyzéseket fűzött Kálvin munkásságához, amely nem tetszett sem a főiskolának, sem az egyházkerületnek. A május 31-i számban megjelent egy cikk *A tisztáninenni egyházkerület lelkeszi könyvtár-bizottságának véleményes javaslata a Warga-Zoványi féle Ker. Egyháztörténelem III. kötetéről* címmel¹³. Ebben a parókiális könyvtár-bizottság ülésének jegyzőkönyvét közölték, miszerint két lehetőséget láttak arra, hogy a Zoványi ejtette hibákat kijavítsák. Lévy József, Radácsy György és Szinnyei Gerzson azt javasolták, hogy egyszerűen hagyják ki az ominózus részeket a könyvből, míg Révész Kálmán és Tüdős István véleménye szerint csatoljanak magyarázó jegyzetet a kötet végére, amelyben Zoványi tárgyi és eszmei tévedéseire rámutatnak. A cikkel nagyjából egy időben levélben fordultak Európa legnevesebb egyháztörténészeihez, hogy írják meg kritikájukat Zoványi könyvéről. A 23. számtól kezdve közölték a válaszleveleket *Kálvin a történelem ítélőszéke előtt* címmel, amelyből egy nagyon érdekes cikksorozat született, ugyanis nem csak a Zoványi-féle könyv kritikája fogalmazódik meg a levelekből, hanem a XX. század első felének Kálvin és kálvinizmus-értelmezése is¹⁴. A 33. számtól kezdve az egyik legnevesebb Kálvin-kutató, Doumerque tanulmányát közölték ugyanebben a cikksorozatban.

Szeptemberben Zoványit az egyházkerületi bíróság felfüggesztette állásából. Ez nagyobb botrányt okozott, mint a Kálvin-kritika, ugyanis a világi sajtó lecsapott a témára, a protestáns gondolat szabadságra hivatkozva támadták a református egyházat és a főiskolát, személy szerint is megnevezve tanárokat, pl. Radácsy Györgyöt, Harsányi Istvánt. A *Sárospataki Református Lapok* válasza a 45. számban jelent meg *Tiltakozás a Sárospataki főiskola meghurcoltatása és a sajtóterrorizmus ellen* címmel¹⁵, de ez kevésnek bizonyult az országos támadások ellen. Végül az ügy a konventi bíróság elé került.¹⁶ Korábban, már 1906-ban is érték sajtótámadások a lapot¹⁷, de ez az eset túlmutat a mindennapi vitákon, mivel ez volt az első tudományos szintű cikksorozat a *Sárospataki Református Lapok*ban.

¹³ SRL 1908. május 31. 22. sz. 230.

¹⁴ SRL 1908. 23. sz. 242–244.; 24. sz. 253–254.; 25. sz. 263–265.; 26. sz. 276–277.; 27. sz. 289–290.; 30. sz. 321–323.; 31. sz. 330–331.; 33. sz. 352–353.; 34. sz. 360–362.; 35. sz. 371–372.; 36. sz. 382–383.; 37. sz. 393–395.; 38. sz. 405–406.

¹⁵ SRL 1908. 45. sz. 477–479.

¹⁶ erre vonatkozólag l. SRL 1909. 32. sz. 352–353.

¹⁷ L. pl. az 1906. évi 6. számban a Vegyes Közlemények című rovatban Radácsy György nyílt levelét A „*Debreceni Prot. Lap*” szerkesztőjének címmel [1906. 6. sz. 62–63.], melyben a Debreceni Protestáns Lapban közölt, SRL-at ért támadásokra válaszol. Ennek háttereként l. még: SRL 1906. 2. sz.; illetve Radácsy György levelét Ferenczy Gyulához (Sárospatak, 1906. jan. 23.) Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Nagykönyvtár kéziratára Kt. d. 907.

A következő évben is több tanulmányt olvashatunk Kálvinnól – noha ekkor már nem Zoványi ürügyén. Előbb *Kálvin és Genf külső ellenségei* címen közöltek két számban cikket¹⁸, illetve Marton János fordításában megjelent *Kálvin János előljáró beszéde zsoltárfordításaihoz*¹⁹, majd S. Szabó Józseftől olvashatunk Kálvin oktatási elveiről és tanügyi politikájáról.²⁰ A későbbi évfolyamokban mind gyakrabban olvashatunk a kálvinizmus múltjáról és jelenéről, ebből kiindulva vizsgálták a lehetőségeiket.²¹

1908-tól kezdve egyre több cikk jelent meg a Régiség rovatban Harsányi István tollából. Előbb a vizsolyi biblia 1600 körüli kiadásának töredékeiről ír az 1909. évi 35–36. számban²², majd Lorántffy Zsuzsanna bibliájáról – amelyet a sátoraljaújhegyi levéltárban akkor találtak meg – közöl részletes leírást a 40. számban²³. 1910-ben cikksorozatban ír Komjáthy Benedek vallásáról²⁴, majd Lorántffy Zsuzsanna addig ismeretlen munkájáról²⁵ szól egy tanulmánya. Ugyanebben az évben közöl először cikket Kocsi Csergő Bálintról, amelyet majd a későbbi évfolyamokban több hasonló követ.²⁶

¹⁸ *Kálvin és Genf külső ellenségei.* = SRL 1919. 28. sz. 304–306.; 29. sz. 318–319.

¹⁹ MARTON János [ford.]: *Kálvin János előljáró beszéde zsoltárfordításaihoz.* = SRL 1909. 28. sz. 310–312.; 29. sz. 320–322.

²⁰ S. SZABÓ József: *Kálvin oktatási elvei és tanügyi politikája.* = SRL 1909. 29. sz. 319–320.; 33. sz. 362–363.

²¹ L. pl. HARSÁNYI István: *Hányszor olvasta I. Rákóczi György a Bibliát?* = SRL 1913. 1. sz. 6–7.; GULYÁS József: *A reformáció jelentősége nemzeti életünk és irodalmunk szempontjából.* = SRL 1915. 44. sz. 299–300.; KASSAY Sándor: *A kálvinizmus Németországban.* = SRL 1915. 46. sz. 317–319. 47. sz. 322–324.; KÁLNICZKY Gyula: *A reformáció megünneplése a sárospataki főiskolán.* = SRL 1916. 23. sz. 177–178.; S. SZABÓ József: *Reformációkorabeli Szegediek a protestantizmus szolgálatában.* = SRL 1916. 28. sz. 218–220.; MARTON János: *Régi és új reformáció.* = SRL 1916. 45. sz. 341–343.; RÁCZ Lajos: *A reformáció okai és előzményei Magyarországon.* = SRL 1917. 42–43. sz. 297–298.; 44–45. sz. 309–310.; RÁCZ Lajos: *Vallásos motívumok a világháborúban.* = SRL 1917. 32. sz. 234–235., 33–34. sz. 242–244., 40–41. sz. 286–288.; MAKKAI Sándor: *A protestantizmus szociális jelentősége.* = SRL 1918. 18–19. sz. 91–92.; stb.

²² HARSÁNYI István: *A vizsolyi biblia (1590) ismeretlen (1600 körüli) kiadásának töredékei.* = SRL 1909. 35. sz. 381–382.; 36. sz. 392–393.

²³ HARSÁNYI István: *Lorántffy Zsuzsanna bibliája.* = SRL 1909. 40. sz. 432–434.

²⁴ HARSÁNYI István: *Komjáthy Benedek vallása.* = SRL 1910. 1. sz. 4–5.; 2. sz. 17–18.; 3. sz. 25–27.

²⁵ HARSÁNYI István: *Lorántffy Zsuzsanna eddig ismeretlen munkájáról szóló levél.* = SRL 1910. 14. sz. 140–141.

²⁶ Pl.: HARSÁNYI István: *Kocsi Csergő Bálint „Gályarabságról” írott munkájának eredeti kézírata.* = SRL 1910. 49. sz. 487–489.; HARSÁNYI István: *Kocsi Csergő Bálint Hamel-Brunyninxről és két munkájáról.* = SRL 1911. 2. sz. 13–15.; HARSÁNYI István: *Kocsi Csergő Istvánról s a gályarabok számos, eddig ismeretlen leveleit tartalmazó kéziratáról.* = SRL 1911. 9. sz. 80–81.; 10. sz. 90–91.; 11. sz. 98–99. [K. Cs. Bálint fiáról.]; HARSÁNYI István: *Új adatok Kocsi Csergő Bálint kézíratos munkájának történetéhez.* = SRL 1911. 43. sz. 403–405.; HARSÁNYI István: *Kocsi Csergő Bálint eddig ismeretlen levelei és munkája.* = SRL 1916. 35–36. sz. 271–273.; 37. sz. 283–285.; 43. sz. 327–329.; 49. sz. 378.; 51. sz. 391–392.; 52–53. sz. 401.

Harsányi és Szinnyi Gerzson – elsősorban az ebben az időben feltárt, rendezett kéziratár alapján – több adalékot közöl a Sárospataki Református Nagykönyvtár és a Kollégium történetéhez, amely cikkeket a mindmáig tartó kutatások egyik legfontosabb forrásaként értékelhetünk. Ehhez Zsoldos Benő is hozzájárult a levéltár rendezése során feltárt dokumentumok közlésével.²⁷

Érdekes, hogy a világháborúról szinte egyáltalán nem olvashatunk a lapban. 1915-ben ugyan megjelenik egy tanulmány *Ref. gimnáziumaink első háborús éveinek vázlatos képe* címmel²⁸, amely táblázatokkal illusztrálva mutatja, hogy az iskolából mennyi diák maradt ki, illetve milyen a családi háttérük. Semmiféle állásfoglalás nincsen ebben a cikkben, a későbbiekben pedig még ilyen jellegű összefoglaló munka sem jelent meg. 1917-ben közöltek néhány háborús verset, egy halotti beszédet és egy harctéri beszédet, de ezekben sincs állásfoglalás a háború mellett vagy ellen. Bízgatják a katonákat a harcra, az itthon maradókat a türelemre, de csak általánosságban szólnak a háborúról, konkrétumokat, véleményeket nem olvashatunk.

S ha már háborúról esett szó, meg kell jegyezni, hogy a szerkesztőgárdán belül is háborúskodások dúltak. Finkey 1912-ben elhagyta Patakot, helyette Buza László neve szerepel főmunkatársként. Magánlevelezésekből tudhatjuk, hogy Harsányit is érték támadások, s hogy ott akarta hagyni a *Sárospataki Református Lapokat* 1916-ban. Finkey Ferenc intette türelemre:

„A p. ref. Lapok szerkesztéséről azonban nagyon kérek ne vonulj vissza, ha nem vennél is sok részt benne, akkor is okvetlenül benne kell maradnod a szerkesztőségben, nehogy Rác és hitvány társai teljes szabadossággal járhassanak el. Már csak a benntléted is feszélyezi őket. Fő pedig, hogy a hidegvérre ügyelj, nem szabad velők sokat vitatkoznod, ezt nem is érdemlik meg, de céltalan is, mert az ilyen legyőzött emberek egy ideig tehetetlenségük érzetében számármakacssággal védik ostoba álláspontjukat.”²⁹

A címlapon Radácsy György szerepelt főszerkesztőként, de a felelős kiadó és szerkesztő már 1906-tól kezdve Rác Lajos volt. Radácsynak a Lapokkal kapcsolatos véleményéről szintén egy magánlevélből olvashatunk 1906-ból:

„A »Sárospataki Ref. Lapok«-nak én csak tiszteletbeli szerkesztője vagyok s anyagi sorsával teljességgel nem foglalkozom. Kikötöttem, hogy ingyen szolgálom –

²⁷ Többek között: SZINNYEI Gerzson: *Adalékok a sárospataki főiskola történetéhez I. Az 1618-iki rendszabályok*. = SRL 1906. 39. sz. 450–452. (Azóta ez egyszer jelent meg, Szentimrei Mihály fordításában: *A Sárospataki Református Kollégium 1618-as rendszabályai és 1620-as törvényei: A latin szövegek és magyar fordításuk*. Sárospatak, 1996. 8–17.); HARSÁNYI István: *Szemere Pál eddig ismeretlen verse*. = SRL 1913. 33. sz. 287.; SZINNYEI Gerzson: *A sárospataki főiskola pártfogói a fejedelmek korában*. = SRL 1917. 12. sz. 93–94.; ZSOLDOS Benő: *A sárospataki főiskola összeköttetése a genfi akadémiaival a XVIII. században*. = SRL 1911. 31. sz. 296.; 32. sz. 303–304.

²⁸ SRL 1915. 45. sz. 307–309.; 46. sz. 315–317.

²⁹ Finkey Ferenc levele Harsányi Istvánnak. Kelt Pozsonyban, 1916. június 10-én. Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Nagykönyvtára kéziratára L. gy. 2021.

a hogyan és a meddig tudom. Nem én kívántam a szerkesztőséget, hanem a Sárospataki főiskola jóakarói kívánták, hogy szerkesztői nevem legyen.”³⁰

1917-ben vonult nyugdíjba, de a szerkesztői munkák jó részét a háború éveitől kezdve Harsányi és Rácz Lajos intézte.

A lap anyagi viszonyai is változtak. Az indulást követő évben Radácsy az egyik levelében igen magabiztosan ír: „Különben a »Sp. Ref. Lapok« sorsa meglehetősen bizonyos. Az egyházkerület és a főiskola támogatja – míg érdemes.”³¹ Közben azonban megváltozott a helyzet. A lapban kezdettől fogva voltak hirdetések, amelyek elég szép jövedelmet jelentettek a lapnak. (Míg 1911-ben egy évi előfizetés 10 korona, egy egész oldalas hirdetés díja 32 korona volt). A háború éve alatt ezek jórészt megszűntek. Az előfizetési díjakkal lehetett volna kompenzálni ezt a kiesést, de ezt nem növelhették túlzottan, mert nem tudták volna kifizetni a megrendelők. 1918-ban Rácz Lajos egy kérvénnyel fordult a főiskola gondnokához, amelyben az anyagi helyzetükre panaszkodik, s egyben támogatást kér.

„A lap a »főiskola közlönye« címet viseli s a szerkesztők legjobb tudásuk és tehetségük szerint szolgálják 12 1/2 év óta a főiskola érdekét, holott maga a főiskola egy fillérrel nem járul a lap fentartási költségeihez. Ennek szüksége eddig nem merült fel, mert a lap önmagát tartotta fel, sőt feltartotta olyan jól, hogy a régiebb években szinte állandóan 1/4 – 1/2 ív melléklettel jelent meg. Ez a helyzet most, a nyomdai munka és a papír árának emelkedése folytán teljesen megváltozott. Már tavaly kénytelenek voltunk a lap előfizetési díját is fölemelni és terjedelmét is csökkenteni, amennyiben csak 2 hetenkint adtunk ki 6 levélnyi terjedelemben. A nyomda-számla az árak folytonos emelkedése következtében az utolsó negyedévről [okt.–decz. hóról] így is 1900 koronán felül van, holott nekünk csak 1400 kor. rá a fedezetünk.”³²

A főiskola erre a kérésre évi 400 koronát utalt ki a Lapok számára.³³

Az anyagi és egyéb gondoknak egy külső esemény vetett véget. Az 1921. évi 1. számban, amely február 25-én jelent meg, s hosszú idő után az első szám, olvashatjuk:

„Pár hét múlva két esztendeje lesz, hogy az uralomra jutott proletárdiktatúra kicavarta szerkesztőségünk kezéből a tollat, 1919. március 23-án megtiltotta lapunk megjelenését.”³⁴

³⁰ Radácsy György levele Ferenczy Gyulához. Kelt: Sárospatak, 1906. december 24. Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Nagykönyvtára kéziratára Kt. d. 908.

³¹ Radácsy György levele Ferenczy Gyulához. Kelt: Sárospatak, 1906. december 24. Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Nagykönyvtára kéziratára Kt. d. 908.

³² Rácz Lajos levele a főiskola gondnokának 1918. január 11. Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Levéltára Kee. I. 14.

³³ L. a Főiskola Gazdasági Bizottságának jegyzőkönyv-másolatát. Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Levéltára Kee. I. 14.

³⁴ Régi név – új program. = SRL 1921. február 25. 1. sz. 1.

Az 1921–1945 közötti időszak

A *Sárospataki Református Lapok* újraindítása igen nehéz volt, mivel sem az egyházkerület, sem a főiskola nem rendelkezett megfelelő anyagi háttérrel egy ilyen lap működtetésére. 1920-ban abban reménykedtek, hogy az amerikai protestánsok támogatják majd a magyarországi protestáns egyházakat a világháború és a proletárdiktatúra utáni talpra állásban, s akkor megindulhat újonnan a lap. 1921. február 25-én végül is megjelenhetett az első szám – ugyanazon cím alatt, de más funkcióval, mint ahogy a programcikkben áll:

„De másfelől új is lesz lapunk, mert – mellőzve a tanügytörténeti és tudományos fejtegetéseket – a nagy drágaság miatt szűkre szabott hasábjait teljesen és kizárólag egyházunk külső és belső építésének, az élő keresztyén hit feltámasztásának, a lelkek tiszta evangéliumi hitben, igaz keresztyén erkölcsökben való elővitelének óhajtja és fogja szentelni...”³⁵

Az 1921. július 17-én megjelenő hivatalos értesítésben Révész Kálmán püspök közleménye állt:

„A tiszáninneni egyházkerület f. évi július hó 5–6. napján Miskolcon tartott rendes közgyűlésében egyhangu határozattal kimondta, hogy a püspöki körleveleket és a hivatalos egyházi és iskolai hirdetéseként ezentul kizárólag a Sárospataki Ref. Lapokban fogja közzétenni, külön püspöki körlevelek ezentul nem lesznek. Ez a határozat természetes folyománya az a kapcsolatos határozat, hogy f. évi július 1-től fogva a S. R. L.-ra minden anyaegyház köteles előfizetni, illetőleg az előfizetési ár az egyes egyházaktól, a többi hivatalos tartozások módjára lesz beszedendő; a lelkészek pedig kötelezve lettek, hogy a lapszámokat gondosan megőrizték s minden év végzetével beköthessék s a köteteket a lelkészi könyvtár leltárában nyilvántartsák...”³⁶

A folyóirat rovatolása szintén változott: Vezércikkek; Apróságok; Belmisszió; Egyházi élet; Halottaink; Hivatalos Rész; Irodalom–művészet; Szerkesztőségünk köréből; Vegyes közlemények.

A lapban rövid időn belül nagy átalakulások mentek végbe. Azzal, hogy az egyházkerület hivatalos lapja lett, profiljában, a cikkek megfogalmazásában is a hivatalosságra, száraz megfogalmazásra törekedtek. Míg az indulást követő másfél évtizedben heves vitákról is beszámolt a lap, 1921-től kezdve a hivatalos vélemény közlésével nem adtak teret a véleménykülönbségek publikálásának a lapban.

Az 1928-as év a lap fennállásában nagy változásokat hozott. Rác Lajos lemondott a főszerkesztői posztról, átengedte Révész Kálmánnak. Ez év januárjától a Kálvin-szövetség hivatalos lapja is lett, a Kálvin-szövetség részéről Hegyaljai Kiss Géza böcsi lelkész vállalta a szerkesztést. Innentől a Kálvin-szövetség rovattal bővült a lap, ezzel együtt viszont teljesen elmaradt az Irodalom–kultúra rovat, mely 1921-től amúgy is csak könyvismertetéseket tartalmazott.

³⁵ Régi név – új program. = SRL 1921. február 25. 1. sz. 1.

³⁶ Révész Kálmán: *Hivatalos értesítés* 770/1921. sz. = SRL 1921. 10–12. sz. 73.

Az 1928-as évfolyam két fájdalmas hírrel indult. Az első számban Radácsy György feleségének temetéséről olvashatunk, a következőkben Radácsy György haláláról. A 3. számot Radácsy György emlékének szentelték,³⁷ amelyben a kiváló pedagógus és lapszerkesztő munkásságáról és temetéséről olvashatunk. (A későbbi számokban is közöltek különböző intézményektől és magánszemélyektől érkezett visszaemlékezéseket, esszéket Radácsy munkásságáról!) Ugyanabban az évben meghalt Radácsy veje is, Harsányi István. Haláláról hasonlóképpen emlékeztek meg. Mátyás Ernő, a Sárospataki Református Főiskola teológia tanára írt nekrológot a május 13-i számban³⁸, a május 20-i számban Marton János temetési beszédét közölték Harsányi sírja felett³⁹, majd a május 27-i számban indítottak egy Harsányi István emlékezete című rovatot, melyben nekrológokat közöltek.

1929-től Marton János lett a lap szerkesztője, s ha Rác Lajos volt a legjelentősebb szószólója annak, hogy 1921-ben újrainduljon a lap, Marton Jánosnak köszönheti, hogy a második világháború alatt is, s a háború után is még néhány évig megjelent. Fontos szerkesztői változás még, hogy 1933-tól Újszászy Kálmán nevét is olvashatjuk a címlapon főmunkatársként.

Marton János ugyanazon szemléletmód szerint szerkesztette a hetilapot, tehát csak a legfontosabb közleményeknek adott helyet a lapban. Sem az anyagi keretei, sem a szükségletek nem voltak olyanok, hogy egyebet is igényeltek volna az olvasók, akik ekkor már szinte kizárólag csak református lelkészek és világi gondnokok voltak. Érdekes viszont, hogy míg az 1921–1936 közötti időszakban csak elvétve fordult elő, hogy verseket közöltek volna, 1936-tól kezdve külön Vers rovatot indítottak, ahol a főiskola tanárainak költői próbálkozásait olvashatjuk. Az olvasók többször üdvözölték levelekben a versek közlését. 1936 áprilisában pl. Borsovai Lengyel Gyula református lelkész levele érkezett a szerkesztőségbe, amelyben a március 15-i számban megjelent verset dicséri:

„Ez alatt a mindig borulatos bús magyar ég alatt, olyan jól esik az ember lelkének, ha kristálytisza szavakba öntve látja, szívének óhajtott vágyát. A szavak muzsikája, a rim csendülése szinte simogatják az ember lelkét. A fent szárnyaló gondolat ellenállhatatlanul ragad magával. Így voltam én Tanár uram március 15-iki »Mít kíván a magyar nemzet« című versével. A Sárospataki Ref. Lapokat március 15-én kaptam meg, épen mikor az ünnepi beszédemhez, a már kialakult gondolatot kezdetem színes szavakba öltöztetni. Elolvastam a versét. Elolvastam egyszer, kétszer, háromszor... és... És a róm. kath. plebánia udvarán összegyűlt ünneplő közönségnek elmondám a Tanár uram versét. Az öreg méltóságostól lefelé az öklömnny apró leventéig, mindenkinek tetszett. Nekem talán még azoknál is jobban....»⁴⁰

³⁷ SRL 1928. január 22.

³⁸ MÁTYÁS Ernő: *Harsányi István*. = SRL 1928. május 13. 19. sz. 113–114.

³⁹ MARTON János: *Beszéd a Harsányi István ravatalánál*. = SRL 1928. május 20. 20. sz. 122–124.

⁴⁰ Borsovai Lengyel Gyula szendrőládi református lelkész levele a szerkesztőnek. Kelt Szendrőládon, 1936. április 2-án. Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Levéltára Kee. I. 14.

Más változások is történtek, amelyek azt mutatták, hogy a *Sárospataki Református Lapok* nem csak „hivatalos lap” akart lenni. 1936-tól új rovatok indultak: az Igehirdetésben példákat közöltek a lelkészek számára igehirdetéseik írásához, a Gyülekezeti élet rovatban egy-két érdekesebb kulturális eseményről tájékoztattak. Elindítottak egy Ifjúsági munka rovatot is, amelyben a háború után a *Sárospataki Református Lapok* mellékszámaként megjelenő *Sárospataki Ifjú* elődjére bukkanhatunk. Ebben az ifjúság számára fontos tevékenységekről olvashatunk, mint pl. a faluszeminárium eredményei, a teológusok missziós munkája, stb.

1938-tól az Igehirdetés rovat Igehirdetés–Imádságok címre változott, amely önmagában is mutatja a tartalmi változást; tájékoztattak a „Határokon túlról” is, a Trianon után külföldre szakadt magyar református gyülekezetek sorsáról, elsősorban a szlovák példák alapján.

A háború alatt is így maradt a rovatolás annyi különbséggel, hogy ismét megjelentek a történelmi témájú tanulmányok. 1941-ben pl. ilyen cikkek jelentek meg: Hodossy Béla: *A magyar református egyházi ének és zene fejlődésének útjai* a március 15-i számban⁴¹, majd Gesztélyi Nagy László: *Gróf Széchenyi István Sárospatakon* című munkája június 7-én⁴², augusztus 30-án pedig *II. Rákóczi F. pataki diákjai* címmel jelentetett meg egy cikket Esze Tamás tollából.⁴³

Verseket ekkor is közöltek. 1941 februárjában pl. Szabó Lőrinc versei közül jelent meg kettő: az „Ez vagy te!” című és a „Nyitnikék”.⁴⁴ A december 24-én megjelent 51–52. összevont számban a „Karácsony a szovjet harctéren” című költeményt olvashatjuk Karácsony alkalmából⁴⁵.

Valószínű, hogy 1942-ben máshonnan, olyan világi intézményektől is kaphattak cikkeket a lap munkatársai, amelyek az egyház számára nem elfogadható ideológiát képviseltek, mert 1942. április 21-i keltezéssel a következő felszólítás érkezett a szerkesztőhöz Farkasfalvi Farkas Géza egyházkerületi főgondnok és Enyedy Andor püspök aláírásával:

„A tiszáninenni református egyházkerület hivatalos lapja a Sárospataki Református Lapok. Az egyházkerület bármely ügyében irányítást mástól, mint az egyházkerület elnökségétől el nem fogadhat, illetve irányító cikket nem közölhet az elnökség megkérdezése nélkül.”⁴⁶

Meg kell jegyezni, hogy a háború alatt bár többször összevont számokkal, de folyamatosan megjelent a *Sárospataki Református Lapok*. Ezzel ellentétben 1945-ben csak az 1–2. összevont szám jelenhetett meg összesen 4 olda-

⁴¹ SRL 1941. március 15.

⁴² SRL 1941. június 7. 109–110.

⁴³ SRL 1941. augusztus 30. 164.; ill. szeptember 6. 168–169.

⁴⁴ SRL 1941. február 15. 30.

⁴⁵ SRL 1941. december 24. 239–240.

⁴⁶ Kelt Miskolcon, 1942. április 21-én. Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Levéltára Kee. I. 14.

lon, majd 1946-ban „kézirat gyanánt” egy *Sárospataki Értesítő* című kiadványt szerkesztettek, amelyben a *Sárospataki Református Lapok*ban korábban Hivatalos rész címmel megjelent felhívásokat közölték. Összesen 4 szám jelent meg.⁴⁷

Az utolsó két év

A lap 1947-ben indult újra, s ha az előző újraindításkor a legnagyobb szemléleti változás az volt, hogy onnantól hivatalos lapként jelent meg, 1947-ben épp az ellenkezőjéről olvashatunk a programcikkekben: „A Sárospataki Református Lapok hivatalos lap volt. Az egyházkerület és a sárospataki főiskola hivatalos lapja. Főleg a hivatalosokhoz fordult, azoknak járt” – írja Marton János, s hozzászól: „Ám nyilvánvaló, hogy Isten és az evangélium ügye nemcsak az egyházi tisztséget viselőké, a presbitereké, gondnokoké, tanácsbíráké, vagy lelkipásztoroké. ...A hívőké.”⁴⁸ Ez a felfogás látszik abból is, hogy bár az évfolyam megjelölés szerint a *Sárospataki Református Lapok* folytatása, a programcikkekben ez áll: „Mai számunkkal megkezdhetjük lapunk XLII. évfolyamát, sőt a Sárospataki Lapokra emlékezve, amelynek egyenes folytatása és örökösei vagyunk a LXVI. évfolyamot.”⁴⁹

Bár Marton a *Sárospataki Lapokra* hivatkozik, más szemléletmód alapján szerkesztette a régi-új lapot. A tudós cikkeket elhagyta, az embereket nem a múlt érdekelte ekkor, hanem a jövő. Erre építve különböző gyülekezetek életéről írtak, leveleket közöltek volt teológusoktól, akik a Szovjetunióból vagy máshonnan hazavágytak, kulturális eseményekről tájékoztattak. Újból megjelentek a hirdetések is.

A lap terjesztője a Pataki Diák Céh lett.

1948-ban két melléklapot indítottak, a már említett *Sárospataki Ifjút* és a *Sárospataki Igehirdetőt*, amelyek a régi *Sárospataki Református Lapok* két rovatából váltak ki (a *Sárospataki Igehirdető* pedig a korábbi Igehirdetés–Imádságok rovatból, s mint említettük, a *Sárospataki Ifjú* az Ifjúsági munka rovatból). Ugyanekkortól kéthetenként jelent meg a lap, 1-jén és 15-én.

Bár a melléklapok színvonalas szerkesztésűek, pl. a *Sárospataki Ifjú*ban versek, tudósítások jelentek meg, versenyek eredményeit közölték, hírt adtak az ország különböző teológiai akadémiáinak, gimnáziumainak az életéről is; s a *Sárospataki Református Lapok*ban is olvasmányos cikkeket közöltek, s ismét széles körben olvasott lett a lap, az 1948. december 15–31-i számban mégis a következő apró hírt olvashatjuk:

⁴⁷ 1946. április 20.; június 18.; július 18.; november 16.

⁴⁸ MARTON János: *Új kezdés.* = SRL 1947. jan. 15. 1. sz. 1–2.

⁴⁹ MARTON János: *Új kezdés.* = SRL 1947. jan. 15. 1. sz. 1–2.

„Lapunk terjedelmét felsőbb intézkedésre csökkentettük. Kérjük előfizetőinket, egyelőre ne küldjenek be a jövő évre előfizetést, mert nem tudjuk, megjelenünk-e és ha igen, akkor milyen formában. A terjedelem-csökkentés következtében ígértetői és ifjúsági mellékletünk sem jelenhet meg.”⁵⁰

Ez volt az utolsó fontos közlemény a *Sárospataki Református Lapok*ban, több száma nem jelent meg.

JÚLIA NAGY

A Sárospataki Református Lapok (1905–1948)

Ein kulturelles und wissenschaftliches Wochenblatt der Reformierten Hochschule zu Sárospatak

Die Abhandlung gibt einen Überblick von der Geschichte der angesehenen Zeitschrift von Sárospatak, die mehr als vier Jahrzehnte lang tätig war. Die Wochenschrift, welche in 1905 als Organ des Reformierten Kirchenbezirkes jenseits der Theiss und des Kollegiums zu Sárospatak begründet wurde, war – besonders in seiner Periode vor 1919 – nicht nur ein offizielles Blatt, sondern – hauptsächlich durch die Publikationen der Sárospataker Professoren – auch ein bedeutendes wissenschaftliches Organ. Zwischen den zwei Weltkriegen blieben aber die kulturgeschichtlichen Schriften aus, und die Zeitschrift wurde ausschliesslich das offizielle Organ des Kirchenbezirkes, doch liess sie – ausser den religiösen Schriften auch Gedichte und später auch Artikel mit geschichtlichen Beziehungen erscheinen. Die Wochenschrift, die von 1945 pausierte, begann erst 1947 wieder erscheinen, aber nur schon zwei Jahre lang, bis Ende 1948 konnte sie funktionieren.

⁵⁰ *Apró hír.* = SRL 1948. 22. sz. 3.

KÖZLEMÉNYEK

Bocatius János Diariuma. Bocatius János műveinek kritikai kiadásában *Diarium* címmel jelentek meg az általa *Calendarium historicum*-ba írt feljegyzések. A kiadás készítőjének az eredeti kézirat nem állt rendelkezésére, ezért 18. századi másolatokból dolgozott. E másolatokban a bejegyzések „szerzőit” monogramok jelölik. Ezeket figyelembe véve a kritikai kiadásba harminc Bocatius által írt bejegyzés került be.¹

A 18. századi másolatokból, az azokhoz írt rövid tudósításokból tudtuk, hogy többen is naplóként használták Paul Eber *Calendarium historicum* címmel Wittenbergben 1564-ben megjelent művének egyik példányát. A kötetet az első bejegyzőről Briccius Kokavinus naplójaként emlegeti a szakirodalom. Bocatius János után Melchior Matthaei és mások szintén szaporították a feljegyzések számát. A 18. században készült másolatok egy része a kötetben található sorrendet (= az év napjainak sorrendjét) követi, másról az évek is elkülönülnek. A tartalomról hozzávetőlegesen megállapítható volt, hogy melyik bejegyzőnek mikor lehetett birtokában a kötet. Feltűnő a másolatokban, hogy néha olyan időre vonatkozó bejegyzések mellől is hiányoznak a bejegyző személyét feltüntető monogramok, amikorról a tulajdonost ismerjük.

Nemrég a miskolci Evangélikus Gyülekezet Könyvtárában előkerült az eredeti kéziratot tartalmazó kötet.² Ebből nemcsak az derül ki, hogy a 18. századi másolatok nem mindig szó szerint tartalmazzák a szöveget, hanem az is, hogy a kötet tulajdonosai nagyon gyakran régebbi eseményeket is feljegyeztek. Vagyis a későbbi tulajdonosok az előző tulajdonos idején történt eseményeket is rögzítettek. A bejegyzők közt gondos paleográfiai mérlegelés ellenére maradtak számonkara azonosítatlan személyek, Szerencsére Bocatius János jellegzetes írását jól el lehet különíteni a többtől. A tartalomról teljesen egyértelmű, hogy melyik íráskép az övé. (Ezt Bocatius máshonnet származó írásával való egyezés is támogatja.)

A kézírás alapos átvizsgálásának eredményeként a kritikai kiadásban közölt 30 bejegyzésnek több mint a fele nem Bocatius kezétől származik, ezeket törölnünk kell annak neve alól. Egy bejegyzés a kiadásban kétszer szerepel, 1594 és 1595. június 20-i dátumnál, ráadásul a 18. századi másolatok *Habetur Epperiessini delectus civium* formája nehezen értelmezhető. Olvasatunkban ez *deletus civium*, a dátum egyértelműen 1595.

Az elhagyások, szövegváltozatok, dátumváltozás, sőt eddig nem közölt bejegyzések indokolják, hogy újra megjelentessük Bocatius János hiteles bejegyzéseit. Bocatius 1594–1595-ben birtokolta a kötetet. Mindössze egyetlen datált korábbi adat származik kezétől, első személyben saját születésének pontos idejét rögzíti. A szakirodalom az 1594-1595-ös feljegyzéseket azok tartalma

¹ BOCIUS, Joannes: *Opera quae exstant omnia. I–III.* Ed. Franciscus CSONKA. Poetica [1–2]. Prosaica. Bp. Akadémiai Kiadó, 1990–1992. A *Diarium* kiadása a prózai művek közt, 83–85.

² Jelzete: J. VII. 342. A nyomtatáskor szabadon maradt írófelületet üres levelek közbekötésével bővítették (az eredeti kiadói kötés elkészültekor) már Wittenbergben.

alapján már szétválogatta. Mi most ettől eltekintünk, először az évvel ellátott adatokat, majd az év nélkülieket közöljük betűhíven.³

Végül közzéteszünk egy verset, melyet Széchy Tamás († 1618) írt a feljegyzések közé. A szakirodalom Széchy Tamásnak tulajdonít két magyar nyelvű verset.⁴ Bocatius és Széchy kapcsolatát őrzi egy Bocatius-vers.⁵ Lehetséges, hogy a Széchy által beírt vers e kapcsolat „eredménye”, azt Széchy a kötetbe esetleg akkor jegyezte be (mintegy emlékkönyvbe), amikor az Bocatius tulajdonában volt.

- 1569 [25. Dec.]⁶ Hoc die *secunda* hora pomeridiana natus et ego (Joannes Bocatius) *per Dei gratiam* adhuc vivo. Anno a *Christo* nato 1569.
- 1594 [9. Mai.] Anno 1594 circiter horam 4. pomeridianam ortum *est* incendium in suburbio Eperiensis ad occasum plateae, vulgo die Zigeiner gass, ubi duo horrea usque ad fundum combusta sunt, domuncula ad civitatem vergens vicina, aegre conservata est, tecto jam combusto.
- 1595 [20. Jun.] Habetur Epperies deletus civium [15]95.
[11. Oct.] Anno 1595. Celebrata est Epperiessini Synodus, in qua perlectis articulis fidei *praelegit* Archidiaconus quosdam aphorismos pacis retinendae *gratia* inter politicos et Ecclesiasticos. Illis cum politici subscribere nollent discessum est re infecta.

Sine anno

[5. Mai.] Suspendit se familia Barabasch circa meridiem vento se.....ndi[?] nimium flante.

[5. Mai.] Disputatio cum Anababtista.

[9. Mai.] + Suscipio infantem in baptismo.

[28. Mai.] A senatu accipio *florenos* 26. pro rebus ad nuptias meas coemendis.

[17. Jun.] Ex Curia accipio 5. *florenos* 32. *denarios*.

[21. Jun.] Vt faustum atque felix sit, celebravi cum Elisabetha mea Belsiana nuptias, et *hospites* ad 13 mensas collocatos largiter cibo potuque excepi.

[23. Jun.] Joannis Tanheuser domum fulmen ingenti fragore percussit, non autem fuit urens.

[24. Jun.] Joannes Thoraconymus celebrat nuptias cum Catharina relicta Francisci Pap.

[28. Jun.] Michael Seldnerianus cum Ferberiana nuptias celebrat, quibus ego cum mea Elisabetha interfui. Nocte hac occisus *est* filius Christophori Czilky Michael.

[3. Jul.] Incepi aegrotare frigus circa pectus primo persentiscens, post septimanam tamen utcumque per Dei clementiam eluctatus sum.

[3. Jul.] Appulit Archidux Austriae Maximilianus, eques, et hic pernoctavit: cui carmen gratulatorium a coena coram obtuli, altero die iussus redire, quod faciens mane summo spectator fui missae in aedibus Seldneri in vestibulo

³ 1998-ban a *Kéziratos források a 16–18. századból* című kötetben (Universitas Kiadó) a tervek szerint megjelenik a diárium teljes szövege. Dőlt betűvel állnak a kézirat rövidítésének feloldásai.

⁴ Vö. *Új magyar irodalmi lexikon*. Főszerk. PÉTER László. III. Bp. 1994. 1921–1922. (Horváth Iván)

⁵ BOCATIUS: *i. m.* (1. sz. jegyzet) nr. 742.

⁶ A bejegyzések a szögletes zárójelben megadott napoknál található az évfordulás eseményeket feltüntető nyomtatványban.

hypocausti superioris celebratae, qua peracta Germanice me Archidux est allocutus, iubens pro labore dari praemium 14 florenos Vngaricos.

[30. Jul.] ...abit Ioannes Engelman Iglouiensis. [Initium adnotationis in margine scriptae decisum est?]

[1. pagina Augusti] Catharina .....[?] celebrat nuptias.

[4. Oct.] Bartphae celebratur Synodus cui et ipse cum Notario, Ekardo Sartor, Sautero, Georg[i]o Stalo, Joh[anne] Mihál interfui.

[12. Dec.] Sepelitur Lucas Feri Tricesimator Apoplexia prostratus.

[17. Dec.] Stephanus Botzkaj Legatus Transsylvanus, advenit cum 7. curribus, dimissus 19. Decembris.

*****

[28. Mai.]

O lumen Patriae Matthia maxime Regum
 Ille tuus Pannon, theuthona jura colet.
 Hungara Germano tradetur Sceptra tyranno
 Sceptringer et Reno subditus Ister erit.
 Ignibus unda prius miscetur, sidera terrae
 Jupiter has gentes, quam sociare queat.
 Thomas Zechy scribebat.

SZELESTEI N. LÁSZLÓ

Három új Hungarica és szerzőjük. Fri(d)valdszky Imréről van szó, akit Szinnyei is említ enciklopédiájában. Élete és munkássága részletesebben is ismertté vált a Frivaldszky-család kutatása folytán.¹ Először is fia és nem apja Fridvaldszky Simonnak (1609?–1672 u.), aki viszont unokája a család nemességét megszerző Frivaldszky Jánosnak (1515k–1606), Thurzó György nádor lietavai provizorának. 1620 táján került el a család ősi birtokáról, a Trencsén-megyei Frivaldról.

Tanulmányait nem tudni, hol folytatta, 1626-ból maradt fenn Logica-ja,² amely nem önálló mű, hanem gimnáziumi jegyzet („Conseritum per Simonem F.”), tehát az 1626–27. tanévben kb. 17 éves lehetett. Breznóbányán tanít 1630–1634-ben az evangélikus iskolában. Ugyanez évben Okolicsnán (Liptószentandrás mellett) „vindicatus”, 1653-ban Német-Lipcse (Partizanska Lupča) paróchusa és Liptó megye gyülekezetének szeniorja. 1647-ben előtte még más volt ez utóbbi tisztségben.³ 1660-ban Hnilitzenus rajeci pap több más személy között neki is ajánlja Wittenbergben megjelent könyvét.⁴ 1672-ben Németlipcse evangélikus templomát a katolikusok fegyverrel elfoglalják, parochusát lelkésztársaival együtt Pozsonyba idézik – bíróság elé. Itt okt. 8-án, hogy ne száműzzék, reverzálist ír alá, hogy lemond a lelkészi tevékenységről, sőt, ez, a Rezik által

¹ Frivaldszky családtörténet. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár (= OSzK), Fol. Hung. 3631/2 (1996)

² Frivaldszky Simon: Logica. 1626, 187 folio, 170 × 110 mm, kézirat. Tiszáninneri Ref. Egyházkerület Nagykönyvtára, Kt. 588

³ Az alábbi források ellentmondásos anyagaiból kihámozva: Rezik János: Gymnasiologia I–II. sectio, OSzK Quart. Lat. 29, I. sectio XII. caput XI. és tartalomjegyzék; II. sectio II. caput tartalomjegyzék; REZIK, JÁN–MATTHEIDES, SAMUEL: *Gymnasiologia*. Bratislava, 1971. 137, 205, 250, 367. FABO ANDRÁS: *Monumenta* ... III. Pest, 1861. 57, 62, 286. SZINNYEI J.: *Magyar írók élete és munkái*. III. Bp. 1894. 759. adatai a fentiekől függenek.

⁴ SZABÓ KÁROLY–HELLEBRANT ÁRPÁD: *Régi Magyar Könyvtár I–IV*. (RMK) III/1 655–656.

„jó embernek”, a „megye legtisztelietreméltóbbjának” nevezett személy végül katolizál is, mert állítása szerint visszatetszést keltett benne, hogy egy szomszéd falu lelkésze egy lányt fiúnak keresztelt. Nem tudjuk, tovább mi lehetett a sorsa.⁵

Fri(d)valdszky Ferenc (1640 k.–1686 u.) minden valószínűség szerint az előbbinek a fia. Egy ideig F. Simon mellett lelkészkedik, Lányi Illés 1660 után mint tudós „Akadémikust” szónoklattal tiszteli meg.⁶ Parochus lesz Némethlipcsén, amely 1682. dec. 18. óta ismét evangélikus, de rövid ideig, mert 1686. nov. 13-án – most már véglegesen – a templom katolikus kézre kerül.⁷

Fri(d)valdszky Imre (1657?–1731) F. Simon fia.⁸ Születési éve úgy valószínűsíthető, hogy ez évben születik a család pártfogójának, Thököly II. Istvánnak fia is, akit szintén Imrének keresztelnek (ő a későbbi kuruc vezér), előbbi anyai nagybátyja, Thurzó Imre tiszteletére. Tanulmányai befejezésékképp 1677 téli félévében a jénai egyetemre iratkozik be, a teológiára, gratis, augusztus 17-én.⁹

Ránk maradt egy metafizikai műve¹⁰ 1678-ból, amely „Slevogt Pál (= Paul Slevogt 1595–1655) akadémiai értekezéseinek tizenötödike”, azaz az adott témájú első ízben 1652-ben Slevogt elnöksége alatt elhangzott disputa újra való lefolytatása. Végzős kollégák tiszteletére közölt alkalmi versgyűjteményekbe is ír egy-egy ünneplő verset.¹¹ 1678-ban 52 sor hexametert, 1679-ben 28 sor, 1682-ben 16 sor disztichont. Kérdés, hogy az ő tiszteletére készült-e ilyen gyűjtemény, amikor a következő évben ő fejezi be tanulmányait, s a lengyelországi Boianowoba megye lelkésznek és professzornak,¹² ahol éppen üresedés van, 1683 elején. Elődje Sinapius volt, Thurzó Imre háziprédikátorának fia. Talán az ő révén került oda, habár pedagógiai elveik egymástól eltérnek. Sinapius nagy iskola-drámaíró volt, ezt utóda nem művelte. E vidéki gimnázium tantervét nagy ambícióval alakítja át, az antik klasszikusok tanulmányozását a középpontba állítva a humanista ideál szerint, valamint a latin nyelvet és szónoklás ismeretét. Három tankönyvet ír, poétikáról, logikáról és retorikáról, e könyveket a közeli Lesznóban adják ki. A poétikát latin verssel a helyi földesúr feleségének ajánlja, aki az iskola nagy támogatója.

A három mű címléírása Estreicher¹³ lengyel bibliográfiájában található, pontosabban a második műé csak rövidített formában. Ennek teljes leírását Wotschkétől vettem át,¹⁴ akinek műve Frivaldszky Imre Boianowo-beli tartózkodását illetően a legfontosabb forrás:

- Opusculum Institutionum Poeticarum, ut et Hermetis epistolici, ad analysin, et genesis epistolarum latinarum viam commonstrantis. Cum duplici Appendice I. De variatione styli, II. De ortographia et interpunctione, in usum Illustris Scholae

⁵ FABO 1861. III. 52.

⁶ Gymnasiologia OSzK Fol Lat. 59 III. sectio, XXIII caput, tartalomjegyzék és XXIII. §; REZIK 1971: 499.

⁷ FABO 1861. III. 62.

⁸ ellentétben REZIK 1971, 137. és SZINNYEI adatával

⁹ MOKOS Gyula: *Magyarországi tanulók a jénai egyetemen*. 1890. 26.

¹⁰ *De primo conceptu Dei nostro intelligenti modo, Sub Praes. Valentino Velthen*. Jena, 1687; (RMK, III/2. 132.)

¹¹ In: *Echo Salana*. Jena 1678; *Vade Prosperum*. Jena, 1679; *Cum Deo*. Jena, 1682; (RMK, III/2: 132, 161, 228)

¹² HAAN, Ludovico: *Jena Hungarica*. Gyula. 1858. BIERBRUNNER-KISS: *Új Magyar Athenas*. 1852. 547.

¹³ ESTREICHER, K.: *Bibliografia Polska*. Kraków, 1898, XVI. 331

¹⁴ WOTSCHKE, Theodor: *Das evangelische Provinzialgymnasium zu Bojanowo*. = Zeitschrift des Historische Gesellschaft für Provinz Polen XXIX. évf. (1906k.) 136–138.

Neo-Bojan. Concinnatum, Opella M. Emerici Fridvaldski, ibid. Rect. Lesnae imprimebat Michael Buk. 1684, nyolcadrét.

- Praeludium logicum assertionibus ad exercitandos tyrones propositis institutum, quod perillustri ac magn. dn. dn. Boguslao de Bojanowa Bojanowsky ... Musae exiles ferunt anno 1687 die 22. September. Lesnae imprim. Mich. Buk., név nélkül.
- Tirocinium rhetoricum, facilem et perspicuam methodum ad analysin et genesin orationum ostendens, quod in usum tironum rhetoricae, fidei suae creditorum Adornatvit M. Emericus Fridvald, R. Scholae Bojan. Lesnae Imprimebat Mich. Buk. Anno. 1690., nyolcadrét

Az 1680-as évek végén nevét Friedwaldra németesíti. 1690. febr. 5-én egy személyiség halálára latin emlékverset ír. Úgy látszik, a kis település nem elégti ki nagy ambícióit, ezért amikor Lesznóban 1695-ben megürül a rektori állás a híres Comenius alapította iskolában, elvállalja, jóval kevesebb fizetésért.

Itt a tantestület rektorból, konrektorból, kántorból és orgonistából állt, akik a négy osztályt tanították. A rektor fizetése 1699-ben 80 rajnai tallér, szolgálati lakása is van. Az északi háborúban 1707-ben az oroszok felégetik a várost, F. Imre a tantestületben másodmagával marad az orgonistával, sőt családja Fraustadtba menekül, ahol fizetés híján fél évig felesége vagyonkájából élnek. Novemberben visszatér, új iskola építésébe fognak, 1709-ben fejezik be. 1709–1710-ben Lesznóban pestisjárvány van. F. Imre 1711. március 19-én anyagi szükségében kérvényezi, hogy új ablakot készítsenek a házába, mert az asztalos, akit előre kifizetett, pestisben meghalt. Kéri még, hogy fizetését emeljék 100 rajnai tallérra, amennyit még Bojanowóban kapott, ahol még 100 lengyel gulden mellékese is volt az iskolai prédikációért.¹⁵ Itt is szívesen vállalná a konrektor helyettesítését heti 7-8 órában. Ha nem kapja meg, a sorsa „äusserst krepieren”. 1713-ban a tantestület egy konrektorral három főre növekszik, 1719-ben kántort is kapnak. A rektor 1724-ben erői fogytán kiérdemesül, méltatják tehetőségét, szorgalmát, hűségét. 1731-ben hal meg. Úgy látszik, Lesznóban sem tudta megvalósítani terveit, humanista koncepciója ütközött a modernebb Komenski-pedagógia hagyományával. Rektorsága alatt egy iskoladrámát sem adtak elő, míg előtte és utána igen, viszont ő sem alkotott Lesznóban egyetlen sort sem. Sorsa csak ithonról nézve, Rezik szerint „felicissimus”.¹⁶

ID. FRIVALDSZKY JÁNOS

Egy Böhme-olvasókör az 1630–40-es években. Jacob Böhme első könyve – a *Der Weg zu Christo* – még életének utolsó évében, 1624-ben jelent meg Görlitzben.¹ Halála után barátai és tisztelői gondozták tovább az életművét, de a második s egyben hosszú időre utolsó hazai kiadás 1628-ban láthatott napvilágot, szintén Görlitzben Johann Rhambánál.² A következő években, sőt évtizedekben Hollandia, s mindenekelőtt Amsterdam vált a német és holland nyelvű Böhme-kiadások központjává, illetve nemcsak az övé, hanem más misztikus szerzőké is, akik vallási és/vagy politikai okokból nem jelenhettek meg Németországban, ahol a protestáns ortodoxia megerősödése miatt szigorú cenzúra volt.³

¹⁵ SMEND, Gottfried: *Evangelisches Schulwesen in Lissa*. É. n. (1911?) 9–13, 64.

¹⁶ REZIK 1971, 137.; *Pallas Lexikon* „Lissa” és „Comenius” címszavak.

¹ BUDECKE, Werner: *Die Jakob Böhme-Ausgaben. Ein beschreibendes Verzeichnis*. 1. Teil. Göttingen, 1937. Nr. 14 (A továbbiakban: BUDECKE.)

² Uo., Nr. 15. Ez ismét a *Der Weg zu Christo* volt.

³ Ehhez érdemes végiglapozni a Hollandiában kiadott német nyelvű könyvek korántsem teljes katalógusát a XVII. századra vonatkozóan. L. BRUCKNER, John: *A Bibliographical Catalogue of Seventeenth-Century German Books Published in Holland*. The Hague–Paris, 1971. (A továbbiakban: BRUCKNER.)

A 30-as évektől fokozatosan jelentek meg Böhme művei németül, és ezzel párhuzamosan lefordították és kiadták őket hollandul is, sőt némely munkája hamarabb jött ki hollandul, mint németül. Az újabb kutatási eredmények nagy szerepet tulajdonítanak a holland recepciónak („miért éppen a hollandok fektettek pénzt és időt a gondolatvilágában nehezen megközelíthető Böhme” – teszi fel a kérdést van Ingen⁴), ezen belül is egy holland kereskedőnek, Abraham Willemszoon van Beyerlandtnak, aki a Böhme-kéziratokat fáradhatatlanul gyűjtötte és kiadásra előkészítette. De az egyik legújabb monográfia nemcsak a holland, hanem még az angol recepciót is korábbra teszi a németnél: „Angliában Németországnál hamarabb keltett érdeklődést Jacob Böhme, akinek 1663-ra, 39 évvel a halála után, gyakorlatilag minden művét lefordították angolra.”⁵ Pedig sok a tisztázatlan kérdés. Először is biztos, hogy a hollandiai német nyelvű kiadások létrejöttében jelentős német értelmiségi csoport bábáskodott.⁶ Másodsor: erőfeszítések folytak a németországi megjelentetésre is, amely azonban továbbra is nehézséggel járt.⁷ Harmadszor: nagy mennyiségű Böhme-kézirat volt forgalomban a német Böhme-rajongók között, akik nem sajnálták sem a pénzt, sem a fáradságot a művek lemásolására, majd terjesztésére.

A fenti állítások igazolására azonban nem lehet megelégednünk csupán a Böhme-kiadások történetének a vizsgálatával, hanem a kutatásnak ki kell terjednie más forrásokra is: így hagyatéki leltárakban szereplő könyvjegyzékekre, az aukciókon résztvevő magánkönyvtárak összeírására, s a korabeli levelezésekre. Egy ilyen levelezésgyűjtemény maradt fenn a hallei Franckesche Stiftung levéltárában, amely rávilágít arra a tényre, hogy a holland és az angol recepció mellett a német sem maradt el a XVII. század második harmadában.

Ez az említett levélgűjtemény két kódexben található,⁸ amelyek valószínűleg az evangélikus vallású osztrák nemzetiségű Johann Permeierhez⁹ tartoztak.

⁴ INGEN, Ferdinand van: *Jakob Böhme in Holland*. = Wolfenbütteler Arbeiten zur Barockforschung. (11.) 1983. 227. („Weshalb fanden sich gerade Niederländer, die Zeit und Geldmittel in die schwer zugängliche Gedankenwelt Böhmes zu investieren bereit waren”).

⁵ GEISSMAR, Christoph: *Das Auge Gottes. Bilder zu Jakob Böhme*. Wiesbaden, 1993. 13. („Früher als in Deutschland stieß Jakob Böhme in England auf lebhaftes Interesse, 1663, 39 Jahre nach seinem Tod, waren praktisch alle seine Schriften auch ins Englische übersetzt.”)

⁶ Például Abraham von Franckenberg, Johann Angelius Werdenhagen, Heinrich Prunius.

⁷ 1642-ben Drezdában jelent meg a *Von Christi Testamenten 2. Büchlein* Heinrich Prunius kiadásában hamis nyomdahellyel, év nélkül. L. BUDECKE Nr. 169. 1652 és 1654 között Thornban jött ki pár Böhme-mű.

⁸ Archiv der Franckeschen Stiftungen Halle an der Saale, jelzet: B17a és B17b. A B17a: kéziratok és nyomtatott művek egyvelege. A kéziratok többsége Permeiertől származik, levelek és röpiratok másolata, ill. saját művei is megjelennek köztük. Permeieren kívül Johann Friedrich Münstertől, Johann Ludwig Gifftheiltől, Tobia Schneubertől és ismeretlen kezeztől találunk kéziratok másolatokat. A nyomtatottak nagyobb része Gifftheil-mű, ill. egy-egy Panthaleon Trappe, Schneuber, Permeier. Nehéz megítélni, ki állíthatta össze a quarto kötetet. A legtöbb adat Permeierre vonatkozik vagy tőle származik, s mivel tudjuk, hogy ő gyűjtötte ezeket a műveket, sokat belőlük éppen ő gondozott s adott ki, így feltehetőleg az ő hagyatékából került így ki a kötet. A B17b csupa kéziratot foglal magába. Túlnyomórészt eredeti levelek, amelyek Permeierhez szólnak, s a szerzők szerint vannak sorrendbe állítva. Permeiertől is találunk ismét másolatokat, saját műveket, ill. pár általa írt levelet. A folio kötet érdekessége, hogy a végére bekötötték néhány késői (XVII. század végi) kéziratot, amelynek Permeierhez ugyan nincs köze, de témájukat tekintve szorosan kapcsolódnak a rajongó-irodalomhoz. Permeier gyűjthette így össze a levelezését, s akihez került a hagyatéka, egészíthette ki tovább hasonló témájú dolgokkal.

⁹ Johann Permeier (1597–1644 után) osztrák származású író, próféta. Jogi és teológiai tanulmányokat folytatott, majd az 1620-es évek végén kivándorolt Ausztriából az evangélikusok üldözése miatt. Ettől kezdve prófétai hivatásának, ill. irodalomszervezői tevékenységének szentelte életét, s maga is teológiai-politikai művek szerzője. L. *Biographische-bibliographische Kirchenlexikon*. IV. 198., 1. ott további irodalmat is.

A forrásgyűjtemény érdekessége abban áll, hogy a XVII. század első felében működő Permeier korának olyan alakjaival tartott kapcsolatot (csak néhány nevet említünk meg a teljesség igénye nélkül: Matthaeus Merian,¹⁰ Laurentius Grammendorf,¹¹ Florian Crusius,¹² Wilhelm Schwartz,¹³ Abraham von Franckenberg,¹⁴ Hans Ludwig Wolzogen,¹⁵ Johann Valentin Andreae¹⁶), akik maguk is heterodox érdeklődésűek voltak, s ha meg is maradtak a protestáns egyházak keretein belül, annak tanításaival szembefordultak, s radikálizálódásuk miatt nem egyszer üldözötté váltak. Az anyag magyar, ill. Magyarországra irányuló vonatkozásait eddig mindenki figyelmen kívül hagyta.

A levelezésben a harmincéves háború eseményei mellett a leggyakrabban az olvasmányaikról számoltak be egymásnak a barátok, akik közül többen maguk is irodalomszervezői munkásságot folytattak, könyveket adtak ki. Sokszor szerepelnek könyvkérések, könyvlisták a levelekben. Így például Jacob Böhme műveiről is többször esik szó, de ez nem véletlen, hiszen Permeier fontos levelezőpartnerei és barátai közé tartozott a sziléziai Abraham von Franckenberg és Wilhelm Schwartz, akik tevékenyen részt vettek Böhme gondolatvilágának a terjesztésében.

Az első levél, amelyben Böhme neve felmerül, hat évvel a halála után, 1630-ból származik. Permeier értesíti egy barátját, hogy Böhme bekötött írásait megkapta, s ugyanakkor figyelmezteti őt a hamis másolatokra, amelyek nem Böhme saját írásai, s rengeteg hibával kerültek forgalomba.¹⁷

¹⁰ A Baseltől származó Merian (1593–1650) a de Bry-nyomdászcsaládba házasodott be, és 1623-ban átvette a nyomda vezetését, amely igazán a harmincas években lendült fel, s rövidesen Európa egyik legnevesebb kiadójává vált. Merian kálvinista volt, Frankfurtban egy spiritualista kör tagjaként adott ki „tiltott” könyveket, s többször akadt dolga emiatt a cenzúrabizottsággal. WÜRTHRICH, Lucas Heinrich: *Matthaeus Merian d.Ä. Biographie*. In: *Catalog zu Ausstellungen ... Matthaeus Merian des Aelteren ...* Frankfurt am Main und Basel, 1993. 13–15.

¹¹ Laurentius Grammendorf (?–?, a XVII. század első fele) ügyvéd, író. A berlini udvar alkalmazottja. Sokoldalú kapcsolatokat tartott fent korának vallási kitagadottjaival. Maga is gyanússá vált, s pert indítottak ellene, amelynek történetét védiratban fogalmazta meg. Több teológiai művet publikált névtelenül, amelyben hevesen bírálta korának egyházi viszonyait.

¹² Florian Crusius (?–?, a XVII. század első fele) szociniánus orvos, teológus, író. Olyan híres tudósokkal állt kapcsolatban, mint Johannes Kepler, Christoph Erbold és Mersenne. 1630 körül telepedett le Danzigban, ahol orvosként praktizált. 1643-ban el kellett menekülnie vallása miatt, ezután nyoma veszett. Két traktátusa maradt fenn orvosi tárgykörben.

¹³ Wilhelm Schwartz (?–1661) Vallási okokból a 20-as évek végén Breslauba menekült, ahol könyvelőként dolgozott. Titokban tiltott könyvek kiadásán munkálkodott. Szoros barátságban állt a sziléziai költőcsoporttal, köztük Abraham von Franckenberggel, Johann Theodor von Tscheschel. Tevékeny szerepe volt a Böhme-életmű gondozásában. Magának egy kalligráfiai könyvecskéje jelent meg.

¹⁴ Abraham von Franckenberg (1593–1652) nemesi származású költő, író. Ludwigsdorfi birtokán visszavonultan élt, s sorra jelentette meg műveit. Jacob Böhme életművének gondozójaként, valamint első biográfusaként tartják számon. L. TELLE, Joachim: *Abraham von Franckenberg*. Briefwechsel. Stuttgart–Bad Cannstatt, 1995., I. ott további irodalmat is.

¹⁵ Hans Ludwig Wolzogen (1600–1661) báró, szociniánus író. Az 1620-es évek végén az egész család kivándorolt Ausztriából vallási okokból. Wolzogen a lengyel udvarnál vállalt diplomáciai állást, így többször járt erdélyi követségben is. A teológia és filozófia tárgyában több műve is megjelent, s a szociniánus nézetek egyik legjelentősebb elméleti képviselőjeként említhető.

¹⁶ Johann Valentin Andreae (1586–1654) jeles protestáns teológuscsaládból származik, s maga is jelentős teológussá vált. Különbőféle egyházi tisztségeket töltött be Vaihingenben, majd Calwban. Nagy számú teológiai műve kiváltotta korának csodálatát, nem kevésbé az a tény, hogy a híres rózsakeresztes mozgalom egyik vezéralakjának tartották.

¹⁷ B17b f69. Permeier Anton von Hoecknek. Emden 1630. május 31.

A következő levél nagyon érdekes. Egy bizonyos Johannes Saccus számol be Permeiernek arról, hogy egy nyomdát akarnak létesíteni Böhme műveinek, mindenekelőtt a *Iosephus Redivivus*-nak a kiadására. Már sikerült pénzhez jutniuk jó emberektől, s arra kéri Permeiert, hogy szerezne nekik pénzt és támogatást a további munkálatokhoz. Végül azt állítja Saccus, hogy minden előkészületet megtettek, s az egyik traktátust már el is kezdték kinyomtatni.¹⁸ 1632-ig a *Iosephus Redivivus*-nak két kiadását ismerjük, mindegyik Heinrich Veits nyomdájában jelent meg Amsterdamban.¹⁹ Az 1631-esnek a kiadója feltehetőleg Abraham von Franckenberg volt, mert egy appendix is található tőle a mű végén. Azt azonban nem tudni, hogy a Saccus-testvéreknek sikerült-e végül a kiadás, mert nem maradtak fenn példányok, amelyek ezt igazolnák.

Ezek után a levelezés megritkul, s 1637-től indul meg újra, amikor is újabb utalásokat találunk Böhme: előbb Wilhelm Schwartz köszöni meg Lazarus Henkel von Donnersmarcknak²⁰ a pénzt, amelyet a neki elküldött *Iosephus Redivivus*-ért kapott.²¹ A *Iosephus Redivivus*-nak ekkorra már létezett egy harmadik kiadása is 1635-ből.²²

Majd Melchior Beringer von Königshofen²³ kéri Permeiert ugyanennek a könyvnek a megküldésére Pozsonyba,²⁴ és barátja valóban eljuttat neki egy csomagot, benne a *Der Weg zu Christo*-val,²⁵ amely addigra szintén a harmadik kiadását érte el.²⁶ Pár nappal később Permeier elmeséli, hogy egy szép Böhme-írást kapott Abraham von Franckenbergtől, s „ezen kétségtelenül az egész pozsonyi minisztérium sok hasznosat elmélkedhetne”.²⁷ Vagyis Beringer minden bizonnyal megosztotta olvasmányait a pozsonyi előljárással, ami szenzációnak minősülhet, hiszen Böhme egyáltalán nem tartozott a bevett szerzők közé a korban.

Berlinből Laurentius Grammendorf ír Permeiernek,²⁸ s elmondja, hogy a következő művei vannak Böhme-nak már nyomtatásban: a *Iosephus Redivivus*, a *De signatura rerum*,²⁹ a *Der Weg zu Christo* s az *Aurora*.³⁰

Permeier aztán megkéri Grammendorft a *Iosephus Redivivus*, ill. a *Viertzig Fragen von der Seelen Vrstand* megküldésére,³¹ ami feltehetőleg meg is történik, mert egy évvel később Lazarus Henkel arról

¹⁸ B17b f218. Johannes Saccus Permeiernek. Amsterdam 1631. június 8/18.

¹⁹ Az 1630-as kiadás hiányzik Buddeckénél és Brucknernél, csak Dünnhaupt ismeri. L. DÜNNHAUPT, Gerhard: *Personalbibliographien zu den Drucken des Barock I.* Wiesbaden, 1990. Nr. 8.1.; A második 1631-es kiadásra l. BUDDECKE Nr. 166.

²⁰ Lazarus Henkel von Donnersmarck II. (1573–1664) felső-sziléziai mágnás, nagykereskedő, Tarnowitz, Beuthen és Oderberg ura.

²¹ B17a 35a Schwartz Lazarus Henkelnek. Breslau 1638. július 8.

²² BUDDECKE Nr. 167.

²³ Melchior Beringer von Königshofen (?–?, a XVII. század első fele) A bécsi udvarnál töltött be fontos tisztségeket, kegyvesztés miatt azonban Pozsonyba került, ahol az ottani evangélikus élet egyik vezetőjévé vált. Fontos tárgyalásokat folytatott a magyar rendekkel is.

²⁴ B17a 35f Beringer Permeiernek. Pozsony 1638. augusztus 19.

²⁵ B17a 35e Permeier Beringernek. Bécs 1638. augusztus 21.

²⁶ BUDDECKE Nr. 16. 1624 és 1628 után 1635-ben Amsterdamban jelent meg a harmadik kiadása.

²⁷ B17a 35g Permeier Beringernek. Bécs 1638. szeptember 2. „Von dem Fürtrefflichen, Hochgelehrten vnd Geistreichen Mann Herrn Abrahamen von Franckenberg zu Ludwigsdorff in Schlesien, (:sonsten vornehmes geschlechts:) hab Ich heut wider ein schönes Schreiben aus dem Fische Brun des bewusten Schusters Weißheit empfangen, darin vngezweifelt das gesambte Ministerium zu Pressburg viel nutzliches zumeditiren haben wurde”.

²⁸ B17a 36o. Grammendorf Permeiernek. Berlin 1638. szeptember 5/15.

²⁹ BUDDECKE Nr. 145. 1635-ben jelent meg.

³⁰ BUDDECKE Nr. 114. 1634-ben jelent meg.

³¹ B17a 36p. Permeier Grammendorfnak. Hely nélkül 1638. október 20.

tudósítja Permeiert, hogy még nem tudja visszaadni a *Viertzig Fragent*, mert mindenképp le akarta másoltatni, de a másoló rengeteg hibát vétett, majd a javító végzett nagyon lassú munkát.³²

1641-ben egy katalógust küld Permeier Beringernek Pozsonyba Böhme műveiről, és mellékeli a *Viertzig Fragent*. Figyelmezteti Beringert, hogy egy arra alkalmas másolót találjon, mert ez a könyve valószínűleg nem fog olyan hamar nyomtatásban kijönni németül, mint a többi.³³ S valóban, a *Viertzig Fragen* először 1648-ban jelent meg németül, szintén Amsterdamban.³⁴ Vagyis ebben az esetben kéziratos példányokat olvastak s másoltak tovább. (Létezett ugyan egy latinra fordított, és 1632-ben Johann Angelius Werdenhagen által Amsterdamban kiadott változata,³⁵ amelyről azt írja Franckenberg Werdenhagennek pár évvel később, hogy 40 darabot Rómába juttattak belőle kitűnő emberek kérésére,³⁶ ami szintén megdöbbentő tény már csak a mennyiséget nézve is, nem is beszélve a rendeltetési helyről.)

A két utolsó Böhme-re vonatkozó levélben Wilhelm Schwartz számol be a Franckenberg-től hallott érdekességekről Permeiernek. Franckenberg szerint van Beyerland, a holland üzletember csak nyereségvágyból adja ki Böhmet.³⁷ Később pedig David Guilbertus durva támadásáról tudósít Böhme és van Beyerland ellen.³⁸

A levelekben magáról Böhme filozófiájáról kevés szó esik. Beringer többször írja, hogy ez neki túl nehéz, nem érti, sokszor el kell olvasnia, idő kell hozzá.³⁹ Permeier ezt megértéssel fogadja, de véleménye szerint, ha Böhme elveit egyszer valaki felfogta, akkor ugyanezeket megtalálja a többi művében is. Sőt, van egy ötlete is: az egyszerű emberek számára egy helyes módszerrel le lehetnek rövidíteni s összefoglalni a lényegét a böhmei gondolatoknak.⁴⁰

Bár geográfiai értelemben nagy távolságokról beszélhetünk, maga az olvasókör kicsi volt. Valószínűleg a levelezőtársak azonban nemcsak egymással, hanem szűkebb környezetükkel is kicserélték eszméiket, könyveiket, másolataikat, mint ahogy ez Beringer esetében is látható volt. Amsterdam, Berlin, Breslau, Bécs, Pozsony, Danzig szellemi centrumokként működtek a korban, ahol a tudós emberek, értelmiségiek számára Böhme ismert szerző volt.

Nem mindig egyértelmű a levelekből, hogy nyomtatott könyvről vagy kézzel írott másolatról van-e szó. Többször leírták azonban a levelezőpartnerek, hogy egy megbízható írakkal lemásoltatták az adott művet, s emellett igyekeztek megszerezni a már kinyomtatott példányokat is. (Ebből a szempontból érdekesség, hogy mely Böhme-művekkel rendelkezett bizonyíthatóan Abraham von Franckenberg: a *Iosephus Redivivusszal* 1631-ből, a *Viertzig Fragennel* 1648-ból, s a *Tröst-Schrift, Von vier Complexionnel* 1635-ből.⁴¹)

³² B17b f146. Henkel Permeiernek. Tarnowitz 1640. december 31.

³³ B17a 37c. Permeier Beringernek. Bécs 1641. árpilis 30.

³⁴ BUDECKE Nr. 129.

³⁵ BUDECKE, Werner: *Die Jakob Böhme-Ausgaben. Die Übersetzungen. 2. Teil.* Göttingen, 1957. Nr. 1.

³⁶ A levelet idézi BUDECKE. L. az előző megjegyzést.

³⁷ B17b f196. Schwartz Permeiernek. Breslau 1643. január 21.

³⁸ B17b f197. Schwartz Permeiernek. Breslau 1643. március 4. David Guilbertus 1643-ban heves támadást intézett holland nyelvű könyvében Böhme ellen.

³⁹ B17a 37d Beringer Permeiernek. Pozsony 1641. május 24.

⁴⁰ B17a 37e Permeier Beringernek. Bécs 1641. május 27. „Es ist zwar sein des Schusters Philosophia etwas hoch aber nicht weitleuffig vnd könte mit einem richtigen *methodo* in eine gar kurtze form gebracht werden, dan wer einmal seine *principia* verstehet, der findet in allen Schrifften immer einerley gleich wie der Apostel *Paulus* geschrieben, vnd die Warheit nach ihrer Volkommenheit für sich nicht anderst kan oder vermag:”

⁴¹ BRUCKNER, János: *Abraham von Franckenberg. A bibliographical catalogue with a short list of his library.* Amsterdam, 1988. 94. és 103.

A leginkább keresett Böhme művek a barátok között a következők voltak:

Der Weg zu Christo, a *Iosephus Redivivus*, a *Viertzig Fragen*. A *Trostschrift*, a *Mysterium Magnum* és a *Bedencken Vber Esaiaes Stiefels Büchlein*,⁴² melyek szintén megjelentek nyomtatásban, nem kerülnek említésre.

A holland Böhme-recepció jelentősége tagadhatatlan, hiszen a teljes Böhme-életmű valóban előbb jelent meg nyomtatásban mind hollandul, mind angolul, mint a német.⁴³

Azonban emellett létezett egy karakterében más német recepció is, amelynek határai jóval meszebb nyúltak, túl a német területeken is,⁴⁴ s amely időben nem sokkal Böhme halála után már tetten érhető a levelekben, s amelynek a szociális összetétele is rendkívül érdekes, hiszen többnyire a művelt, tanult laikusokra hatott. Ugyanakkor a Hollandiában piacra került német nyelvű misztikus irodalom nagyságrendje azt jelzi, hogy a németek óriási érdeklődést mutattak az ilyenfajta irodalom iránt, csak a lehetőségeik korlátozottak voltak ezek otthoni kiadására. Ezt a rést vették nagyon jól észre a holland könyves szakemberek, s bizony ki is használták.

VISKOLCZ NOÉMI

Possessori bejegyzések a debreceni Egyetemi Könyvtár 18. századi külföldi könyveiben II. (Katolikus szerzetesek és világi papok könyvei.) Közleményemben az 1700–1750 közötti könyvek possessori nyomait tárgyalom. A kézirásos bejegyzéseken kívül számba vettem az ex libriseket is. Kronológiai sorrendet követek; a 18–19. században birtokolt könyveket az alábbi skéma szerint ismertetem:

A possessor neve.

A könyv rövid címlírása, a hatjegyű számok a raktári jelzetek.

A bejegyzés (ex libris) szövege.

A szerzeteseknél a „pro usu”, „ad usum” formulákkal használatba adott könyveket is felsorolom.

I. Szerzetesek könyvei

Kereskényi Ádám jezsuita
(1713–1777)

NÁDASI, Joannes: *Vitae praedestinatorum signum magnum S. Maria Mater Boni Consilii*. Wien, 1744, Heyinger. (752.368)

⁴² BUDDERKE Nr. 140. 1639-ben jelent meg.

⁴³ Az első német összkiadás 1682-ben Amsterdamban jelent meg, majd újra 1715-ben és 1730-ban, szintén Hollandiában.

⁴⁴ Böhme magyarországi recepciója nem tartozik a cikk tárgykörébe, de az eddigi kutatások azt az eredményt hozták, hogy a német területeken eretneknek számító szerzők ritkán jelennek meg a németek által lakott felső- és nyugat-magyarországi városokban, de azért adódnak kivételek. Például a soproni és kassai német nyelvű polgárság olvasmányanyaga igazi kincseshánya ebből a szempontból. Itt bukkantam az egyetlen „Böhme-gyanús” könyvre is, Erasmus Kinczel javainak az összeírásában 1677-ből: „Egij Német és Deak kenv Místerium magnum” (In: *Kassa város olvasmányai 1562–1731. Adattár XVI–XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez* 15. Szerk. KESERÜ Bálint. Szeged, 1990. 66.), mely a könyvcím ritkasága miatt feltehetőleg meg-egyeznek az 1640-ben Amsterdamban Johann Jansonnál megjelenttel. L. BUDDERKE Nr. 164.

„Inscriptus Cat.[halogo] Coll.[egii] Tyr.[naviensis] S.[ocietatis] J.[esu] 1745. Pro cubiculo P.[atris] Spiritualis”.

1745-ben a nagyszombati kollégiumban Kereskényi Ádám volt a spirituális.¹ Bölcsészdoktor, tanár és hitszónok. Szaktárgyai: fizika, metafizika, retorika, poetika, latin és magyar nyelvű munkái jelentek meg.² Nyomdavezető volt Kassán és Kolozsvárott.³

Cetto Benedek piarista
(1731–1799)

NOËL, Francissus: *Sinensis Imperii libri classici sex*. Prag, 1711, Typ. Univ. (762.097)

„Benedicii Cetto e S.[cholis] P.[iis] 1780”

DU HALDE, Jean Baptiste: *Ausführliche Beschreibung der Chinesischen Reichs und der grossen Tartarey*. Rostock, 1749, Koppe. (746.112)

„P.[atris] Benedicii Cetto e S.[cholis] P.[iis] 1789.”

A possessor tanár és iskolaigazgató volt, tanított Veszprémben, Nyitrán, Pesten, Debrecenben.

A Desericzky József Ince piarista és Pray György közötti tudományos vitát⁴ – az előző halála után – Cetto folytatta; ezzel kapcsolatban három sinológiai témájú művet tett közzé.⁵ Noël és Du Halde munkái ezekhez szolgálhattak forrásul.

Pál Imre konventuális ferences
(18. század közepe)

RAPINUS, Renatus: *Animadversiones historico-criticae in philosophiam naturalem, transnaturalem*. Wien, 1718, Voigt. (752.390)

„Pro usu F.[atris] Emerici Pál Ord.[inis] Min.[orum] S.[ancti] F.[rancisci] Conv.[entua]lium.”

KAYSER, Sebastianus: *Dissertatio de nummis monetariorum veterum culpa vitiosis*. Promotore – Wien, 1736, Voigt. (761.951)

„Ex libris P.[atris] Emericii Pál Ord.[inis] Min.[orum] Conventualium 1747.”

Pál Imre 1768-ban az eperjesi ferences konvent házfőnöke volt.⁶

Koppi (József) Károly piarista
(1744–1801)

MELLEN, Jacobus: *Series regum Hungariae e nummis aureis*. Leipzig, 1750, Pietsch. (780.010)

„Ex Bibliotheca Caroli Koppi E Scholis Piis Historiae Universalis Professoris Academici.”
(Nyomtatott, szegélydíszes ex libris.)

¹ LUKÁCS, Ladislaus: *Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S. I. VIII. (1734–1747)*. Romae, 1994. 707.

² SZINNYEI VI. 64–66.

³ SOMMERVOGEL, Carlos: *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*. Paris–Bruxelles–Louvain, 1960. IV. 1008.

⁴ A vitáról: HORÁNYI, Alexius: *Scriptores Piarum Scholarum liberaliumque artium magistri*. I. Buda, 1808. 650–658.

⁵ SZINNYEI II. 22–23.

⁶ KNAISZ, Michael: *Chronologo-provinciale Ordinis F.F. Minorum S. Francisci Conventualium Provinciae Hungariae et Transilvaniae ...* Posonii, 1803. 346.

Koppi 1759-ben lép a rendbe, szerzetesi neve: Carolus a Passione Domini.⁷ 1774-ben Nagyszombatban doktorál, 1784-ben pesti egyetemi tanárrá nevezik ki, 1788-ban a bölcsészkar dékánja volt. Történelmi tárgyú műveket és beszédeket írt.⁸

Tomeján Sándor piarista
(18. század második fele)

MARTIALIS, Marcus Val.[erius]: *Epigrammata*. Amsterdam, 1749, ny.n. (761.906)

„In usum Alexandri Tomeján a Sch.[olis] Piis”

Roma antica, e moderna sia nuova descrizione. Roma, 1745, Roisecco. (759.462)

„P.[atris] Alexandri Tomeján e S.[cholis] Piis.”

A possessor a tatai piarista gimnázium igazgatója volt, az 1772–1773 és 1778–1779 között.⁹

Paintner Mihály Antal jezsuita
(1753–1826)

[DESERICIUS], Innocentius a Thoma Aquinate: *Pro cultu litterarum in Hungaria a speciatim civitate dioecesi que Nitriensi vindicatio*. Roma, 1743, Zempel. (780.827)

„Donum Cels.[issimi] S.[acri] R.[omani] I.[mperii] Principis tum Exc.[ellentissimi] D.[omini] Comitis Antonii II. de Grassalkovics de Gyarak, Praesidis filii S.[acri] Regni Custodis, etc. 1782. Mich.[aelis] Ant.[onii] Paintner. Praes[idis] Com.[itis] Ant.[onii] de Grassalkovics.”

A könyv tulajdonosa változatos pályát futott be. 1763-ban lépett a Jézus Társaságba; annak felozlatása után (1773) a bécsi Theresianumban Grassalkovich Antal herceg azonos nevű fiának nevelője volt, a könyvet is tőle kapta ajándékba. Később királyi tanácsos, novii címzetes püspök, rátóti és győri prépost lett, majd 1822-ben a magyar királyi udvari kancelláriánál referendárius. Latin és magyar nyelven jelentek meg művei.¹⁰ Kéziratban maradt munkái jezsuita rendtörténetet, életrajzokat, anekdotákat, verseket, beszédeket, nyomda és peccéttörténeti adalékokat tartalmaznak,¹¹ ezt a hagyatékot a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár őrzi.¹²

Pápesch Mátyás piarista
(1779–1870)

SANNAZARIUS, Jacobus: *Poemata*. Venezia, 1746, Occhi. (761.931)

„P.[ater] Pápesch”

Nevezett Tatán 1822-től 1838-ig tanár, 1839–1847 között ugyanott a piarista rendház főnöke volt. Ódákat és egy epicediumot írt latin nyelven.¹³

⁷ VIÑAS, Thomas: *Index Bio-bibliographicus CC. RR. PP. Matris Dei Scholarum Piarum II*. Romae, 1909. 137.

⁸ SZINNYEI VI. 972–975.

⁹ MOHL Adolf: *Tata plébánia története*. Győr, 1909. 228.

¹⁰ SZINNYEI X. 95–97.

¹¹ SOMMERVOGEL VI. 91.

¹² SZABÓ Flóris: *A Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár kéziratkatalógusa*. Bp. 1981.

¹³ SZINNYEI X. 384–385.

Stech Alajos piarista
(1813–1887)

WALTHERUS, Conradus Ludovicus: *Thesaurus medico-chirurgicarum observationum curiosarum*. Leipzig, 1715, Monath. (752.796)

„Aus der Sammlung des Alois Stech No 172.” (Halványzöld, nyomtatott ex libris.)

A possessor pályaképét három, szintén orvosi témájú könyvének közlése kapcsán már ismertettem.¹⁴

2. Világi papok könyvei

Mednyánszky Ferenc László (báró)
(?–1733)

Kolligátumkötet:

1. OTROKOCSI FORIS, Franciscus: *Restitutio Israel futura*. Wien, 1721, Voigt. (752.397/1)

2. OTROKOCSI FORIS, Franciscus: *Media vitae prolongandae*. Wien, 1712, Voigt. (752.397/2)

3. OTROKOCSI FORIS, Franciscus: *Princeps Nadib Christus in suis principibus*. Tynnaviae, 1716, Typ. Acad. (752.397/3)

„Franc.[isci] Lad.[islai] Mednyánszky”

Mednyánszky 1707-ben esztergomi nagyprépost volt, majd a földvári apáti és cattariói püspöki cím tulajdonosa lett.¹⁵

Bencsics Demeter
(18. század közepe)

PICHLER, Vitus: *Compendium juris canonici*. Wien, 1717, Voigt. (759.108)

„Pro Simplici Usu Patris Demetrij Bencsics”

A possessor 1741-ben Budán tanárkodott.¹⁶

Kollonitz László (gróf)
(1736–1817)

CAUSEUS, Michel Angelus: *Romanum museum sive thesaurus eruditae antiquitatis*. Roma, 1746, Bernabo-Lazzarini. (748.042)

„Ex Libris Ladisl. [ai] Com.[itis] Kollonitz Epis.[copi] M.[agno] Varad.[iensis]. (Cimeres ex libris.)

Kollonitz nagyváradi kanonok és nagyprépost volt, 1775-ben erdélyi, 1780-ban nagyváradi püspök lett, valamint Bihar vármegye alispánja. 1788-ban nevezték ki kalocsai érseknek. Történelmi munkái és egyházi beszédei maradtak fenn latin nyelven.¹⁷

Ex librisének három változata ismeretes.¹⁸

¹⁴ OJTOZI Eszter: *Egy 19. századi bibliofil piarista könyvtárának nyomai*. = MKsz 1997. 229–230.

¹⁵ NAGY VII. 384–385.

¹⁶ RMSZ 30.

¹⁷ NAGY VI. 304., SZINNYEI VI. 772–773.

¹⁸ CZAKÓ Elemér: *Az Orsz. Magyar Iparművészeti Múzeum ex libris kiállításának katalogusa*. Bp. 1903. 27. A Causeus műben található ex libris képe: OJTOZI Eszter: *Ex librisek a Debreceni Egyetemi Könyvtár 1700–1750 közötti külföldi könyveiben*. Debrecen, 1998. 8. tábla.

Radnich Imre
(1797–?)

ANSON, George: *Voyage autour du monde. I–IV.* Amsterdam–Leipzig, 1749, Arkstée-Merkus. (789.427)

GRACIAN, Balthasar: *L'homme de cour.* Augsburg, 1710, Kühtze. (751.012)

FENTENELLE, Bernard: *Entretiens su la pluralité des mondes.* Paris, 1708, Brunet. (752.798)

„Ex Munificentia R.[everendissi] mi D.[omini] Emerici Radnich E.C. Albaregalens.[is] Canonici”. (Lila nyomtatott emlék ex libris.)

Az ajándékozó 1870-ben volt székesfehérvári kanonok,¹⁹ könyvjegye ezidőtájt készülhetett.²⁰

Kováts József
(1815–1869)

THOMAS, Aquinas: *Summa totius theologiae.* Padova, 1712, Typ. Seminarii. (753.614)

„Ex Libris Josephi Kováts M.[etropolitanae] Eccl.[esia]e Coloc.[ensis] Canonici”. (Ex libris, nyomtatott, díszítetlen címke.)

Kováts József kalocsai apátkanonok és bécsi prépost volt. Latin és magyar nyelvű teológiai munkái, cikkei, beszédei jelentek meg.²¹

A könyvet előzőleg a pesti Pálos Könyvtár birtokolta, erről díszes, ovális ex libris tanúskodik.²²

Rövidítések

NAGY = NAGY Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal.* I–XII. Pest, 1857–1865.

RMSZ = *Régi magyarországi szerzők.* Összeáll. PINTÉR Gábor. Bp. 1989.

SZINNYEI = SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái.* I–XIV. Bp. 1891–1914.

OJTOZI ESZTER

Szatmár vármegye felirata 1793-ból a Magyar Kurír érdekében. Az alábbiakban egy olyan levéltári forrásra szeretném felhívni a figyelmet, amely nemcsak Szacs vay Sándor *Magyar Kurír*-jával kapcsolatos ismereteinket egészíti ki, hanem némi betekintést nyújt a korszak hazai újságolvasó közönségének gondolkodásába is. A közlésre kerülő dokumentum ugyanis arról is tájékoztatást ad, hogy miként fogadták Szatmár vármegyében a szerkesztő, I. Ferenc trónralépését követően bekövetkezett eltávolításának hírért, s hogy miként fejezték ki ragaszkodásukat a szerkesztő nélkül maradt bécsi magyar újság iránt. Mint ismeretes, Szacs vayt a kormányzat egy állítólagos cenzúrávétség miatt – a valóságban azonban a korábbi évek időnként éles, társadalomkritikától

¹⁹ Schematismus Dioecesis Alba-Regalensis pro anno 1870. 7–9.

²⁰ ARADY Kálmán: *Régi magyar emlékek ex librisek.* = MKSz 1962. 62.

²¹ SZINNYEI VI. 1299–1300.

²² CZAKÓ: *i.m.* 39. tétel.

sem mentes, jozefinista felvilágosultságú újságírói tevékenységéért – távollította el a *Magyar Kurír* szerkesztésétől.¹

Az eddigi szakirodalomban ez ügygel kapcsolatban idézték ugyan az erdélyi udvari kancellária 1793. február 1-jén keltezett ide vágó rendelkezését, amelyben az udvari kancellária arról értesítette őket, hogy Szacsvoyt a cenzúra állítólagos kijátszása, felsőbb rendeletek megszegése, sőt a könyvnyomtató tiltott cselekedetre való rábírása miatt a *Magyar Kurír* szerkesztésétől elmozdították. Hozzáfütték még, hogy mihelyt alkalmas személyt találnak a szerkesztésre, az újság kiadását újra engedélyezik. Intézkedtek az előfizetésekkel kapcsolatban is: úgy rendelkeztek, hogy a már befizetett előfizetési díjat vagy vissza kell küldenie a szerkesztőnek az egyes előfizetők részére, vagy pedig az új szerkesztőnek a folytatandó lapot kell kárpótlásul megküldenie az olvasóknak.

Ugyancsak ismeretes az erdélyi udvari kancellária március 9-én keltezett azon rendelkezése is, amely arról adott hírt, hogy „őfelsége a Magyar Kurír szerkesztését Decci Sámuelre bízta.” Ebben ismét megkérdezték az olvasókat, hogy kívánják-e a *Magyar Kurírt* az új szerkesztő alatt is járítani, vagy azt választják, hogy küldjék vissza a befizetett előfizetési díjat.²

Az erdélyi udvari kancellária ezen két rendelkezésének előzményére fényt vet az Országos Levéltárban megtalálható két feljegyzés. A gróf Pálffy Károlynak, az udvari kancellária elnökének átiratai, melyek közül az első 1793. jan. 28-ra, a második 1793. február 28-ra van datálva, szövegükben lényegében megegyeznek az erdélyi főhatóság már idézett rendelkezéseivel; az erdélyi udvari kancellária ezeket csaknem szó szerint továbbította az erdélyi főkormányshoz.³

Érdekesebb az ügy folytatása, amelyről eddig nem volt tudomásunk. Az említett helyen található egy magyar nyelvű feljegyzés is, amelyet Szatmár vármegye egybegyűlt rendei intéztek az 1793. március 15-én Szatmárnémetiben megtartott gyűlésükről a helytartótanácsához. A beadványnak a tartalma mellett magyar nyelvűsége is figyelmet érdemel, hiszen a korszak többi hivatalos aktája túlnyomórészt latin vagy német nyelven íródott. Szövege a következő:

„Felséges Örökös Királyi Herceg...
Felséges Királyi Magyar Helytartó Tanács...

Szatsvay Sándor Magyar Kurír név alatt lévő újságok eránt ezenn Esztendőben Bőjt elő Havának 1 ső Napján 3041 dik szám alatt költt kegyes Parantsolatját Királyi Hertzegségednek és a Flges K.M. Helytartó Tanátsnak közönségessé tettük. És minthogy megyénkben senki sem találatott aki azonn pénzét vissza kívánná venni, melyet a Nevezett Ujságra az Esztendőnek eleivel már fel küldött, esedezünk alázasosan Királyi Hertzegséged és a Flges K.M. Helytartó Tanáts előtt, hogy azonn elő fizetőknek Szatsvay helyében rendeltetett Détsy Sámuel újságival eleget tétettni méltóztassék. Mely alázatos kérésünk mellett kegyelmében kegyességekben és hatatos Pártfogásokban ajánlottak tartozó nagy tisztelettel maradunk.

Szathmár-Némethiben Bőjt más havának 15 dik s több utánna következett Napjan 793 ban tartott különös gyűlésből és Törvény Székből.

Királyi Herczegségednek
s a Felséges K.M. Helytartó Tanátsnak
Alázatos, köteles, engedelmes Szólgái
N. Szatmár Vármegyének
különösen Egyben-gyűlt Rendei.”⁴

¹ L. KÓKAY György: *A magyar hírlap- és folyóiratirodalom kezdetei*. Bp. 1970. 378–401.

² JAKAB Elek: *Szacsvoy Sándor*. = Figyelő 1881. XI. 345–346.

³ OL Departamentum gremiale ordinarium. Grem. 14-1, 14-8.

⁴ Grem. 14-13.

A beadvány szerint tehát az egész megyében senki sem akadt, aki vissza kívánta volna kapni a befizetett előfizetési díjat, vagyis I. Ferenc trónralépése után is ragaszkodtak a magyar újsághoz. Ez részben Szacsvey és lapjának népszerűségét bizonyítja, de arra is vall, hogy ilyen formában is kifejezésre kívánták juttatni szolidaritásukat az elmozdított újságíró és lapja iránt. Bizonyára megéreztek a kormánynak azt a hátsó szándékát, – aminek ezekben az években több ízben is kifejezést adtak – hogy valójában azt szerették volna, ha érdeklődés hiányában a *Magyar Kurír* végleg megszűnne.⁵

Szatmár vármegye felirata méltán csatlakoztatható Abaúj vármegye azon – szintén 1793-ból származó – felterjesztéséhez, amelyben Batsányi Jánost, az első magyar nyelvű folyóirat szerkesztőjét vették védelmükbe a szintén koholt „cenzúravétség” vádjával szemben.⁶ De míg ez utóbbinak csak a *Magyar Museum* szerkesztője ellen megindult hajszát sikerült – legalábbis időlegesen – feltartóztatnia, de a folyóirat megszűnését nem tudta megakadályozni, addig Szatmár vármegye közbelépése hozzájárulhatott a *Magyar Kurír* folytatólagos megjelenítéséhez, igaz, hogy már nem Szacsvey Sándor, hanem Decsy Sámuel szerkesztésében.

KÓKAY GYÖRGY

Reformkori sajtóviták a magyar tanítási nyelvről. A 18. század végén kezdődő és a reformkor időszakában felerősödő nyelvmozgalom szerves részeként jelentek meg a magyar nyelv iskolai tanításáért és az iskolai oktatás magyar nyelvűségéért vívott küzdelmek. A rendek a magyar tannyelv bevezetésének nagy jelentőséget tulajdonítottak, úgy vélték, ez hatékony eszköze lehet a nemzeti művelődés előmozdításának, a kultúra demokratizálódásának és nem utolsósorban a polgári eszmék széleskörű terjesztésének.

Nagyon lassan, lépésről lépésre haladt az iskolai magyar nyelvtanítás és a magyar tannyelv kérdésének törvényi szabályozása. Az 1791: 16. tc. kimondta, hogy a gimnáziumokban, az akadémiaikon és a pesti egyetemen magyar nyelvtanár áll rendelkezésre azoknak, akik magyar nyelvet akarnak tanulni. Egy évvel később kötelezővé tették a magyar nyelv tanulását (1792: 7. tc.), ezzel a magyar nyelv rendes tárgy lett az iskolákban. Az 1807. évi országgyűlés követeléseként fogalmazta meg, hogy a gimnáziumok felsőbb osztályaiban, és az akadémiaikon a magyar legyen az oktatás nyelve a latin helyett. Az uralkodó a követelést elutasította. Hasonló sorsra jutott az 1811-ben ugyanebben a tárgyban benyújtott felirat is.

Az 1825-ös első reformországgyűlésen a rendek nemzeti nevelést követeltek. Ennek elengedhetetlen feltétele a magyar tanítási nyelv bevezetése a közép- és felsőfokú iskolákban. Számos érv, javaslat hangzott el, hosszadalmas viták folytak, amelyek eredményeként megszületett a magyar nyelvi törvényjavaslat. Az uralkodó a javaslatot elutasította.

A reformkorban a magyar nyelvnek a latinnal szemben való uralomra juttatása egyik fő feltétele volt a nemzeti-polgári átalakulásnak, és szorosan összefüggött a függetlenségi törekvésekkel is. Ezért a magyar tanítási nyelv ügye szervesen beépült a liberális nemzeti ellenzék politikai programjába. A nyelvújítási mozgalom törekvései, a húszas-harmincas években fejlődésnek induló nemzeti nyelvű tudományosság és szépirodalom, előkészítették a magyar nyelvet az új szerep betöltésére. A reformkorban minden országgyűlésen sikerült részeredményeket elérni a magyar

⁵ A *Magyar Hírmondó* megszűnésekor, 1803-ban a kancellária azt kívánta, hogy a lap kiadási jogát senkire se ruházzák át. Így már csak a *Magyar Kurír* marad meg, és azt remélték, hogy idővel talán ez is megszűnik. (OL Kanc 1802. 11. 167.) L. GORIUPP Aliz: *A kormányzat sajtópolitikája és a magyar hírlapok a XVIII. század fordulóján*. Bp. 1944. 14.

⁶ *A magyar sajtó története I. 1705–1848*. Szerk. KÓKAY György. Bp. 1979. 216–217.

nyelvhasználattal kapcsolatban. Az 1830. évi 8. tc. megtiltotta olyan közhivatalnokok alkalmazását, akik nem tudtak magyarul. A magyar nyelv ismerete nélkül nem lehetett többé ügyvédi vizsgát tenni. Az 1832–36. évi 3. tc. intézkedett a magyar nyelvű anyakönyvezésről. Az 1839–40. évi 6. tc. előírta a magyar nyelv használatát az országgyűlésnek és a törvényhatóságoknak a királyhoz intézett felirataiban, az egyházi és katonai hatóságok hivatalos irataiban. Az 1843–44. évi 2. tc. előírta, hogy az országgyűlés magyarul tanácskozzon, magyarul folyjon a bírászkodás. A 9. paragrafus pedig kimondta: „az ország határain belüli iskolákban a közoktatási nyelv a magyar legyen.”

A tanítási nyelv kérdésének vitája nemcsak az országgyűlésen, hanem a sajtó hasábjain is nagy intenzitással folyt. Már az 1820-as évek kezdetén számos cikk és tanulmány látott napvilágot újságjainkban és folyóiratainkban, amelyek a magyar nyelv kérdésével általában, és ezzel összefüggésben a magyar tannyelv bevezetésének szükségességével foglalkoztak.

Az egyik ilyen, vitaindító programcikknek is beillő tanulmány Mednyánszky Alajos írása, amely a *Tudományos Gyűjtemény* 1822-i évfolyamában jelent meg.¹ A későbbiek során a magyar közoktatásügy reformtervezetében is közreműködő művelődéspolitikus felhívást intéz kora értelmiségéhez és felszólítja őket, fejtsek ki véleményüket a folyóirat lapjain a magyar nyelv „kiterjesztéséről”.

„Örömmel láttam ugyan, hogy a Tudományos Gyűjtemény a Magyar nyelv dolgára hathatósan ügyel, és erről több velős derék értékezéseket botsátott közre, de egyet óhajtanék még ezeknek folytában, hogy tudniillik nem tsak abban akadna meg beszédünk, mely szükséges anyai nyelvünk művelése, (mert arról már régen minden okos és buzgó hazafi meggyőződött) hanem hogy többek adnák elő vélekedéseiket, hogyan és miképpen lehetne gyarapítani és közönségesebbé tenni a magyar nyelvet? ... A mint pedig tökéletesen meg vagyok győződve, hogy a Tudományos Gyűjtemény, ezen tudományos vélekedések s talán vetekedések elő adására is legalkalmasabb eszköz, úgy nem kételkedem, hogy a ... Redactio, minden hasonló értekezésnek helyet fog engedni, s nem külömben a más vélekedésűek szavát ... hasonlóképpen olvasói tudtára fogja botsátani.”²

Valóban így történt. Számos tanulmány jelent meg a *Tudományos Gyűjteményben* és természetesen a többi reformkori folyóiratban is, amelyek valamilyen módon az anyanyelv iskolai használatával és a magyar tannyelv kérdésével foglalkoztak. (A *Tudományos Gyűjteményben* megjelent összesen 98 nevelésüggyel foglalkozó tanulmány közül 12 a magyar nyelv iskolai használatának kérdéseit boncolgatja. Érdekes megemlíteni, hogy 16 tanulmány foglalkozik a nevelés általános elveinek kérdéseivel, 8 általános oktatáspolitikai, 11 pedig növevelési problémákkal.)

Visszatérve Mednyánszky 1822-es cikkéhez, elmondhatjuk, hogy ő már ekkor kritikusan vizsgálja a korabeli magyar középiskolák tanulmányi viszonyait, ahol minden tárgyat, köztük a heti két órában oktatott magyar nyelvtant is latinul tanítják. Ugyanakkor külföldi – német, angol és francia – példákkal bizonyítja az anyanyelven folyó képzés hatékonyságát. Kiemeli, hogy ezekben az országokban az összes tárgyat nemzeti nyelven oktatják. Elismeréssel nyilatkozik a hazai református kollégiumokról, ahol már sok tárgyat magyarul oktatnak.

Mednyánszky szerint a hazai oktatásügy fejlődésének elsődrendű feltétele a magyar tanítási nyelv bevezetése az iskoláinkban. Az összes tantárgy magyarul történő oktatását szorgalmazza.

¹ MEDNYÁNSZKY Alajos: *Hazafiú gondolatok a magyar nyelv kiterjesztése dolgában.* = *Tudományos Gyűjtemény* 1822. I. 1–37.

² MEDNYÁNSZKY Alajos: *i.h.* 4.

„... kívánnám, hogy mindennemű akár alsóbb akár főbb iskolákba béhozassék a Magyar Nyelv, de nem úgy mint most, egy különös Tanító által tanítva, hanem hogy a latin Grammaticán kívül, és a Syntaxis, Rhetorica s Poesis mellett. ... a többi tudományok, azaz a Vallásbéli oktatás, a Föld leírás, Természeti és Világi Történetek. Számvetés sat. minden kifogás nélkül Magyar nyelven adatnának elő, és a Tanítványok is azokat úgy tanulni és felmondani kényteleníttetnének.”³

Miként e korban a nemzeti nyelv ügyéért küzdők közül oly sokan, Mednyánszky is híve a klasszikus műveltségnek, annak megszerzését fontosnak tartja, de elsődrendű feladatként jelöli meg oktatáspolitikusaink számára azt, hogy iskoláinkban a magyar tannyelv kerüljön bevezetésre.

1825-ben Terhes Sámuel kassai református prédikátor a *Felső Magyar Országi Minervában* írt cikkében⁴ a magyar tudomány fejlődésének akadályait foglalkozik. Keményen ostromozza, több helyen talán torzítva, karikírozva, a nálunk szokásos latin nyelven folyó oktatást. Írása hű tükrö a húszas években fellendülő latin elleni hangulatnak. Szatirikus cikke jó bepillantást nyújt abba a szerepbe, melyet a latin – a falusi iskolától kezdve az akadémiáig – iskolarendszerünkben játszott és abba a tanítás-nevelési szellemben, amely azidőtájt már csak nálunk uralkodott Európában. Még a gimnázium egyes osztályai is a latin grammatika fejezeteiről nyerik nevüket „Poeták, Rhethorok, Syntaxisták, Grammatisták, Principisták, Parvisták” – jegyzi meg a szerző, aki azt is fájjalja, hogy az iskolák nem tanítanak hasznos ismereteket. Az ifjú tudatlanul kerül ki az iskolából. A magyarság a latin tannyelvet tartja a tudománybeli haladás legfőbb akadályának. Hasonlóan Mednyánszkyhoz, Terhes Sámuel is követeli a természettudományok, az egészségtan, a hit- és erkölcs-tan tanítását minden osztályban, és csakis magyar nyelven. Ezentúl megfordítva legyen, hirdeti Terhes Sámuel a filantropista szerzők gondolatait ismételve: a természettudományok legyenek a főtárgyak, a nyelveket pedig csak mellékesen tanítsák az iskolákban. Legyen a magyar a tanítás nyelve, követeli a szerző, és azt hangsúlyozza, hogy a görög és a latin csak a tudósok számára lényeges.

Miklós László sárospataki professzor, aki felsőbb tanulmányait Göttingenben végezte és húsz éven át, 1820 és 1840 között oktatott Patakon politikát és államtant, igen figyelemreméltó szerepet töltött be a kollégium életében. Bár elismerte a magyar tannyelv fontosságát mégis egész életén át küzdött a klasszikus nyelvek létjogosultságának ügyéért. Terhes Sámuelnek a klasszikus gimnázium ellen intézett támadását megalapozott érvekkel utasítja vissza a *Felső Magyar Országi Minerva* hasábjain.⁵ Elveit a német neohumanizmus eszmevilágából meríti. Tiltakozik az ellen, hogy a filológiai-történelmi tanulmányok és a természettudományok között mesterséges ellentétet támasszunk. Ezek kiegészítik egymást – vallja. Nem igaz, hogy a nyelvi ismeret csak keveseknek való. Helytelen lenne a „reális iskolák” megszervezése, mert ezek csak egyoldalú műveltséget nyújthatnak. A reáliskolák Miklós László szerint csak ipari és kereskedelmi pályákra előkészítő szakiskolák, de nem általános műveltséget adó intézmények. Ilyenek csakis a gimnáziumok lehetnek, amelyek tanulmányi rendjére és szellemére hazánkban is igen jótékonyan hatott a német neohumanista mozgalom. A gimnázium nem zárja ki a reáltudományokat. A szerző szerint azok is igen fontosak, de a klasszikus nyelvek emiatt nem kerülhetnek hátrányba. Ezt sok érv igazolja. Először is, az emlékezőtehetséget csakis a nyelvtanulás fejleszti kellőképpen. Másodsor: ez szoktatja a gyermeket legjobban rendszeres munkára. Harmadsor: aki ifjú korában a nyelvtanu-

³ MEDNYÁNSZKY Alajos: *i.h.* 27.

⁴ TERHES Sámuel: *Mi akadályoztatja többek közt tudománybeli tökéletesedését a Magyaroknak?* = *Felső Magyar Országi Minerva* 1825. XII. 495–501.

⁵ MIKLÓS László: *A tudomány és a Nyelvtanítás helyes összeköttetéséről a Felsőbb Tudományos Intézetekben.* = *Felső Magyar Országi Minerva* 1826. V. 681–690.

lást elmulasztja, később sohasem pótolhatja, míg egyéb ismereteket később is megszerezhet, annál is inkább, mert a nyelvek által kicsiszolt elme bármely területen gyorsan képes új ismeretek megszerzésére. Végül a klasszikus nyelvek ismerete nélkül nincs alapos tudományosság, csak dilettantizmus, vallja a szerző. A sárospataki professzor úgy mutatja be a gimnáziumot, mint a humanista történeti kultúra iskoláját és kifejti azt, hogy egy-egy tudomány mélyebb művelése föltételezi a tudomány addigi történeti fejlődésének alapos és forrásszerű ismeretét, ez pedig lehetetlen a klasszikus nyelvek ismerete nélkül. Miklós László Herder nyomán ismerte fel a történeti gondolat jelentőségét. Ugyancsak Herdertől veszi a gimnázium célmeghatározását is: „a szelíd tudományoknak (humaniora) mindazt fel kell ébreszteni, ápolgatni, erősíteni az ifjúban, ami az igazi emberiség bélyegét reányomja, ami az önérzetét, erkölcsiségét, képzését és közönséges kiformaltatását, egyszóval humanitását előmozdítja.” Herdert idézi, amikor kiemeli, hogy „a klasszikusok tanulását úgy kell intézni, hogy azáltal az erkölcsi és esztétikai érzés, két faktora a humanitásnak, mindinkább kifejtessék.”⁶ Elítéli Terhes azon kívánalmát, hogy a klasszikusokat csak mellékesen tanítsák gimnáziumainkban. Lehetetlen ilyen sorsra kárhoznati azt a tudományt, melyből az egész európai kultúra eredt, és amelynek tanulása mellett a nemzeti nyelv éppen úgy tökéletesedhetik, mint más művelt nemzeteknél. Legyen az oktatás nyelve magyar – hangsúlyozza a professzor –, emellett szépen virágozhatnak az iskolában a klasszikus irodalmi műveltség is. Esztelenség volna arra törekedni, hogy a gimnáziumok tantervében ne szerepeljenek a természettudományos ismeretek, de ezeknek itt csak az alapjai adhatók elő. Úgy kell tanítani a természettudományokat, hogy az ifjú érdeklődését felkeltsük a terület iránt, de a természettudományok alapos és rendszeres tanítására csak az akadémián kerüljön sor. A nyelvtanulás se merüljön ki száraz grammatizálásban, hanem elsősorban a klasszikus írók olvasása és magyarázata álljon a középpontban.

Kiss Sámuel, a *Tudományos Gyűjtemény* hasábjain 1827-ben közzétett értekezésében⁷ kifejti, hogy a magyarság leginkább a nevelés terén maradt hátra az európai nemzetek sorában. Hogy mi ennek az oka? Az, hogy „a latin nyelvnek olly igen rabjai vagyunk.” A szerző tehát kárhoznatja a latin nyelv iskolai egyeduralmát. Nézete szerint felesleges kint jelent a gyermekeknek a latin tannyelv. „Magyarul kellene az iskolákban tanítani” – követeli a szerző. Az a véleménye, hogy a latin nyelv tanítását a retorikai osztályban kellene kezdeni, tehát semmiképpen sem nyolc éves korban. „Így nem lenne az iskolai pálya olly gyűlöletes mechanizmussá, melly már sok ifjakra örök veszélyt hoza.”⁸ A szerző a Herder-féle középiskola híve, amelyben a latin nélküli alapépítmény fölé emelkedik humanisztikus tagozat. A latin nyelv tanításának célja a nagy klasszikus írók megismertetése. Az erkölcsi nevelés hiányosságait is a latin nyelv helytelen oktatására vezeti vissza Kiss Sámuel. Ifjaink durvák és nyersék és ezt magyarosnak tartják. Nincs bennük „finom esztétikai érzés s nemes indulat”, mivel a szívet képző munkákat – hiába tanulják sok sok éven át a latin nyelvet – nem olvassák, hirdeti a neohumanista elveket valló magyar pedagógus.

Szigethi Gyula Mihály, a székelyudvarhelyi református kollégium professzora a *Felső Magyar Országgi Minerva* című folyóiratban közzétett tanulmányában⁹ helyesen állapítja meg, hogy a latin oktatás sikertelenségének az a legfőbb oka, hogy az eredeti auktorok olvasása helyett csak a latin nyelvtan oktatására szorítkozik az iskolai oktatás. Elítéli azt a módszert, hogy a nyelvtani szabályokat szárazon kell memorizálniuk a tanulóknak. Természetesebb eljárásnak tartja, ha a szabályokat a fordítandó eredeti szövegeken szemléltetnék. A latinoktatás keretében tárgyalt szerzők

⁶ MIKLÓS László: *i. h.* 685.

⁷ KISS Sámuel: *Miben van még a Magyar hátra leginkább?* = *Tudományos Gyűjtemény* 1827. II. 3–15.

⁸ KISS Sámuel: *i. h.* 7.

⁹ SZIGETHI Gyula Mihály: *A Deák nyelv nem tudása okairól s tanulása hibáiról.* = *Felső Magyar Országgi Minerva* 1828. X. 1916–1919.

tanulmányozását a gyermekek korához és értelmi képességeihez kellene igazítani. A latin auktorokat nem szemelvények alapján kellene megismertetni a gyermekekkel, hanem a legkiemelkedőbb munkákat teljes egészében kellene olvastatni és elemezni a gimnáziumokban. A klasszikusok oktatásának célját tehát a neohumanizmus szellemében határozza meg a szerző, mikor azt mondja, hogy csak az egész mű megismerése vezet el a kívánt célhoz. A székelyudvarhelyi professzor azt is hangsúlyozza, hogy a gimnáziumokban a latin tanulmányok mellett igen fontos lenne természettudományi tárgyakat is tanítani. Ő is erőteljesen hangsúlyozza azt a kívánalmat, hogy az oktatás nyelve magyar legyen minden iskolafokozatban.

Antal Mihály a *Tudományos Gyűjtemény*ben megjelent „Gondolatok honni Magyar nyelvünk terjesztésének némely eszközeiről” című tanulmányában¹⁰ arról ír, hogy jobban terjedne, fejlődne a honi nyelv, ha az ifjúság legalább néhány tantárgyat magyarul tanulhatna. „... minden vitáson túl áll az, hogy honi nyelvünk terjedése tetemesen nyomósb s sükeresebb lenne, ha az ifjúság hallana tsak bár néhány tanulmányokat is iskolai pályáján”.¹¹ Szomorúan állapítja meg, hogy gimnáziumainkban a magyar nyelv grammatikáját is latinul tanulják a magyar ifjak. Helyesli Mednyánszky Alajosnak azt a javaslatát, hogy a nemzeti nyelven való tanítás már az első osztályokban elkezdődne néhány tárgy esetében, majd a magyarul oktatott tárgyak száma szaporodna. De Antal Mihály ennél tovább lépne. Nézete szerint semmi sem indokolja azt, hogy az egyetemi szintű jogi és orvosi tanulmányok ne folyhassanak magyarul.

„Polgári létünk boldogsága kívánja törvényeinket minél közönségesebben tudni. Így van ez az orvosi tudományokkal is testi létünkre nézve... Nints tudomány, melyet ártana élő nyelven tanítani, nemzeti nyelvünk pedig képes a műveltségnek tetemes elfogadására.”¹² – vallja határozottan a szerző.

1828-ban Czuczor Gergely – aki ebben az időben gyakorló gimnáziumi tanárként működött – a *Tudományos Gyűjtemény*ben megjelent „A Magyar Nyelv állapotja Gymnasiumainkban” című sokat idézett tanulmányában¹³ megismétli és összegezi a fentieket. Czuczor Gergely nem helyesli a latin nyelvnek az iskolákból való kiiktatását, de azzal sem ért egyet, hogy a nemzeti nyelvet csak mint egy mellékes tárgyat tanítsák, amint az akkoriban történt.

„Soha egy szándékban nem voltam, s nem is lehetek azokkal, kik a római nyelvet vagy kiírtani iskoláinkból vagy csak félszegűen tanítani javallják; ... de ugyan azokkal sem tarthatok, kik elegendőnek vélik, ha nemzeti nyelvünk csak futólag, minden nagyobb gond és sürgetés nélkül, mintegy függelék gyanánt terjesztetik olykor ifjaink elébe, nem különben valamely idegen plántánál, melyet midőn írott képen szemlélnék sem virágja illatját sem gyümölcse ízét nem érezhetjük.”¹⁴

A szerző ismerteti a magyar nyelv iskolai oktatásának 1791 utáni helyzetét, valamint a II. Ratio hiányosságait. Nagyon elítéli, hogy csak heti két órában tanítja a gimnázium a magyar nyelvet. Az órákon az osztályok tanulói együtt tanulnak egy teremben, így a hatékonyság nem is

¹⁰ ANTAL Mihály: *Gondolatok honi magyar nyelvünk terjesztésének némely eszközeiről*. = *Tudományos Gyűjtemény* 1827. IX. 61–110.

¹¹ ANTAL Mihály: *i. h.* 81.

¹² ANTAL Mihály: *i. h.* 85.

¹³ CZUCZOR Gergely: *A Magyar Nyelv állapotja Gymnasiumainkban*. = *Tudományos Gyűjtemény* 1828. X. 72–83.

¹⁴ CZUCZOR Gergely: *i. h.* 73–74.

lehet magas. Milyen a magyar nyelv sorsa iskoláinkban? – teszi fel a kérdést. „Tanítatnak reá deákjaink, sőt mondhatom, kínoztatnak a száraz Grammatika tanulásával, de mind ennek maiglan igen csekély sikerét láthatuk.”¹⁵ A sikertelenség okai között emlegeti a jó nyelvtanok hiányát, valamint a tanításban tapasztalható rendszertelenséget. Amikor a Helytartó Tanács megbízásából Verseghy megírta magyar nyelvtanát, azt remélték a tanárok, hogy „oly könyvvel ajándékozza meg iskoláinkat, amellyel ifjaink a kiszabott célra bizonyosan eljuthatnak.”¹⁶ Csalódtak, s Czuczor minden tankönyvíró számára ad utasítást, amikor kritikájában megemlíti, hogy ez a könyv is példája annak, „hogyan lehet valamit jól tudni, de a módot annak előadásában, s a gyermekekhez tett alkalmaztatásban egészen elvétlenül.”¹⁷

Helyteleníti iskoláink azon eljárását, hogy a hazai és kortárs írók ismertetésére nem fordít kellő gondot. A száraz grammatizálás miatt „nyelvünk virága illatát sem gyümölcsét” nem érzi az ifjú. Czuczor nagyon elítéli, hogy a magyar irodalmat nem oktatják az iskolában. Ő is az elsők között van, akik követelik a kortárs magyar költők és írók tárgyalását a gimnáziumban. Károsnak tartja a korabeli iskolákban még általános szokást, hogy a tanulóknak latinul kell egymással beszélni. Czuczor utal Mednyánszky 1822-es tanulmányára, elfogadja javaslatait. A tanulókat magyarul kellene tanítani minden tantárgyra, magyarul kellene egymással társalogni, meg kellene ismerüniük a magyar irodalmat. Mindez hamarosan szép eredményt hozna, vallja a költő.

Horváth József Elek tanár¹⁸ kora iskolai nevelésének problémáiról ír a *Tudományos Gyűjtemény* 1829. évfolyamában. Erőteljesen elítéli a nemzeti iskolai latin tanítást, hiszen hat-hét évi tanulás után a tanulók latinul sem írni, sem beszélni nem tudnak. Ennek a szerző szerint elsősorban az az oka, hogy a latin nyelvtant is latinul oktatják. Horváth követeli, hogy a latin nyelvtant magyarul tanítsák a hazai iskolákban. Külföldi példákra hivatkozik, ahol anyanyelven tanítják a latint és ily módon eredményesebbnek tűnik az oktatás. Külföldön célszerűen tanítják a latint, mert ott nem a száraz grammatizálás az uralkodó módszer, hanem a klasszikus írók műveinek alapos megismerése a cél. A szerző a neohumanisták, főleg Herder nyomán azt kívánja, hogy azoknak, akik az alsóbb osztályok elvégzése után gyakorlati pályára lépnek, a latin helyett szükségesebb és hasznosabb ismereteket tanítsanak az iskolákban. Az alapfokú oktatást a szerző tehát latin nélkül képzei el, és ezt követően az ötödik iskolai évtől kezdve tanulnának a gyermekek latint, de más módszerrel, mint eddig.

A nemzeti művelődésnek azonban legfontosabb eszköze a magyar nyelv alapos tudása. Éppen ezért van szükség magyar tannyelvre az iskolában, és jó magyar nyelvű tankönyvek kiadására minden tantárgyból.

Udvardy János,¹⁹ aki a *Felső Magyar Országi Minervában* fejti ki nézeteit 1829-ben, a magyar tannyelv ügyét is érintve. Hasonlóan kortársaihoz, mélységesen hisz a nevelés nagy hatalmában. Kora nevelésügyének hibái között elsőként azt szögezi le, hogy a gyermek az iskolában elsőként nem anyanyelvét és annak nyelvtanát tanulja meg tökéletesen, hanem egy holt nyelvet, a latinét. Elsősorban tehát az anyanyelvet kell megtanítani. Ezt úgy lehet legegyszerűbben megoldani, ha minden tantárgyat magyarul adnak elő a tanárok. A latin nyelv azonban olyan iskolázottságot ad a léleknek, hogy aki tud latinul, az magától is könnyen megtanul bármely nyelvet, ezért a latint sem szabad elhanyagolni az iskolai oktatás során. Hazánkban azonban a latint elvont módszerek-

¹⁵ CZUCZOR Gergely: *i.h.* 77.

¹⁶ CZUCZOR Gergely: *i.h.* 76.

¹⁷ CZUCZOR Gergely: *i.h.* 76.

¹⁸ HORVÁTH József Elek: *Az iskolai Nevelésről Magyarországon.* = *Tudományos Gyűjtemény* 1829. I. 75–100.

¹⁹ UDVARDY János: *Felkiáltás a Haza ügyében.* = *Felső Magyar Országi Minerva* 1829. II. 245–271.

kel tanítják, és nem a gyermek anyanyelvén, ezért az évekig tartó oktatás kevés eredményt hoz. Emellett nem kell mindenkinek latint tanulni. Ha figyelembe vennék minden gyermeknél azt, hogy milyen életfeladata lesz, és az iskolai évek során csak a jövődő hivatásához szükséges ismereteket tanulná, hatékonyabb lenne az oktatás.

Hasonló gondolatokat fogalmaz meg Edvi Illés Pál celdömölki evangélikus lelkész, a neves neohumanista is, aki azt vallja egyik tanulmányában,²⁰ hogy már az örökértékű klasszikusok kedvéért is érdemes tanulni a latin nyelvet. Hibáztatja azonban a latin tanítási nyelvet és főleg azt, ahogyan hazánkban a latin nyelvet tanítják. Neohumanista szellemben fogalmazza meg azt a kívánságát, hogy kezdőknek minél kevesebb nyelvtant tanítsanak. Helytelennek tartja azt az eljárást, hogy a gyermekekkel előbb betanulattják a szabályokat, amiket pedig példákban kellene levezetni. Nézete szerint holt nyelvet nem lehet, de nem is kell az elemi iskolákban tanítani. Sürgeti, hogy előbb anyanyelvre nyelvtanát tanulja a gyermek s csak azután a latin grammatikát. Edvi Illés Pál is, hasonlóan kortársaihoz, erőteljesen hangsúlyozza azt a kívánságát, hogy vezessék be a magyar tannyelvet iskoláinkban.

Széchy Ágoston Imre piarista lelkész, aki a bécsújhelyi katonai akadémián a magyar nyelv tanáraként működött, az anyanyelv tanítása szükségéről szól Pestalozzi szellemében, a *Tudományos Gyűjtemény* hasábjain.²¹ A sikeres oktatás feltételeit Pestalozzi nyomán a következőképpen állapítja meg Széchy Ágoston: az oktatás során igen lényeges az analízis és szintézis összekapcsolása, a fokozatosság. Mivel a fogalmak képzése és közlése szavak által megy végbe, a tanulónak érteni kell a tanítás nyelvét. A szerző szerint a 9–10 éves gyermekek még nem tudnak sokáig figyelni, anyanyelvükön is – szerinte – csak gépiesen, minden gondolkodás nélkül beszélnek. Ezért az iskolába kerülő gyermekeket mindenekelőtt a tanulásra kell képesíteni, azaz arra kell törekedni, hogy az anyanyelvet kellően értsék. A nyelvet úgy kell tanítani, hogy a gyermekek a beszéd által gondolkozni s gondolkozás által beszélni tanuljanak. Vagyis a szerző a Pestalozzi-féle beszéd- és értelemgyakorlatok meghonosítását kívánja hazai iskolákban. Ez azonban csak anyanyelven valósítható meg. A latin és görög nyelv erre nem alkalmas s tanításuk az anyanyelv ismerete nélkül csak idővesztés. A nyelvet tehát mint egy fejlődő, élő organizmust kell a gyermek elé állítani. A Pestalozzi-féle szemléltetés elvének a nyelvtanításban is érvényesülni kell. Az iskolában mindennek ellenkezője történik, a módszert a szerző „szellem-tikkasztónak” nevezi. Helyesen jegyzi meg, hogy kora iskoláiban tízszer kevesebbet kellene tanítani s mégis több ismeretet nyerne az ifjúság, ha az elemi iskolákban az anyanyelvet célszerűen tanítanák.

A reformkori folyóiratokban megjelent – a magyar tannyelv bevezetésének szükségességét taglaló – számos tanulmány közül a legjellemzőbbnek tekinthető írásokat mutattuk be. Megállapítható, hogy a reformellenzék országgyűlési küzdelmeinek támogatására, folyóirataink az egész időszakon át gyakran és szívesen adtak helyt a magyar tannyelv bevezetését követelő cikkeknek.

FEHÉR KATALIN

Egri adalék Kossuth Lajos turini könyvtára megvásárlásának történetéhez. Somkúti Gabriella a *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros* című folyóirat 1994. augusztusi számában (53–60.) cikket tett közzé „Kossuth Lajos könyvtára” címmel. A szerző ebben forráskutatásai alapján leírta, hogy a volt kormányzó értékes bibliotékája hogyan került a Magyar Nemzeti Múzeum, illetve az Országos Széchényi Könyvtár tulajdonába, a nagy hazafi halála előtti időszakban.

²⁰ EDVI Illés Pál: *Növendék fiúknak miért és hogyan kell tanulni latinul.* = *Tudományos Gyűjtemény* 1839. VI. 3–13.

²¹ SZÉCHY Ágoston Imre: *Az anya-nyelv tanítása szükségéről s módjáról.* = *Tudományos Gyűjtemény* 1839. VI. 49–82.

Az azonban eddig elkerülte könyvtörténéseink figyelmét, hogy 1893-ban az akkori egri érsek, Samassa József (1820–1912) is megkísérelte a Kossuth Könyvtár megvásárlását a Főegyházmegyei Könyvtár részére. Az érsek ezirányú szándékáról az *Egri Híradó* című lap 1893. december 30-i számában, „Érsekünk s a Kossuth-könyvtár” címmel az alábbi cikket tette közzé:

„A fővárosi lapokban a közelebbi napok alatt Kossuth Lajos könyvtárának eladásáról különféle közlemények jelentek meg, s ezek során egyebek közt felemlítetted, hogy e könyvtárt érsekünk is meg akarta venni az egri lyceum részére, s hogy 22 ezer frt vételárt ajánlott meg érte, míg tényleg 16 ezer forintért vétetted az meg a nemzeti múzeum számára.

Városunkat közlelről érdeklő jelentős dologról lévén szó, utána jártunk, hogy híven s lehető teljességgel meg tudjuk a valót. És teljesen hiteles információk alapján immár jelenthetjük, hogy ama hírlapi közleményeknek érsekünkre vonatkozó része való tény. Igen, az érsek csakugyan meg akarta venni az egri lyceum részére Kossuth könyvtárát s a tényleges vételárnál magasabb árösszeget is ajánlott meg. Információink szerint ugyanis, már több héttel ezelőtt, egy mindannyiunk által ismert országgyűlési képviselő útján az érsek tudomást nyervén arról, hogy Kossuth könyvtárának eladása szóban van, az ár megszabása s arra való minden tekintet nélkül, nyomban kész vevőül ajánlkozott s ez ajánlatát ugyanazon képviselő további helyre közvetíté is.

Utóbb, az érsek s az ügy intézésénél eljárt egy más egyén között, az ár megállapítása jöven szóba, az érsek huszonkétezer forintot tényleg megajánlott a könyvtárért. Nyíltan kimondott célja volt pedig, hogy a könyvtárral mint nagy becsű kincscsel, az egri lyceumi Eszterházy-eredetű nagy könyvtárt kívánja gazdagítani.

E kincs azonban nem lehetett Egeré!

Meg tény szintén, hogy az érsek ajánlata után több héttel később csak, egy orsz. képviselőkből alakult bizottság által megindított gyűjtésből a Kossuth-könyvtár, tizenhat ezer frtért, hat ezerrel tehát kevesebbert, mint amennyit az érsek fizetted volna, a nemzeti múzeumnak szerezted meg.

Mily fejlemények, fordulatok hatottak ez eredménynél közre, tudjuk bár, de azok részletezését, a bevezetted tény után fölöslegesnek találjuk.

Csakis legmélyebb tiszteletünknek s kegyeletes hálánknak adhatunk itt még kifejezést Eger főpásztora nagylelkűségének ezen újbbi tanúsága fölött, ki Eger java iránti szeretetének emlékétt e történeti nevezetességű s ritka becsű kincs megszerzése által is megörökíteni óhajtá, hazafias áldozatkészséggel, melynek határt nem vethetted a pénz-kérdés; – de a mely, végtelen sajnálatunkra, ez esetben nem érvényesülhetted, s nem érvényesülhetted a nagy főpap legnemesebb irányú intencziói...

De jóindulatának ezt a bizonyosságát is megörizzük szíveinkben, s megörzi Eger.”¹

Hogy mennyire komoly volt Samassa érsek vásárlási szándéka, azt az is bizonyítja, hogy az említett orgánum 1894. január 6-i számában a „Mindent Budapestre!” című vezércikkében újbból szövatette ezt az ügyet. A cikkben a témára vonatkozóan a következőket olvashatjuk:

„Nekünk megvan a páratlan lyceumi épületünk remek könyvtárral, kisebbszerű képtárral. Milyen szellemi kincstől, tőkétől lett elütve Eger az által, hogy az egri érsek meg nem kaphatta Kossuth Lajos könyvtárát huszonkét ezer forintért! Tudva azt, hogy az egri érsek több héttel előbb ajánlotta meg a könyvtárért a huszonkét ezret, mint azt a nemzeti múzeum számára tizenhat ezerért megvették, csodálkozva kérdezheti bárki is: miért rövidítették meg nagy hazánkfíát 6 ezer forinttal? Miért nem juthatott a Kossuth-könyvtár Egernek?

¹ Egri Híradó 1893. dec. 30. 26. sz. 1.

Ehhez sok szó férne, s egy bizonyos oldalon jónak látják mosakodni. Mi sem bolygatjuk tovább ez ügyet, azt mondva rá még egyszer, a mit lapunk decz. 30-iki számának vezércikkében mondott: mily fejlemények, fordulatok hatottak az eredményél közre, tudjuk bár, de azok részletezését a bevégzett tény után fölöslegesnek találjuk.

Vigasztalhatjuk magunkat azzal, hogy más is járt már így. Arad mindent elkövetett, hogy az 1848–1849-iki szabadságharcz múzeumát oda tegyék át, mint a legilöbb helyre. Nem érhetett czélt. Budapest, vagy mondjuk, a budapestiek erősebbek voltak.

Senki se higgye, hogy a harmadik egyetem kérdésébe ilyen szempontok belé nem játszanak, ... még nagyobb mértékben.

Csak mindent Budapestre! Pedig nekünk vidéki városoknak nemcsak dohángyár, hanem szellemi tőke is kellene.”²

Tehát az érsek könyvvásárlási terve kudarcba fulladt. Az 1793-ban Eszterházy Károly püspök által alapított könyvtár szegényebb lett egy nagy értékű gyűjteménnyel. Az igazsághoz tartozik azonban annak kimondása, hogy jobb helyen van a néhai kormányzó bibliotékája az Országos Széchényi Könyvtárban, azon praktikus okból kifolyólag, hogy annak darabjai az ország központjában jobban elérhetőek a kutatók számára, mint a vidéki Eger városban. Ennek nem mond ellent az a közismert tény sem, hogy 1867 óta Mikes Kelemen *Törökországi Leveleinek* eredeti kéziratát az Egri Főegyházmegyei Könyvtár őrzi. Az utóbbi esetben csak egy darab bekötött vastag kéziratról van ugyanis szó, míg Kossuth Lajos könyvtára esetében 4299 darab könyvről.

SZECSKÓ KÁROLY

A *Mai enciklopédia „asztalfiókbeli példánya”*. Gáspár Zoltánnak (1901–1945), a *Szép Szó* utolsó szerkesztőjének, a jeles „urbánus” publicistának¹ kéziratosa hagyatéka megsemmisült. Könyvtára azonban – hogy, hogy nem – lényegében sértetlenül megmaradt, s özevgye révén Szegedre, a JATE Magyar Irodalomtörténeti Tanszékeinek könyvtárába került. A gyűjteményt az egyetem különgyűjteményként kezeli, s a könyvek így együtt, összetartozásukat megőrizve számos tanulsággal szolgálnak. A könyvanyag összetételének elemzése például fényt vethet Gáspár érdeklődésének irányaira, a neki dedikált könyvek² számbavétele kapcsolatainak körére, egy-egy példány pedig önmagában is beszédes. Most, mintegy figyelemfölvívásként, a Gáspár-könyvtár egyik unikális példányát mutatom be, hiszen ennek – túl a könyvészeti érdekességeken – gondolkodástörténeti hozadéka is jelentős.

A szóban forgó kötet a Gáspár Zoltán s két társa szerkesztette *Mai enciklopédia* (1941) „asztalfiókbeli példánya”, amelyet a könyv kefelevonataiból és saját gépiratos kiegészítéseiből és kommentárjaiból Gáspár szerkesztett össze. (A kefelevonatokot papírra ragasztotta, a megfelelő helyekre pedig kommentárokat gépelt s az egészet bekötötte.) Ez a példány így írható le:

[1]: MAI / ENCIKLOPÉDIA / Szerkesztették / Csetényi József[,] Erdődy Elek / Gáspár Zoltán / Liber kiadás

² Egri Híradó 1894. jan. 6. 2. sz. 1–2.

¹ Gáspárról l. LENGYEL András: *Útkeresések*. Bp. 1990. 375–446., AGÁRDI Péter: *Torlóddó múlt. József Attila és kortársai*. Bp. 1995. 106–121.

² Vö. LENGYEL András: *Gáspár Zoltán irodalmi kapcsolathálózata*. Könyvtára dedikált kötetek történeti-szociológiai elemzése. = Irodalom- és Művészettörténeti Tanulmányok / Studia Historiae Literarum et Artium 1. Szerk. LENGYEL András. Szeged, 1997. 23–48.

- [2]: *üres*
 3–4: G.Z.: A mai Enciklopédia [...]; *gépelt szöveg*
 5: Előszó; *nyomatott szöveg*
 6: *üres*
 7: [Az Előszó folytatása és befejezése; a nyomtatott aláírás – A szerkesztőbizottság – alatt géppel írva: Gáspár Zoltán]
 8: *üres*
 9–27: [A címszók és szerzőik felsorolása]
 28: [Az életrajzi cikkek szerzőinek fölsorolása]
 29–73: [A kicenzúrázott és megcsonkított szócikkek eredeti kefelevonata, ábécérendben]
 74skk: [Az enciklopédia nyomtatott szócikkei]

E példány teljes szövege természetesen itt nem adható közre, jóllehet – kivált a kicenzúrázott szócikkanyag – nagyon is megérdemelné a közzétételt. A 3–4. oldalon lévő, a *Mai enciklopédia* létrejöttéről tájékoztató szöveg, s a szócikkek szerzőit azonosító lista azonban mindenképp ide kívánkozik.

A kommentár ez:

A MAI ENCIKLOPÉDIA nyomtatott példányának két hiányosságát pótolja és adja emlékeztetőül ez az asztalfiókbeli példány az elkövetkező jobb időknek, amikor ez a kis szótár, amely így is a magyar haladó társadalomtudományi törekvések egyetlen derengő kis mécsvilága volt egy gonosz kor pincsesötétségében, alapjául és kiindulópontjául, sőt mindjárt első vázlatául és kötetekre bővíthető sommájául szolgálhat egy nagy társadalomtudományi enciklopédiának, az Európába ötvözött magyarság, a rendezett haladás, a szabadság és társadalmi igazságosság szolgálatában.

A szerzői névtelenséget ezúttal nem egy lehetséges lexikon-szerkesztői felfogás indokolta, hanem egy bizonyos törvény³ arányszám-méretező „bölcssége” kényszerítette reánk. A füzet első részében közölt névsor azt a célt szolgálja, hogy elvi álláspontokat írják személyes hitelével is tanúsítson.

A második részben következnek egymás után azok a cikkek, amelyeket a cenzúra megcsonkított vagy éppen törölt. Ilyen értelemben való sorsukat a megfelelő aláhúzás jelzi.

G. Z.

A címszók szerzőit azonosító lista

A			
Actio Catholica	Kósa János	Anti-komintern	Vághidi Ferenc
Adóerkölcs	K. Havas Géza	Aranyalap	Major Róbert
Adórendszerek	Major Róbert	Arisztokrácia	Szirtes Andor
Aggregényadó	K. Havas Géza	Aszfaltiprodalom	K. Havas Géza
Agrárizmus	Major Róbert	Asszimiláció	K. Havas Géza
Agrárlólló	K. Havas Géza	Álcázás	Gáspár Zoltán
Akna	Kásztel András	Állam	Ries István
Alkotmány	Gáspár Zoltán	~~Államcsíny~~	Szirtes Andor
Alkotmányvédelem	Gáspár Zoltán	~~Államférfi~~	Mónus Ervin
Anarchizmus	K. Havas Géza	Államháztartás	Major Róbert
		Állami beavatkozás	K. Havas Géza

³ Gáspár Zoltán itt az úgynevezett zsidótörvényekre utal, amelyek – több lépcsőben – a zsidóknak „minősülő” munkatársak sajtóbeli jelenlétét is behatárolták.

Állampolgárság	Gáspár Zoltán	Falukutatás	K. Havas Géza
Államszocializmus	Mónus Ervin	Fasizmus	Gáspár Zoltán
Árja	Gáspár Zoltán	Federal Reserve Banks	Major Róbert
Árszabályozás	Major Róbert	Fejlődéstan	Szóllósi Henrik
		Felderítő repülőgépek	Gáspár Zoltán
	B	Fellendítés	Major Róbert
Bankok	Major Róbert	Feminizmus	Kéthly Anna
Baumgarten-díj	Gáspár Zoltán	Feudalizmus	Mónus Ervin
Békeszerződések	Vághidi Ferenc	Fogalomtisztazás	K. Havas Géza
Bolsevizmus	Szirtes Andor	Fordizmus	K. Havas Géza
Bombázó repülőgépek	Gáspár Zoltán	Forradalom	Gáspár Zoltán
Burzsoázia	Mónus Ervin	Földadó	K. Havas Géza
Bürokrácia	Csetényi József	Földjáradék	Major Róbert
		Földreform	K. Havas Géza
	C	Franciaország új rendje	Gáspár Zoltán
Carnegie-alapítvány	Mónus Ervin		
Carta del Lavoro	Major Róbert		G
Cash and carry	Major Róbert	Gazdasági válság	Major Róbert
Célvagyon	Gáspár Zoltán	Geopolitika	Major Róbert
Cionizmus	Barrabás Tibor	Georgeizmus	K. Havas Géza
Cirkáló	Kásztel András	Géppuska	Gáspár Zoltán
Comité des Forges	Vághidi Ferenc	Gondolatszabadság	Szolnoki István
Családi munkabér	K. Havas Géza		
Családvédelem	Kéthly Anna		GY
Csatahajó	Kásztel András	Gyarmat	Major Róbert
Cselédtörvények	Major Róbert	Gyors csapatok	Gáspár Zoltán
	D		H
Demagógia	K. Havas Géza	Hadihajó	Kásztel András
Demokrácia	Gáspár Zoltán	Hadiipar	Vághidi Ferenc
Diktatúra	Ries István	Hailé Szelasszié	Gáspár Zoltán
Dominium	Gáspár Zoltán	Hajókaraván	Kásztel András
		Haladás	Szóllós Henrik
	E	Harcokosi	Gáspár Zoltán
Egyéni jogok	K. Havas Géza	Harmadik Birodalom	Gáspár Zoltán
Egyke	K. Havas Géza	Háromhatalmi Egyezmény	Gáspár Zoltán
Egykéz	Csetényi József	Heimwehr	Gáspár Zoltán
Ejtőernyős vadászok	Gáspár Zoltán	Heroikus világnézet	Gáspár Zoltán
Elfajzott művészet	Pogány Ö. Gábor	Higiénia	Szóllós Henrik
Emberi Jogok Ligája	Mónus Ervin	Hitbizomány	K. Havas Géza
Emigráció	Kósa János	Hitelpolitika	Major Róbert
Erődrendszerek	Kásztel András	Humanizmus	Erdődy Elek
Erőszak	Ries István		
Esszéizmus	Pogány Ö. Gábor		I
Eugenika	Szóllósi Henrik	Ideológiák	Szolnoki István
Élettér	Major Róbert	Ifjúsági mozgalmak	Máté Iván
	F	Imperializmus	Mónus Ervin
Fabianizmus	K. Havas Géza	Infláció	K. Havas Géza
Fajelmélet	Szóllósi Henrik	Ipari forradalom	Mónus Ervin
Falu	Kósa János	Írástudatlanság	Földes Ferenc
Falu és város	Gáspár Zoltán	Író és politika	Erdődy Elek
		Írói erkölcs	Erdődy Elek

	J		Légi gyalogság	Gáspár Zoltán
Járadékirtok		K. Havas Géza	Légi haderő	Gáspár Zoltán
Jegybankok		Major Róbert	Légvédelem	Gáspár Zoltán
Jóvatétel		Major Róbert	Légvédelmi tűzértség	Gáspár Zoltán
Jövedelemeloszlás		Major Róbert	Liberális szocializmus	Gáspár Zoltán
	K		Liberalizmus	Gáspár Zoltán
Kamatpolitika		Csetényi József	Lövegek	Gáspár Zoltán
Kamatrabság		Major Róbert	Lövészárak	Gáspár Zoltán
Kapitalizmus		Mónus Ervin	Löelemek	Gáspár Zoltán
Kartell		K. Havas Géza		
Kereskedelempolitika		Csetényi József	M	
Keresztény szocializmus		Kósa János	Machiavellizmus	Kósa János
Kétszáz család		Vághidi Ferenc	Magántulajdon	K. Havas Géza
Kisbirtok		Major Róbert	Magyar nemzeti művészet	Erdődy Elek
Kivándorlás		Major Róbert	Magyar nemzeti szocializmus	Gáspár Zoltán
Klerikális		Kósa János	Magyar norma	Kósa János
Klíring-szerződés		Csetényi József	Manchasterizmus	K. Havas Géza
Kolchosz – szovhoz		Mónus Ervin	Mandátumos területek	Gáspár Zoltán
Kollektív biztonság		Gáspár Zoltán	Marxizmus	Mónus Ervin
Kollektív felelősség		K. Havas Géza	Megszolgáltatlan jövedelem	K. Havas Géza
Kollektívizmus		Mónus Ervin	Mélymagyarság	Gáspár Zoltán
Kommunizmus		Gáspár Zoltán	Mi a magyar?	K. Havas Géza
Koncessziós területek		Gáspár Zoltán	Modern lélektan	Dénes Lajos
Konjunktúra		Major Róbert	Monopólium	K. Havas Géza
Konzervatív		Kósa János	Monroe-elv	Gál Andor
Korporációs állam		Tamássi György	Motoros tűzértség	Gáspár Zoltán
Korrupció		Mónus Ervin	Mufti	Vághidi Ferenc
Könyvtárpolitika		Kőhalmi Béla	Munkanélküli jövedelem	Major Róbert
Középeurópa		Szirtes Andor	Munkanélküli segély	Mónus Ervin
Középosztály		Reitzer Béla	Munkanélküliség	Mónus Ervin
Közgazdasági kuruzslók		Major Róbert	Munkaszolgálat	Major Róbert
Közgazdasági tevékenység		Gáspár Zoltán	Műbenzin	Vághidi Ferenc
Közigazgatás racionalizálása		Gáspár Zoltán		
Közmunkák költségei		K. Havas Géza	N	
Községi kultúrpolitika		Kőhalmi Béla	Nacionalizmus	Gáspár Zoltán
Közterhek		Major Róbert	Nagybirtok	Kósa János
Köztulajdon		K. Havas Géza	Nemzet	Gáspár Zoltán
Közüzem		K. Havas Géza	Nemzeti jövedelem	Major Róbert
Kőolaj		Vághidi Ferenc	Nemzetiségi kérdés	Gáspár Zoltán
Kultúrpeszimizmus		Szolnoki István	Nemzeti szocializmus	Gáspár Zoltán
Kuomintang		Gosztonyi Lajos	Nemzeti vagyon	Major Róbert
Külföldi némettség		Kósa János	Nemzetközi Munkaügyi Hivatal	Mónus Ervin
	L		Nemzetköziség	Major Róbert
Lassújárátú repülőgépek		Gáspár Zoltán	Neobarokk	Gáspár Zoltán
Lával		Vághidi Ferenc	New Deal	Major Róbert
Leértékelés		Major Róbert	Néparcvonaj	Kásztel András
Land and lease		Gál Andor	Népbetegség	Szóllós Henrik
Leninizmus		Szirtes Andor	Népszerűcsere	Major Róbert
Léggömbzár		Gáspár Zoltán	Népművészet	Pogány Ö. Gábor
Légibombák		Gáspár Zoltán	Népsűrűség	Major Róbert
			Népfőiskola	K. Havas Géza

persze, ma már gondolkodástörténeti dokumentum; arról beszél, hogyan látta a világ dolgait egy margóra szorított, de jelentős intellektuális potenciált képviselő értelmiségi kör. De – s ez is hangsúlyozandó – a kötet mégsem mindenestül pusztán dokumentum. Egyes indíttatásai és szempontjai ma is elevenek, sőt ösztönzőek.

LENGYEL ANDRÁS

Az úgynevezett modenai kódexekről az Ujság 1927-es évfolyamában. A *Magyar Könyvszemle* hasábjain nemrég szó esett a korvinakutatás egyik különös fejezetéről, az úgynevezett modenai kódexek visszaszerzéséről.¹ Másirányú kutatásokat folytatva bukkantam rá az *Ujság* című lap 1927-es évfolyamának hasábjain e kódexek Magyarországra érkezéséről szóló tudósításokra.² A modenai kódexekkel kapcsolatos szakirodalom már szinte minden oldalról körbejárta és bemutatta a két korvina kalandos „vándorlásait” Rómer Flóris figyelemfelkeltő cikkétől kezdve³ Csontos János sokrétű kutatásain és a bécsi Udvari Könyvtártól való megszerzésre tett sikeres kísérletén keresztül⁴ Waldapfel Eszternek a kódexek 1919 és 1927 közötti – nem utolsó sorban az akkori politikai helyzet által befolyásolt – sorsát feltáró tanulmányáig.⁵

Az *Ujság* című, Tisza Istvánhoz közelálló napilapot 1903-ban Gajári Ödön alapította. A főszerkesztő mellett a kezdetekben olyan kiemelkedő munkatársak dolgoztak, mint Herczeg Ferenc és Mikszáth Kálmán, Kenedi Géza, Kóbor Tamás és Kozma Andor. A lap példányszáma 1910-re elérte az 58 ezret.⁶ Gajári 1919-ben bekövetkezett halála után a szerkesztést Ágai Béla és Kóbor Tamás vették

¹ SZECSKÓ Károly: *Egri adalékok az úgynevezett modenai kódexek visszaszerzésének történetéhez.* = Magyar Könyvszemle 1995. 438–440.

² A lap címével kapcsolatosan megosztott a szakirodalom, gyakrabban használják ugyan az „Az Ujság” elnevezést, de Róna Lajos visszaemlékezéseiből kiderül, hogy 1925. pünkösdjén Rakovszky Iván akkori belügyminiszter a Somogyi-Bacsó ügy egy vallomási jegyzőkönyvének közlése miatt kormányzósértés és tiltott közlés címén beszüntette „Az Ujság” megjelenését. A betiltás és szüneteltetés 1925. június 6-tól július 11-ig tartott, azonban ekkor sem „Az Ujság” újra való megjelenetésére, hanem egy új lap, az „Ujság” indítására kaptak engedélyt. „Ujság a címe és nyilván marad is, az új néven is a régi, nagy tradíciók hiv. szolgálatában.” L. RÓNA Lajos: *Az Ujság alapítása, fölvirágzása és gárdája.* = R. L.: *Harminc év az újságírói pályán.* II. Bp. 1930. 414.

³ RÓMER Flóris: *A Corvina ügyében tett újabb vizsgálatról.* = A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője 1868. febr. 3. 39–40.

⁴ CSONTOSI János: *Két modenai Corvin-kódex története.* = Magyar Könyvszemle 1891. 81–116., 232–263. E kétrészes cikk dokumentumokkal, irattári anyagokkal alátámasztott összefoglalása a Modenából ajándékba érkezett korvinák addigi történetének. Azonban Csontos korábbi *Magyar Könyvszemle*-beli cikkei is gyakran érintették ezt a témát, bár – rendkívül jó „politikai érzékkel” – sohasem említve a legfontosabbat: azt, hogy a megajándékozott a Magyar Nemzeti Múzeum és nem a bécsi Udvari Könyvtár. L. pl. Cs. J.: *Külföldi mozgalmak a Corvina-irodalom terén.* = Magyar Könyvszemle 1878. 201–224.; Cs. J.: *Latin Corvin-codexek bibliographiai jegyzéke.* = Magyar Könyvszemle 1881. 137–176.; Cs. J.: *A budapesti országos könyvkiállítás.* = Magyar Könyvszemle 1882. 142–156., 357–370.; Cs. J.: *A bécsi udvari könyvtár hazai vonatkozású kéziratai.* = Magyar Könyvszemle 1884. 302–303.

⁵ WALDAPFEL Eszter: *Rendi kísérletek a külföldre került korvinák visszaszerzésére.* = Magyar Könyvszemle 1967. 113–125., ezen belül konkrétan a modenai kódexekről: 120–124.

⁶ BUZINKAY Géza: *Kis magyar sajtótörténet.* Bp., Haza és Haladás Alapítvány, 1993. 93., 98.; KÓKAY György–BUZINKAY Géza–MURÁNYI Gábor: *A magyar sajtó története.* Bp. MŰOSZ–Bálint György Újságíró-iskola, 1994. 163., 171.

át.⁷ Az *Ujság* a megváltozott politikai helyzetnek megfelelően 1919 után a liberális lapok sorában – az 1925-ös hethetes betiltást kivéve – folyamatosan működve jelent meg mindennap 1944 márciusáig.⁸

A modenai korvinák „visszaajándékozásának”⁹ történetéhez két fontos politikai esemény kapcsolódik szorosan: 1927. március 15. és március 18. között Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter, majd április 4. és április 6. között Bethlen István miniszterelnök hivatalos látogatása Rómában. Klebelsberg célja a római Collegium Hungaricum megalapítása volt,¹⁰ Bethlen látogatása során pedig a Magyarország és Olaszország közötti barátsági, békéltető eljárási és választott bírósági szerződés aláírására került sor.¹¹ Az *Ujság* mindkét látogatásról – szinte útinaplószerűen – a lehető legnagyobb teljességgel számolt be. „Klebelsberg gróf kultuszminiszternek szalonkocsival kedveskedett az olasz kormány”¹² – szól az első tudósítás címe, majd két nappal később így folytatódik: „Virág és szőnyegdísz és az olasz kultuszminiszterium alkalmazottainak sorsfala fogadta Klebelsberg grófot Fedele miniszter palotájában”,¹³ ezt követően beszámolót olvashatunk az olasz király, majd az olasz királyné audienciájáról,¹⁴ a magyar kultuszminiszter Pompeiben és Nápolyban tett látogatásáról,¹⁵ Klebelsberg díszdoktorrá avatásának szertartásáról;¹⁶ végül a lap tudósít a kultuszminiszter hazaérkezéséről is.¹⁷ A Bethlen miniszterelnök utazásával kapcsolatos *Ujság*-beli cikkek – természetüknél fogva – komoly politikai tartalommal is bírnak. Rövid hivatalos közlemény tartalmazza az utazásról szóló miniszterelnöki döntést és a fogadtatásának előkészítésére Rómába utazó királyi olasz követ, Durini di Monza feladatait;¹⁸

⁷ RÓNA Lajos: *i. m.* 413.

⁸ BUZINKAY Géza: *i. m.* 112.; KÓKAY György–BUZINKAY Géza–MURÁNYI Gábor: *i. m.* 194.

⁹ Nem feladata e tanulmánynak annak eldöntése, hogy – az újabb és újabb politikai fordulatoknak, az 1920-as évek politikai helyzetének megfelelően – a két korvina esetében visszaadásról, visszaajándékozásról, önkényeskedésről vagy a magyar nemzetet megillető jogos tulajdon visszajuttatásáról van szó. Ezért a „visszaadás” és „visszaajándékozás” kifejezéseket mindenféle mögöttes tartalom nélkül használjuk. L. WALDAPFEL Eszter: *i. h.* 123–124.

¹⁰ „... egy rendszert állítottunk magunknak fel. Kezdtük azzal, hogy az olasz nyelvet és irodalmat magyar középiskoláinkba bevezettük. Ez oktatás biztosítása végett középiskolai tanárjelölteket küldtünk az olasz egyetemek filozófiai karaira. Ezen túlmenőleg építészeket, szobrászokat, festőket és zenészeket, meg jogászokat, szociálpolitikusokat és közzgazdákat is akarunk Olaszországban képezni és mindezen főiskolai ifjuság befogadására tervezzük a Collegium Hungaricumot Rómában.” *Klebelsberg Kuno előadást tartott a római egyetem dísztermében.* = *Ujság* 1927. márc. 18. 63. sz. 5.

¹¹ *Magyarország történeti kronológiája.* Főszerk. BENDA Kálmán. III. 1848–1944. Bp. Akadémiai K., 1982. 903.; JUHÁSZ Gyula: *Magyarország külpolitikája 1919–1945.* Bp. Kossuth K., 1988. 106–108.

¹² *Ujság* 1927. márc. 15. 60. sz. 2.

¹³ *Ujság* 1927. márc. 17. 62. sz. 6.

¹⁴ *Klebelsberg diszmagyarban jelent meg audiencián az olasz királynál.* = *Ujság* 1927. márc. 20. 65. sz. 3. Itt tudósít a lap először arról is, hogy Klebelsberg egyhangúlag a római egyetem tiszteletbeli doktorává választották (l. a 16. számú jegyzetet); *Klebelsberg grófot és feleségét kihallgatáson fogadta az olasz királyné.* = *Ujság* 1927. márc. 22. 66. sz. 4.

¹⁵ *Klebelsberg gróf miniszter Pompeiben.* = *Ujság* 1927. márc. 23. 67. sz. 6., *Klebelsberg Kuno gróf kultuszminiszter Nápolyban és Pompeiben.* = *Ujság* 1927. márc. 24. 68. sz. 7.

¹⁶ *Klebelsberg Kuno grófot díszdoktorrá avatták a római egyetemen.* = *Ujság* 1927. márc. 27. 70. sz. 10.

¹⁷ *Klebelsberg kultuszminiszter Budapestre érkezett.* = *Ujság* 1927. ápr. 7. 79. sz. 7.

¹⁸ *Hétfőn utazik Bethlen István gróf miniszterelnök Rómába.* = *Ujság* 1927. márc. 29. 71. sz. 9. *Durini di Monza gróf budapesti olasz követ Bethlen István gróf fogadtatásának előkészítésére Rómába utazott.* = *Ujság* 1927. márc. 31. 73. sz. 5.

„Bethlen István miniszterelnök feleségével és kíséretével ma délután Rómába utazott” – tudósítanak Vásárhelyi Gyulának, az *Ujság* munkatársának „pillanatfelvételei”¹⁹ az indulásról; az *Ujság* római tudósítója Pionir álnév alatt²⁰ számol be Bethlen Rómába érkezéséről²¹ és az említett magyar–olasz szerződés aláírásának körülményeiről;²² megtudhatjuk még a lapból, hogy „Bethlen István gróf kihallgatáson jelent meg a pápánál”²³ és „Róma városa gyönyörű albummal kedveskedett Bethlen miniszterelnöknek”;²⁴ végül értesülhetünk a miniszterelnök hazatéréséről,²⁵ valamint az Egységes Párt vacsoráján és a Külügyi Bizottság előtt elmondott beszámolóinak részleteiről.²⁶ E gazdag anyagból most csak a modenai kódexekkel konkrétan foglalkozó cikkek ismertetésére vállalkozunk.

A modenai kódexek visszaadásáról szóló első hírek jóval megelőzik az *Ujságban* a kultusz-miniszter és a miniszterelnök utazásának időpontját. A Hírek rovatban – egyelőre apróbetűs szerkesztésben – a következő közlemény jelent meg 1927 januárjának első napjaiban:

„Rómából jelentik: A minisztertanács Mussolini javaslatára felhatalmazást adott arra, hogy a modenai Ester-féle könyvtár két Corvin-kódexét Magyarországnak engedjék át.”²⁷

A szűkszavú hírt két nappal később kimerítően részletes beszámoló követi „Amit a volt ellen-ség elvett, a jóbarát visszaadja” címmel:²⁸ a korábbi értesülés megismétlése után a cikk ismerteti a két korvina „kétzeres” elvitelét Magyarországról:

„Először Buda várának a törököktől való visszavívása előtt és után ..., másodsor Trianon után, mikor nem keserűség nélkül adtuk át kénytelenségből az olasz követelésre.”²⁹

A cikk azonban vastag szedéssel és kiemeléssel siet azt is hangsúlyozni:

„De amit akkor a volt ellenfél elvett a legyőzött Magyarországtól, az ismét jóbarátá lett Olaszország most visszaadja a baráti Magyarországnak.”³⁰

A későbbiekben a cikk hasábnyi terjedelemben foglalkozik a kódexek pontos, részletes történetével attól kezdve, hogy 1560-ban az este-i királyi könyvtár számára II. Alfonz Velencében megvásárolta mindkettőt; azon keresztül, hogy a firenzei követ segítségével sor került a kódexek elküldésére, melyek „Szent Jeromos és aranyházú Szent János homiliáit tartalmazzák”; egészen odáig, hogy

¹⁹ *Ujság* 1927. ápr. 3. 76. sz. 10.

²⁰ A Pionir álnév feloldását nem tartalmazza sem a GULYÁS Pál által (Bp. Akadémiai K., 1956. 706.), sem az SZ. DEBRECZENI Kornélia által szerkesztett *Magyar írói álnév lexikon* (Bp. PIM, 1992. 688.)

²¹ *Amikor Bethlen Róma földjére lépett.* = *Ujság* 1927. ápr. 8. 80. sz. 3.

²² Mivel ezek az események kapcsolatban vannak a korvinákkal is, l. később.

²³ *Ujság* 1927. ápr. 9. 81. sz. 1.

²⁴ *Ujság* 1927. ápr. 10. 82. sz. 1.

²⁵ *Bethlen gróf elutazott Rómából.* = *Ujság* 1927. ápr. 12. 83. sz. 1., *Bethlen István gróf hazakeresztett.* = *Ujság* 1927. ápr. 17. 87. sz. 4.

²⁶ *Bethlen nagyjelentőségűnek tartja a magyar–olasz barátságot.* = *Ujság* 1927. máj. 3. 99. sz. 1–2., *Bethlen István gróf bejelentette a külügyi bizottságban...* = *Ujság* 1927. máj. 5. 101. sz. 3.

²⁷ *Ujság* 1927. jan. 6. 4. sz. 9.

²⁸ *Ujság* 1927. jan. 8. 5. sz. 5.

²⁹ Uo.

³⁰ Uo.

„Csáky Albin gróf vallás- és közoktatásügyi miniszter élesztette fel újra az országnak reája való jogát s azoknak a memorandumoknak alapján, melyeket Pulszky Ferenc nemzeti muzeumi igazgató felszólítására Csontos János, a Nemzeti Múzeum könyvtárának nagytudományu, tragikus sorsu segédjére készített az adományozás történetéről, kérte Ferenc József királyt, hogy rendelje el a két kódexnek a birtokára jogosult Magyar Nemzeti Múzeum számára való kiszolgáltatását.”³¹

Az *Ujság* másnapi számában „A magyar kormány köszönete a Corvinákért” címet viselő cikk szó szerint közli Bethlen István miniszterelnök Mussolinihez küldött táviratát:

„Mélyen meghatva ama rokonszenvtől, amelyet Nagyméltóságod Magyarország irányában érez és amelynek most két Corvin-kódex odaajándékozásával újabb bizonyosságát adja, arra kérem Nagyméltóságodat, fogadja ezért a cselekedetért a magyar kormány és a magyar nemzet legmelegebb háláját. Gróf Bethlen”.³²

E cikkből tudhatjuk meg azt is, hogy hasonló tartalmú táviratot küldött Klebelsberg kultuszminiszter is olasz kollégájának, Fedele közoktatásügyi miniszternek; valamint hogy – szintén köszönetének kifejezésére – az Országos Gyűjteményegyetem tanácsa az Akadémia kistermében teljes ülést tartott.³³ Ezek után az *Ujság* nem engedheti meg magának, hogy ne közölje Mussolini választáviratát, mely így szól:

„Meghatva attól a szives rokonérzéstől, amelyet Nagyméltóságod hozzám intézett távirata kifejezésre juttatott, örülök, hogy a Corvin-kódexek ügye jó alkalmat nyújtott az olasz kormánynak és az olasz népek arra, hogy kimutassa a magyar kormány és a magyar nép iránt érzett rokonszenvét. Mussolini”.³⁴

A magyar kultuszminiszter Rómába utazásának előkészületeivel kapcsolatos *Ujság*-beli cikkek sohasem felejtik el megemlíteni, hogy Klebelsberg feladatai közé tartozik majd a visszaadott kódexeket megköszönni,³⁵ ám a lapban megjelenő, a miniszteri olaszországi útjáról szóló beszámolók a későbbiekben nem térnek ki konkrétan erre az eseményre.

Természetes, hogy – miután az ünnepélyes átadásra is ekkor került sor³⁶ – Bethlen miniszterelnök útja kapcsán a szerződés aláírásáról szóló hivatalos közlemények és a személyesebb hangvé-

³¹ Uo. Egy gondolatjelek közti megjegyzésből – „jórészt ezekből az emlékiratokból merítettük mi is az itt elmondottakat” – az is kiderül, hogy maga a cikk is Csontos memorandumai alapján készült.

³² *Ujság* 1927. jan. 9. 6. sz. 13.

³³ Az Országos Magyar Gyűjteményegyetem igazgatótanácsa – a levéltári iratok tanúsága szerint – a vallás- és közoktatásügyi miniszter leiratával már 1924 szeptemberében megbízást adott dr. Gerevich Tibornak, a Római Magyar Történelmi Intézet igazgatójának az olasz szervekkel való tárgyalások megindítására a Corvinák visszaadása ügyében. Közben Gerevichet egyetemi tanárrá nevezték ki, ezzel kivált a Gyűjteményegyetem kötelékéből. A tárgyalásokat csak akkor folytathatta, ha az igazgatótanács – ismét a vallás- és közoktatásügyi miniszter közreműködésével – újra felhatalmazza erre, határozatként kelt megbízatással. Mivel Hóman Bálint, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója szerint a tárgyalások 1925. január elejére eredménnyel biztattak, a Gyűjteményegyetem a kultuszminiszterhez fordult a megbízás újbóli kiadására. L. Hóman Bálint 1925. január 15-én kelt levele az OMGYe tekintetes Tanácsának; Kivonat az 1927. január 17-én tartott OMGYe ig. tanácsülés jegyzőkönyvéből, OL K 726. 6. cs. 49. t.

³⁴ *Ujság* 1927. jan. 14. 10. sz. 5.

³⁵ *Klebelsberg római útja.* = *Ujság* 1927. febr. 5. 28. sz. 6.; *Klebelsberg több olasz várost látogat meg.* = *Ujság* 1927. febr. 23. 43. sz. 9.

³⁶ Hangsúlyos az átadás ünnepélyessége, a szerződés aláírásához mint alkalomhoz való kötés, ugyanis – mint később látni fogjuk – a miniszterelnöki küldöttség nem hozta magával Magyarországra a két kódexet.

telű tudósítások egyaránt sokat foglalkoznak a korvinák ügyével. Ami a hivatalos közleményeket illeti, az olasz–magyar barátsági, békéltető- és döntőbíróvási szerződés aláírására 1927. április 6-án került sor. Az *Ujság* e napi száma „Mussolini és Bethlen gróf aláírták a magyar–olasz szerződést” címmel³⁷ az első két oldalon részletezi nem csak a hivatalos aktust és a szerződés jelentőségének elemzését, de Bethlen első Rómában töltött napjának programját, Mussolininek az e témában tartott beszámolóját az olasz minisztertanács előtt, valamint az olasz és a külföldi sajtó témábavágó írásait is. Utóbbiak között szerepel a korvinák ügye: a Bécsi Távirati Iroda híre nyomán az *Ujság* a következőket közli:

„A barátsági békéltető- és döntőbíróvási szerződésnek délután 5 órakor történt aláírása alkalmával Mussolini átnyújtotta a Corvin-kodexeket is.”³⁸

Még a másnapi lapszám is csak a hivatalos közleményekre támaszkodhat: a „Mussolini fejedelmi pompával ünnepelte Bethlen miniszterelnököt” című cikk³⁹ a Bethlen tiszteletére a szerződés aláírása után adott vacsora pohárköszöntőit részletezi. Mussolini szavaira válaszolva Bethlen a következőket mondta:

„Ez az érdeklődés, amellyel az olasz kormány szíves volt az országaink közt évszázadok óta fennálló szellemi kapcsolatok fejlődését elősegíteni, újabb megerősítést nyert a Corvin-kodexek ajándékozása révén, amelyeket nagyméltóságod szíves volt nekem átnyújtani. Ebben a tényben én nem csupán a rokonszenves érdeklődés újabb bizonyítékát látom, hanem szimbolumát ama kapcsolatoknak is, amelyek megszilárdítják mindkét nemzet hagyományos barátságát”.⁴⁰

Az igazi, kalandos és érzelmekkel átítatott beszámolóra sem kellett sokáig várnia az *Ujság* olvasóközönségének. Az április 9-i számban szinte teljes oldalt betöltő, Bethlen és Mussolini fényképével illusztrált cikk jelent meg a lap római tudósítójának, a korábban már említett Pionirnak a tollából. Már a cím is sokatmondó: „Az *Ujság* római tudósítója mint »filmoperatőr« bejutott a Palazzo Chigibe és végignézte a magyar–olasz szerződés aláírásának ünnepi aktusát.”⁴¹ A beszámoló hosszan ecseteli, hogyan sikerült a tudósítónak – egy kölcsönkapott „filmoperatörgép” segítségével – bejutnia az aláírás helyszínére és megfigyelnie mindent a legapróbb részletekig. A tudósítás számunkra fontos mondatai így hangzanak:

„Új aktus következett. Grandi külügyi államtitkár két hatalmas bőrbekötött könyvet hozott. A magyarok szeme felragyogott: ez a két Corvin-kódex! A két kincs Mussolini elé került az asztalra. Az egyiket fellapozta s ha jól láttam, valamit beleírt. Csak egy pillanatig tartott. Aztán előlépett Semsey gróf s a Duce átadta neki a Corvinákat. Bethlen és Mussolini szemevillanása összetalálkozott. Melegen megrázták egymás kezét.”⁴²

³⁷ *Ujság* 1927. ápr. 6. 78. sz. 1–2.

³⁸ Uo. 2.

³⁹ *Ujság* 1927. ápr. 7. 79. sz. 1–2.

⁴⁰ Uo. 1.

⁴¹ *Ujság* 1927. ápr. 9. 81. sz. 3.

⁴² Uo. A Csapodi Csaba–Csapodiné Gárdonyi Klára által összeállított katalógus a világon ma fellelhető korvinákról nem tartalmaz semmilyen utalást arra vonatkozóan, hogy a két kódex bármelyikében megtalálható lenne Mussolini bejegyzése. L. CSAPODI Csaba–CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára: *Bibliotheca Corviniana*. Bp. Helikon, 1990. 38., 146., 148., 150.

Az *Ujság* május elsejei, vasárnapi számának beszámolójából kiderül, hogy a két korvina átadása tulajdonképpen a szerződés aláírásának ünnepélyességét volt hivatott emelni és alátámasztani, valóban azonban a küldöttség nem hozhatta magával azonnal a köteteket. Átadásukra 1927. április 26-án került sor, mégpedig úgy, hogy a királyi olasz követség kiküldöttje megjelent a magyar kultuszminisztériumban és Klebelsberg Kuno miniszternek nyújtotta át a két kódexet. A „Chrysostomus és Hieronymus visszakerült hozzánk” címet viselő cikk⁴³ közlése szerint:

„A két kódex nem maradt soká a kultuszminisztériumban: harmadnapra, csütörtökön már visszakerült régi helyére, a Nemzeti Múzeum könyvtárának kincsei közé.”⁴⁴

A cikk a továbbiakban újra felidézi a két kötet viszontagságos történetét, majd azzal a mondatlal fejezi be a beszámolót, amellyel az év elején – akkor egy cikk címében⁴⁵ – a témával foglalkozni kezdett:

„Chrysostomus és Hieronymus ... néhány nap óta pedig, most már véglegesen, ismét a mienk. Amit a volt ellenség elvett, a jóbarát visszaadta.”⁴⁶

1927. májusa után az *Ujság* hosszú ideig nem említi a modenai korvinák ügyét, azonban – talán éppen e téma hatására – továbbra is foglalkozik a könyvtörténet körébe vágó hírekkel. Közülük az első – mely a korvina-kutatással is szoros kapcsolatot mutat – „Uj Corvinát fedeztek fel” címmel⁴⁷ a *Magyar Könyvszemle* azévi első száma nyomán⁴⁸ számol be arról, hogy 1926-ban Párizsban az olasz könyv fejlődését bemutató nagy könyvkiállításon felbukkant egy, az átvilágított címerek alapján bizonyíthatóan eredetileg Mátyás gyűjteményébe tartozó, Arisztotelész-munkákat tartalmazó kötet.⁴⁹ A cikk bevezetője taglalja, milyen kevés nyomtatott mű került a Bibliotheca Corviniana állományába. Ezután ismerteti, hogyan azonosította és adta magyarázatát Hoffmann Edith, a Szépművészeti Múzeum metszettárának vezetője és a kötet felfedezője először II. Ulászló, majd Mátyás címerének a nyomtatással készült, de reneszánsz stílusban kézzel festett-díszített műben. A cikk végül felhívja a figyelmet arra, hogy – miután Arisztotelész munkáiról van szó – „érdekes következtetéseket lehet levonni belőle Mátyás királynak és az udvarának tudományos érdeklődésére nézve” is.⁵⁰

A másik *Ujság*-beli cikk⁵¹ szintén egy már megjelent tanulmányra hivatkozva⁵² mutatja be azt a hártýára írt, 125 pergamenlevelet számláló kódexet, melyet Ernst Lajos vásárolt meg egy németorszá-

⁴³ *Ujság* 1927. máj. 1. 98. sz. 11.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ L. a 28. számú jegyzetet.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ *Ujság* 1927. júl. 13. 156. sz. 4.

⁴⁸ HOFFMANN Edith: *Mátyás király könyvtárának egy ismeretlen darabja (Két hasonmással)*. = *Magyar Könyvszemle* 1927. 1. 100–102.

⁴⁹ A kódexet jelenleg a párizsi Bibliothèque Nationale-ban őrzik. L.: CSAPODI Csaba–CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára: *Bibliotheca Corviniana*. Bp. Helikon, 1990. 56., 368.

⁵⁰ L. a 47. számú jegyzetet.

⁵¹ *Szent István király életének egy ismeretlen kútfője*. = *Ujság* 1927. okt. 30. 247. sz. 42.

⁵² VARJU Elemér: *Szt. István legendáinak újonnan feltalált legrégebb kézírata*. = *Könyvbarátok Lapja* 1927. 1. 2–23. A kódex megvásárlásával kapcsolatban Varju a következőket írja: „A lelkes műbarát sietett azt múzeuma számára biztosítani s vele a hazai föld becses történeti relikviáinak számát gyarapítani.” L. uo. 2.

gi könyvkereskedőtől.⁵³ Varju Elemér tanulmánya nyomán – hangsúlyozva a szerző „éles logikai munkáját és a nagy tudományos apparátus felhasználását” – a cikk részletezi a hagyományok szerint a megszerzőjéről-tulajdonosáról elnevezett kódex tartalmát: többek között a Szent István életét addigi legmegbízhatóbb alakjukban magába foglaló két legendát; a kódex készítésének helyét: Magyarországot; idejét: a XII. század közepe; valamint a kötet XIII. századi vándorlásának történetét. A cikk befejezőként közli Varju vizsgálatának végső eredményét: „... az Ernst-kódex említett tulajdonságainál fogva nagyértékű forrásműve históriánk leghomályosabb szakaszának.”⁵⁴

E kitérő után és az időrendet betartva nézzük az utolsó cikket, mely 1927-ben az *Ujságban* a Modenából visszakapott kódexekkel foglalkozik. A lap Tudomány–irodalom című rovatában beszámoló jelent meg a Korvin Mátyas Magyar–Olasz Egyesület ünnepi üléséről, melyet 1927. november 20-án tartottak.⁵⁵ A Magyar Tudományos Akadémián zajló ülés keretében bemutatták a visszakapott két korvinát. Berzeviczy Albert⁵⁶ elnök olasz nyelvű, a Korvin Mátyas Egyesületet mint az olasz–magyar szellemi és erkölcsi kapcsolatok ápolóját bemutató megnyitója után a Bethlen római útját is szervező Durini di Monza, az olasz királyi követ ígérte meg, hogy Olaszország e kapcsolatok fejlesztésében nemcsak a korvinák visszaadásával, hanem a későbbiekben az együttműködés bármilyen más formájának kialakításával is hajlandó részt venni. Klebelsberg kultuszminiszternek a valaha Mátyas király tulajdonába tartozott kódexek visszaszerzésére tett kísérleteket is bemutató válasza után Fögel József⁵⁷ ismertette a modenai kódexek vándorlásának történetét. A cikk zárómondata szerint „az ünnepi ülés előtt a két kódexet lefényképezték, hogy ezuton ismertethessék meg az ülésről távolmaradt közönséggel.”⁵⁸

HANGODI ÁGNES

⁵³ 1872–1914., műgyűjtő, művészeti író. 1912-ben múzeumot alapított, amelynek termeiben a magyar történelemre és művészettörténetre vonatkozó mintegy 6500 darab saját kiállított tárgya mellett több kiállítást rendezett beérkezett és fiatal magyar művészek műveiből. Fő műve az 1910-ben megjelent *A magyar történelmi festészet* című munka, valamint a Petőfi ikonográfiájának kutatását megindító *Petőfi arcképei* (1922). Az Ernst Múzeum kiállítóhelyiségként ma is működik, az Ernst-gyűjtemény egyes darabjai azonban a Magyar Nemzeti Múzeumba és a Szépművészeti Múzeumba kerültek. L. *Magyar Életrajzi Lexikon*. Főszerk. KENYERES Ágnes. I. A–K. Bp., Akadémiai K., 1967. 442–443.

⁵⁴ L. az 51. számú jegyzetet.

⁵⁵ *Ujság* 1927. nov. 22. 265. sz. 10.

⁵⁶ 1853–1936., történetíró, politikus, az MTA tagja, 1905 és 1936 között elnöke. 1899-től a Kisfaludy Társaság tagja, 1923-tól elnöke. Művészettörténettel, az abszolútizmus korával és az olasz–magyar történelmi kapcsolatokkal foglalkozott. Fő művei *Itália*. Útirajzok és tanulmányok. (1899), *Beatrix királyné* (1908), *A tájképfestészet a XVII. században* (1910), *Az abszolútizmus kora Magyarországon*. I–IV. (1921–1937). L. *Magyar Életrajzi Lexikon*. Főszerk. KENYERES Ágnes. I. A–K. Bp., Akadémiai K., 1967. 199–200.; *Akadémiai Kislexikon*. Főszerk. BECK Mihály, PESCHKA Vilmos. I. A–K. Bp., Akadémiai K., 1989. 228.

⁵⁷ 1884–1941., történetíró, egyetemi tanár. A budapesti egyetem elvégzése után középiskolai tanár, majd az MTA könyvtárának munkatársa. 1926-tól a szegedi egyetem nyilvános rendes tanára. Kutatási területe a Jagelló-kor és a magyarországi humanizmus története. Fő művei: *Velenicei diplomaták Budán a XVI. század elején* (1912), *II. Ulászló udvartartása* (1913), *A Corvina-könyvtár állapota Mátyas király halála után a mohácsi vészig* (1927). L. *Magyar Életrajzi Lexikon*. Főszerk. KENYERES Ágnes. I. A–K. Bp., Akadémiai K., 1967. 523.

⁵⁸ L. az 55. számú jegyzetet.

FIGYELŐ

A magyar irodalomtörténet bibliográfiája. Megjelent *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája* című nyolc kötetes kézikönyv utolsó két tagja is, és ezzel teljessé vált az a nagyszabású retrospektív szakbibliográfia, amely elsőként tárta fel a magyar irodalomtörténet 1970 előtt megjelent teljes szakirodalmát. A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetében megindult vállalkozás nyolc terjedelmes kötetben gyűjtötte össze és korszakok szerint rendszerezte mindazokat a publikációkat, amelyek nemzeti irodalmunk történetével kapcsolatban valaha is napvilágot láttak. A sorozat utolsó két kötete a közelmúltban jelent meg: a 4. kötet, amely Tódor Ildikó szerkesztésében az 1849–1905 közötti korszak egyes íróira vonatkozó irodalom második részét tartalmazza és az 5. kötet, amely a 20. század magyar irodalmának ún. általános részét foglalja magába, B. Hajtó Zsófia összeállításában. (Mindkettő részletes ismertetésére visszatérünk.)

Az így teljessé vált kézikönyv-sorozat bizonyára besorolható lesz azon alapvető tudományos segédeszközök közé, amelyek maradandóknak bizonyulnak és sokáig megtalálhatók lesznek a könyvtárak polcain. Miként a már megjelent kötetek, most már a teljes sorozat is kiindulásul szolgál majd a szaktudomány művelőin kívül mindazoknak, akik a magyar irodalomtörténet korábbi századainak kérdéseivel, az írók életével és működésével kapcsolatban forrásanyagot keresnek. Hasznos információt találnak benne a tanárok, az egyetemi és a főiskolai hallgatók, újságírók és általában mindenki, aki irodalmunk és művelődésünk története iránt behatóan érdeklődik.

A sajnálatos módon több befejezetlenül, vagy félbemaradt hasonló kezdeményezéssel ellentétben örvendetes, hogy ez a nem csekély méretű vállalkozás az eredeti programnak megfelelő befejezést nyert. Pedig nem kevés akadály tornyosult ez elé is: korábban inkább politikai jellegű, utóbb pedig főleg anyagi természetű akadályok. Különösen örülhetünk annak, hogy az előbbiek sikeres áthidalásával a korábban megjelent kötetek értéke és objektivitása sem vált kérdésessé: vállalva az akkoriban súlyosnak bizonyult „polgári álobjektivitás” vádjait, a korábbi kötetek is helyt adtak a különböző irányzatú és világnézetű szerzők publikációiról szóló bibliográfiai adatközléseknek is. Ha szükség mutatkozna a sorozat új kiadására, azt nem a régebbi kötetek tartalmi korrekciójának szükségessége, hanem csak a bibliográfia iránti kereslet indokolhatná. E bibliográfiai sorozat – dacolva az akkori „korszellem”-mel – egy-egy irodalomtörténeti kérdéssel kapcsolatban a véleménynyilvánítási és a „szavazati” jogot mindenkire, még az elődökre is kiterjesztette.

Eine kommentierte Bibliographie zur Geschichte der deutschsprachigen Presse vor 1815.* Auf fast 2000 Seiten wird in den ersten drei Teilbänden der Bibliographiereihe *Deutsche Presse. Biobibliographische Handbücher zur Geschichte der deutschsprachigen Presse von den Anfängen bis 1815* die periodische Literatur Hamburgs, auf etwa 700 Seiten die periodische Literatur des dänischen Altona, ehemals wichtige Nachbarstadt Hamburgs, und der ehemals in der unmittelbaren Umgebung Hamburgs gelegenen Orte Bergedorf, Harburg, Wandsbek, und Schiffbek beschrieben. (Heute sind sie Teil von Hamburg.) Die Bände sind das Ergebnis mehr als zehnjähriger Arbeit von Holger Böning und Emmy Moepps, Mitarbeiter des Instituts „Deutsche Presseforschung“ der Universität Bremen.¹

Die Bibliographien von Hamburg und Altona sind der erste und der zweite Band einer Bibliographiereihe, die die periodische Literatur des deutschen Sprachgebietes, sowie die deutschsprachige periodische Literatur jener Gebiete bearbeitet wird, die heute nicht auf dem geschlossenen deutschen Sprachgebiet liegen, aber vor 1815 über deutschsprachige Presse verfügt hatten.

Dem Projekt liegt folgende Konzeption zugrunde.² Die Bibliographiereihe wird aus Ortsbibliographien aufgebaut, jede Ortsbibliographie ist chronologisch konzipiert. Man verfährt grundsätzlich autoptisch, d. h. es wird angestrebt, von jedem aufgenommenen Periodikum mindestens ein Exemplar in die Hand zu nehmen und mindestens einen gültigen Standort anzugeben. Es werden also keine bibliographischen und Standortangaben älterer Hilfsmittel übernommen, ohne sie zu kontrollieren. Angaben und Darstellungen aus früheren Nachschlagewerken und aus früherer Sekundärliteratur werden sämtlich überprüft und wenn sie übernommen werden, so wird ihr Ursprung für den Benutzer kenntlich gemacht. Durch dieses Konzept hofft man, die äußerst schlechte bibliographische Situation in Deutschland, wo es keine „gewachsene“ Nationalbibliographie und Nationalbibliothek gibt,³ wo die historischen Drucke in mehreren hundert Bibliotheken und Archiven verstreut liegen, zu verbessern. Dabei versucht man, die Fehler der vorangegangenen Nachschlagewerke zu vermeiden, die nicht autoptisch verfahren, sondern sich meistens auf Angaben der befragten Institutionen verlassen, und man korrigiert ihre falschen oder nicht mehr gültigen Angaben. Außer den Vorgängerbibliographien und der historischen Literatur zu den einzelnen bearbeiteten Orten bildet die Durchsicht der Periodika selbst den Ausgangspunkt für die Sammlung bibliographischer Daten. Daß sich diese Mühe lohnt, zeigt das Beispiel Hamburgs deutlich. Von den Titeln, die die Bibliographie verzeichnet, fanden sich etwa die Hälfte nicht in den bis jetzt vorhandenen Hilfsmitteln, sie wurden nach Anzeigen und Rezensionen in Hamburgischen Periodika ermittelt.

Bemerkenswert ist der weitgefaßte Begriff von 'Presse', der der Bibliographie zugrundegelegt wurde. Es werden nicht nur Zeitungen, Zeitschriften und Intelligenzblätter behandelt, sondern es

* BÖNING, Holger: *Deutsche Presse. Biobibliographische Handbücher zur Geschichte der deutschsprachigen periodischen Presse von den Anfängen bis 1815*. Bd. 1. BÖNING, Holger-MOEPPS, Emmy: *Hamburg. Kommentierte Bibliographie der Zeitungen, Zeitschriften, Intelligenzblätter, Kalender und Almanache sowie biographische Hinweise zu Herausgebern, Verlegern und Druckern periodischer Schriften*. Bd. 1.1. Von den Anfängen bis 1765. LIX u. 758 S.; Bd. 1.2. 1766–1795. 808 S.; Bd. 1.3. 1796–1815. 390 S. und 462 S. Register. frommann-holzboog, Stuttgart–Bad Cannstadt, 1996. Bd. I 2. BÖNING, Holger-MOEPPS, Emmy: *Altona–Bergedorf–Harburg–Schiffbek–Wandsbek*. LV u. 682 S. und 250 S. Register. frommann-holzboog, Stuttgart–Bad Cannstadt, 1997.

¹ Zu Geschichte und Tätigkeit des Instituts vgl. *Magyar Könyvszemle* 1995/1. S. 102–106.

² Siehe hierzu außer den einführenden Hinweisen in der Bibliographie auch: BÖNING, Holger: *Pressebibliographie und Presseauswertung. = Relation. Medien-Gesellschaft-Geschichte*. 1994/1. S. 109–140.

³ BÖNING: *Pressebibliographie und Presseauswertung*. S. 119.

wird „als periodische Schrift alles“ erfaßt, „was über einen gewissen Zeitraum hinweg in regelmäßigen Abständen als Druckschrift herausgegeben wurde“,⁴ d. h. auch jährlich erschienene Schriften (Kalender, Almanache, Taschenbücher, Neujahrs- und Weihnachtswünsche u. ä.) und viele Schriften, z. B. zahlreiche Lehrbücher oder auch Romane, „denen der Charakter eines Periodikums weitgehend fehlt, die von den Verlegern aber aus kalkulatorischen Gründen als periodische Schrift vertrieben wurden.“⁵ Es wurden alle Drucke verzeichnet, bei denen eine periodische Erscheinungsweise nicht auszuschließen war. Es wurden also auch zahlreiche Zweifelsfälle aufgenommen, in denen z. B. aufgrund der vorhandenen Daten nicht zu entscheiden war, ob für eine Schrift eine Fortsetzung geplant war, oder Fälle, in denen man nicht feststellen konnte, ob es sich um Periodika oder um „mehnteilige, serienförmige Sammelwerke“⁶ handelt. Die vorliegenden Bände sind ein überzeugender Beweis für die Zweckmäßigkeit der Entscheidung, sich bei der bibliographischen Verzeichnung nicht auf andere, einengende Definitionen des Begriffs 'Periodika' zu verlassen und sich nicht auf einzelne Gattungen periodisch erschienener Drucke zu beschränken. So konnte z. B. die publizistische Bedeutung von einer Gattung periodisch erschienener Schriften, der wöchentlichen Predigentenwürfe aufgezeigt werden, die durch die herkömmlichen Definitionen nicht erfaßt werden. Diese Schriften wurden den Abonnenten jeden Samstag, als Vorbereitung auf die sonntägliche Predigt ins Haus geliefert und stellten im 18. Jahrhundert ein wichtiges Forum, eine Art Ersatzmedium für die konservative Hamburger Geistlichkeit dar, deren Positionen in den etablierten Presseorganen der Stadt kaum vertreten waren.

Joachim Kirchner hat auch schon konstatiert, daß im 18. Jahrhundert manche Verleger versucht haben, sich die Beliebtheit der publizistischen Form 'Zeitschrift' zunutze zu machen, indem sie „Bücher, besonders aus dem Gebiet der Jurisprudenz und Theologie“, um ihren Absatz zu erleichtern, „in Fortsetzungen unter Benutzung der äußeren Form der Journale“ herausbrachten, oder Sammlungen von kleineren Schriften einzelner Gelehrter, „um durch die Anänelung an die Publikationsform der Zeitschriften größere Beachtung, und Verbreitung zu finden, ... unter einem Gesamttitel in zwangloser Folge“ auf den Markt brachten.⁷ Im Gegensatz zu Kirchner, der solche Publikationen durch seine Zeitschriftendefinition ausgegrenzt hat, gehen Holger Böning und Emmy Moepps in ihrem Werk auf sie ein. Zurecht, denn was könnte mehr über die Wirkung und die Lebensbedingungen der Publikationsform 'Zeitschrift' und mehr über die Publikumsbewertungen aussagen, als ihre geschickte, auf wirtschaftlichen Überlegungen basierende Ausnutzung durch Geschäftsmänner? Gerade durch die Behandlung der Zwischenformen und Grenzfälle konnten wertvolle Quellen zutage gefördert werden, die das zeitgenössische Verständnis, die Funktionsweise, den wirtschaftlichen und sozialen Kontext und die Publikumswirkung der periodischen Publikationen näher kennenlernen helfen – und das ist das eigentliche Anliegen dieser kommentierten Bibliographie.

Sie bietet, außer genauen bibliographischen Angaben und außer Angaben zu zeitgenössischen Erwähnungen und zur Sekundärliteratur, sehr viele solche Informationen, die sich auf Vertriebsformen, Rezipientenkreis und Rezeptionsformen beziehen. Es wurde die Verzeichnung der Preise, der Pränumerations- und Subskriptionsmöglichkeiten, die Verzeichnung von Ausgaben in unterschiedlichem Format und unterschiedlicher Papierqualität angestrebt. Besondere Aufmerksam-

⁴ Bd. 1/1. Hinweise für den Benutzer der biobibliographischen Handbücher zur deutschen Presse. S. IX.

⁵ Ebda. S. IX.

⁶ Ebda. S. XI.

⁷ KIRCHNER, Joachim: *Die Grundlagen des deutschen Zeitschriftenwesens*. Mit einer Gesamtbibliographie der deutschen Zeitschriften bis zum Jahre 1830. Erster Teil: Bibliographische und buchhandelsgeschichtliche Untersuchungen. Leipzig, 1928. S. 18–19.

keit hat man solchen Äußerungen von Verlegern, Herausgebern und Mitarbeitern geschenkt, die ihre Strategien zur Gewinnung von Lesern erkennen lassen. Dabei wird in den Kommentaren häufig aus Vorreden, Anzeigen, Rezensionen oder auch aus archivalen Quellen wie Genehmigungsgesuchen, Briefen u. ä. zitiert. Das Hamburger Pressematerial erlaubt es an vielen Stellen, thematische und stilistische Charakteristika der Berichterstattung einzelner Zeitungen mit der sozialen Zusammensetzung ihres Lesepublikums in Verbindung zu bringen. So gab es immer wieder Unternehmer, die den Konkurrenzkampf mit den etablierten Nachrichtenblättern der Stadt aufnahmen und für neue Zeitungsblätter ein Hamburger Publikum gewinnen wollten. Um das zu erreichen, behandelten sie oft heikle, aus den angesehenen Zeitungen verbannte Themen in ihren Blättern. In manchen Fällen ist auch zu erkennen, daß sie durch ihre Themenwahl und ihren Ton und Stil die unteren Schichten der Stadtbevölkerung ansprechen wollten, also solche Leserkreise für ihre Blätter zu erschliessen suchten, auf deren Ansprüche die etablierten Zeitungen nicht eingegangen waren. Auch dieser Aspekt wird in den Kommentaren der Bibliographie behandelt.

Integralen Bestandteil des Werkes bilden die Personen- und Sachregister. Im „Register der Personen und pressegeschichtlich bedeutsamen Institutionen“ werden biographische Daten zu den Personen geboten, die als Drucker, Verleger, wichtige Beiträger, Herausgeber oder Redakteure eine Rolle im Pressewesen der behandelten Orte gespielt haben, und auch Angaben zu solchen Personen und „Institutionen“ – wie Budhhändler, Buchbinder, Zeitungsbuden, Lesekabine, Leihbibliotheken –, die eine Funktion bei Vertrieb und Rezeption der periodischen Literatur übernommen haben. In den Kommentaren der einzelnen Titel wird auf Biographisches in der Regel nicht eingegangen, die Angaben zu den einzelnen Titeln müssen also zusammen mit den Angaben des Registers gelesen werden.

Die Kommentare haben die Aufgabe, eine auf Autopsie beruhende Charakteristik der einzelnen Titel zu geben. Häufig wird dabei außer auf programmatische Äußerungen von Verlegern und Herausgebern auch auf zeitgenössische Rezensionen zurückgegriffen, wenn man sie als zutreffend empfunden hat. Falls das behandelte Periodikum nicht erhaltene geblieben und Autopsie nicht möglich war, werden auch Charakterisierungen aus der Forschungsliteratur zitiert, wobei der Aussagewert solcher Stellen sorgfältig erwogen wird. Das gleiche gilt für Rezensionen. Imponierend ist, wie das Wissen, das Holger Böning und Emmy Moepps über die periodische Literatur der behandelten Orte während ihrer Arbeit gesammelt haben, in den Kommentaren zur Geltung gebracht wird. Denn selbstverständlich können die einzelnen Kommentare nicht nur das gerade besprochene Periodikum behandeln, sondern es gerät bei Konkurrenzkämpfen, bei inhaltlichen Anlehnungen an andere Periodika, bei Zensurangelegenheiten oder gerade im Fall von Rezensionen immer wieder ein ganzer Ausschnitt aus dem Pressewesen der behandelten Orte ins Bild. So geschieht auch das Zitieren der Rezensionen nicht mechanisch. Die Stellung des jeweiligen rezensierenden Organs in der Presselandschaft und in den weltanschaulichen Auseinandersetzungen der behandelten Städte wird ebenso mit berücksichtigt, wie eventuelle Konkurrenzkämpfe, die den Rezensenten beeinflußt haben können. Berücksichtigt wird beispielsweise auch die Entwicklung der Rezensionssparte in einer Zeitung, die anfangs anspruchsvolle Rezensionen lieferte, später aber ihre Spalten gegen bestimmte Gebühr auch jenen überließ, die in fingierten Rezension ihre eigenen Produkte hochpreisen wollten.⁸ Die Kommentare beleuchten sich gegenseitig und ergeben letztendlich, zusammen mit der jedem Band vorangestellten einführenden Studie ein spannendes Lesebuch zur Geschichte der periodischen Literatur, und, durch ihre rezeptionsorientierte Ausrichtung, zugleich ein Lesebuch zur Geschichte des Lesens.

⁸ *Deutsche Presse*. Bd. I/3. Hamburg, Sp. 1657.

Eine unterhaltende Lektüre bieten die Kommentare durch die vielen im Wortlaut zitierten zeitgenössischen Äußerungen. Spannend wird es auch dadurch, daß die Stellen, die im Zusammenhang mit einem bestimmten Periodikum gefunden, aber von allgemeinerem Interesse sind, im Kommentar jenes Periodikums abgedruckt werden, in welchem oder in dessen Umfeld man auf sie gestoßen ist: es sind allgemeine Äußerungen zu Funktionen, zu Gattungen, zu Vertrieb und Rezeption von Periodika, zu Presserfreiheit und Zensur, Meinungen über das Rezensionswesen, über das Schauspiel oder über literarische Kritik, oder auch sonstige Äußerungen, die für eine sozialgeschichtlich orientierte Literaturgeschichte von Interesse sind. Man hätte von ihnen, als von Bruchstücken, die in diverse Zusammenhänge gehören, ja nicht sämtlich in der einführenden Studie Gebrauch machen können, und es wäre wirklich zu Schade gewesen, sie auszusparen. Der Leser kann also nie wissen, welche interessanten Gegenstände, Meinungen, Zitate im nächsten Kommentar auf ihn warten. Die angenehme Zufälligkeit, die das Lesen des Werkes spannend macht, wird aber durch das „Register der Sachen und Orte“ ausgeglichen, in dem alle Themen, die in den Kommentaren vorkommen, in Schlagworte zusammengefaßt nachgeschlagen werden können.

Im Ganzen bestätigen die vorliegenden Bände die methodischen Entscheidungen, die für die Erstellung der Bibliographie gefällt worden sind. Sowohl das Prinzip „des forschenden Bibliographierens“,⁹ als der Aufbau einer nationalen Pressebibliographie als Summe von Ortsbibliographien als auch jenes Ausmaß inhaltlicher Auswertung, das als eine mittlere Position zwischen bloßer bibliographischer Beschreibung und Vollständigkeit anstrebender Inhaltserschließung gewählt wurde, scheinen sich bewährt zu haben. Die Ersteller der Bibliographien von Hamburg und Altona, da sie sich Jahre lang auf die Erforschung dieser Orte konzentrieren konnten, sind wahre Kenner der Stadt- und Pressegeschichte dieser Orte. Einerseits verbürgt erst dies die Korrektheit der bibliographischen Angaben, andererseits konnte in einem Werk, das sich nicht auf die Verzeichnung bibliographischer Daten beschränkt, das ganze Wissen, das bei der Durchsicht der Periodika, der Sekundärliteratur und der Archivalien „anfiel“,¹⁰ in den ausgiebigen Kommentaren und in der einführenden Studie gleich verwertet werden. In der einführenden Studie wird besonders detailliert auf die allgemeinen Voraussetzungen des Pressewesens, vor allem auf die Zensurverhältnisse in den behandelten Orten eingegangen. Durch den Verzicht auf eine vollständige inhaltliche Erschließung, die allerdings, wie Holger Böning überzeugend darlegt, auch unmöglich zu verwirklichen gewesen wäre,¹¹ wird das Subjektive, das in der Auswahl der Zitate, bei der Entscheidung, was als bemerkenswert mitzuteilen ist, wirksam ist, offen in Kauf genommen. Die einmalige Kenntnis, die die Ersteller der Bibliographie von ihrem Gegenstand besitzen, bestimmt auch die Gesichtspunkte der Auswahl, ihre Gesichtspunkte und Forscherinteressen geben dem ganzen Werk Konsistenz.

Die Pressemetropole Hamburg, wo vor 1815 etwa 10% aller deutschen Presseprodukte (rund 1000 Titel) entstanden waren, verfügte außer überregional verbreiteten Zeitungen, Zeitschriften und literarischen Almanachen (als Beispiele seien nur der *Unpartheyische Correspondent*, *Der Patriot*, Lessings *Hamburgische Dramaturgie* oder der *Musen Almanach für 1777(-1800)* genannt, letzterer mit Beiträgern wie Klopstock, die Stolbergs, Matthias Claudius, Gleim, Lessing, Moses Mendelssohn u. a. m.) außer zahlreichen Theater- und Musikzeitschriften, auch über eine Unmenge von kurzlebigen, sich mit lokalen Gegenständen befassenden, unterhaltenden Periodika; sie verfügte über unzählige Wochenblätter, Almanache und Taschenbücher, die sich an Frauen und Kinder wandten, und es wurde in Hamburg mit Periodika für alle nur möglichen Adressaten-

⁹ BÖNING: *Pressebibliographie und Presseauswertung*. S. 125.

¹⁰ BÖNING: *Pressebibliographie und Presseauswertung*. S. 123.

¹¹ BÖNING: *Pressebibliographie und Presseauswertung*. S. 116–117.

gruppen, von den Diensboten über die „Unstudierten“ und „Ungelehrten“ bis zu Angehörigen des „Predigerstandes“ oder zu den „Musikliebhabern“ experimentiert.

Der zweite Band der Bibliographiereihe befaßt sich mit dem Pressewesen Altonas und einiger an Hamburg angrenzender kleinerer Orte. Allen Orten, die im zweiten Band behandelt werden, ist gemeinsam, daß sich die Entwicklung ihres Pressewesens nicht unabhängig von dem Hamburgs denken läßt. In diesen Orten eröffnete sich die Möglichkeit, solche Organe zu schaffen, die von der Hamburger Zensur frei waren, aber auf das Interesse des Hamburger Publikums rechnen konnten. Es ist eine wichtige Erscheinung für das territorial zersplitterte Deutschland, daß man sich dort in den heimatlichen Zeitungen meistens viel besser über die inneren Angelegenheiten der Nachbarstaaten als über die Politik der eigenen Regierung informieren konnte. Dies war auch in Hamburg der Fall, wo die Politik des hamburgischen Senats eine Tabuzone für die Zeitungsberichterstattung war. Im zweiten Band der Bibliographiereihe wird überzeugend dargestellt, wie die Zeitungsherausgeber die Freiräume auszunutzen versuchten, die durch die von der hamburgischen abweichenden Zensurpraxis (diese ergab sich aus den unterschiedlichen Empfindlichkeiten der einzelnen Obrigkeiten) in Altona, Wandsbek, Schiffbek und Harburg entstanden waren. Im unter dänischer Hoheit stehenden Altona waren sogar Organe entstanden, die nicht nur auf ein Hamburger Publikum rechnen durften. Eine Zensurpraxis, die von der in Deutschland üblichen abwich, hat hier, besonders nach dem Ausbruch der französischen Revolution, das Erscheinen von Periodika ermöglicht, die die Stadt in den Augen der deutschen Konservativen zu der Heimstätte der gefährlichsten Pressefreiheit machte, „von woher die giftigsten Anfälle auf Religion, Fürsten und deutsche Verfassung, wie aus einem Bombenkessel unaufhörlich auf das übrige Deutschland geworfen werden.“¹²

Die Bibliographie ist ein beeindruckendes Produkt jener Bemühungen, die in Deutschland seit den 50-er Jahren auf die bibliographische und inhaltliche Erschließung und Dokumentierung des historischen Pressematerials gerichtet sind. Diese Bemühungen erleichtern den Zugang der Forscher zu einer für die historisch arbeitenden Disziplinen äußerst wichtigen Quellengruppe, sie haben bedeutende neue Erkenntnisse gebracht und rütteln an weitverbreiteten Vorurteilen und Klischees, die die Einstellung der Wissenschaftler zur historischen Presse auf weiten Strecken bestimmt haben. Klischees, deren viele ihre weite Verbreitung Jürgen Habermas' berühmtem Werk „Strukturwandel der Öffentlichkeit“¹³ verdankt haben, beispielsweise das von der Entstehung einer literarischen Öffentlichkeit, die einer politischen Öffentlichkeit vorausgegangen sei,¹⁴ vom Inhalt der deutschen Zeitungen des 17. Jahrhunderts als Sammlung von belanglosen Infor-

¹² Eudämonia oder deutsches Volksglück, Jg. 1797, Bd. 4. S. 160., zitiert nach S. XVII von Bd. 2. der Bibliographiereihe „Deutsche Presse“, wo es als Motto zu der „Einführung in den zweiten Band der biobibliographischen Handbücher der deutschen Presse: Altona, Bergedorf, Harburg, Schiffbek und Wandsbek“ steht.

¹³ HABERMAS, Jürgen: *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft*. (1. Auflage) Neuwied 1962.; hierzu vgl. WELKE, Martin: *Gemeinsame Lektüre und frühe Formen von Gruppenbildungen im 17. und 18. Jahrhundert: Zeitungslesen in Deutschland*. In: DANN, Otto (Hrsg.): *Lesegesellschaften und bürgerliche Emanzipation*. Ein europäischer Vergleich. München 1981. sowie die Studien in: *Presse und Geschichte. Beiträge zur historischen Kommunikationsforschung*. (Studien zur Publizistik. Bremer Reihe. Deutsche Presseforschung. Bd. 23.) München, 1977. und *Presse und Geschichte II. Neue Beiträge zur historischen Kommunikationsforschung*. (Studien zur Publizistik. Bremer Reihe. Deutsche Presseforschung. Bd. 26.) München-London-New York-Oxford-Paris, 1987.

¹⁴ HABERMAS, Jürgen: *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft*. (2. Auflage) Neuwied, 1965., besonders Kapitel II.: „Soziale Strukturen der Öffentlichkeit“, S. 38–68.

mationen, mit hohem Anteil der Wunder- und Sensationsmeldungen; oder von den frühen Zeitungen, die als nur Foren einer „repräsentativen Öffentlichkeit“ funktioniert hätten, anstatt die Leser zu informieren.¹⁵ Die Erforschung des historischen Pressematerials, deren Notwendigkeit in Deutschland nun fast allgemein anerkannt wird, ermöglicht – diese Überzeugung leitet auch die Mitarbeiter der „Deutschen Presseforschung“ – grundlegende neue Erkenntnisse über die Genese der neuzeitlichen europäischen Gesellschaft, und ist insbesondere für die Aufklärungsforschung eine unerschöpfliche Quelle von immenser Bedeutung. Auch das in den besprochenen Bibliographiebänden von Holger Böning und Emmy Moepps vorgelegte Material ermöglicht erhebliche neue Erkenntnisse, vor allem für die Lesergeschichte und für die Gattungsgeschichte der periodischen Literatur – auf einige von ihnen wird in der Bibliographie auch hingewiesen. Die Bibliographie der Presse Hamburgs und seiner Umgebung ist also ein Werk, das keineswegs nur ortsgeschichtliche Bedeutung besitzt. Schon aus diesem Grund wäre es wünschenswert, wenn das Werk auch in ungarischen Bibliotheken zugänglich wäre. Die ganze Bibliographiereihe, als deren Teil bereits auch die Bibliographie der zweitgrößten deutschen Pressestadt Leipzig im Werk ist, wird unumgebares Nachschlagewerk sein für die Erforschung von solchen kulturellen Wechselwirkungen, die einen Bezug auf Deutschland haben.

BÓDYNÉ MÁRKUS ROZÁLIA

Interkulturális kommunikáció és nemzeti identitás. A modern kor kihívásaira szakmájuk eszközeivel, tehát kultúraelméleti elemzésekkel reagáló szakemberek egy csoportja, élükön Jens Allwooddal, a göteborgi Egyetem nyelvészprofesszorával 1994-ben hozta létre az Interkulturális Kommunikáció Északi Hálózatát (Nordic Network for Intercultural Communication). Akkor a szervezet elsősorban a balti és a skandináv kultúrák komplex vizsgálatával, az önállóságukat visszanyert balti államok szellemi támogatásával, európai integrációjuk problémáinak elemzésével foglalkozott, ma már Észak-Amerikától a Távol-Keletig találjuk meg tagjait. (Belépési formátum és állandóan frissített információ a [http://www.sprog.auc.dk/nic homepage-en](http://www.sprog.auc.dk/nic/homepage-en) található.) A NIC első szümpoziumát a norvégiai Stavangerben rendezték, s a résztvevők már ez alkalommal is a legkülönbözőbb országokat reprezentálták, a harmadik világot is beleértve. A második éves szümpoziumra 1995 novemberében került sor a finnországi Jyväskyläben, azon az egyetemen, amely három hónappal korábban a VIII. Nemzetközi Finnugor Kongresszusnak is otthont adott. A harmadik éves szümpoziumot az észak-dániai Aalborg városának frissen bővített egyeteme rendezte meg 1996. november 20–24. között, amikor az Aalborgi Egyetem Kommunikációs Tudományok Központja nevű tanszékcsoportja új épületegyüttesének első nagyobb szabású rendezvénye volt ez a kongresszus. Negyedik alkalommal Észtországban, a patinás Tartui Egyetemen került sor a 4th Annual Nordic Symposium on Intercultural Communication and National Identity rendezvényére 1997. november 6–8. között.

Az észt politikai életben is jól ismert Marju Lauristin professzornő (ő volt az első, ismét önálló észt parlament elnöke!) katedrája, a Szociológiai Tanszék vállalta magára a házigazda szerepét. A rendezvény még a dániainál is példásabban sikerült. A szekciók száma itt csupán négy volt – szemben az aalborgi héttel –, ami lehetővé tette, hogy némely szekció nagyobb érdeklődésre számot tartó előadását szinte plenárisnak beállítva hallgathassa meg mindenki. Azaz volt egy olyan szakasza a rendezvénynek, amikor egyszerre csak egy szekció működött. Így Aune Valk, a tartui Pszichológiai Tanszék munkatársa széles hallgatóság előtt fejtette ki elméletét a szimboli-

¹⁵ Ebd. Kapitel I. § 3.: „Zur Genese der bürgerlichen Öffentlichkeit“ S. 24–37., besonders: S. 26–27. und 31–32.

kus és a tényleges identitásról. Méréseit észtországi észt, észtországi orosz, illetve svédországi észt populáción végezte. Viszonylag nagy teret kaptak a migráció kérdései. Jens Allwood a Svédországba bevándorlókat segítő internetes lehetőségekről beszélt, egy további svéd előadás az ott élő cigányokról. Tarja Summa, a Finnországban működő Balti Bevándorlási Központ vezetője nem tartott ugyan előadást, ám számos hozzászólása nagyban gazdagította a hallgatóság ismeretanyagát. A záró panelben az identitás kérdéseinek megvitatására a már említett Marju Lauristin mellett olyan személyiségeket kértek fel, mint Mati Hint, a tallinni Pedagógiai egyetem tanszékvezető professzora, akit nemcsak az észt nyelvűvelés oszlopként és az észt fonetika nemzetközileg elismert kutatójaként ismerhetünk, hanem az észt népfront (Rahvarinne) vezetőjeként, sőt a három balti állam függetlenségét visszaállító közös mozgalmak kulcsszerepet játszó politikusként is.

Minden eddigi rendezvényt felülmúló gyorsasággal és korrektséggel szervezik a svéd házigazdák a soron következő, 1998-as ötödik NIC szümpoziumot Göteborgban. Amit különleges várakozás övezhet, hiszen 1998. november 25–27. között a szervezetet alapító Jens Allwood professzor lesz a házigazda; aki egyébként Kiefer Ferencnél védte meg doktori disszertációját, amikor nemzetközileg elismert nyelvészünk Svédországban működött. A göteborgi Nyelvtudományi Tanszék interkulturális kommunikációt kutató munkatársa, Youhua Tong már január közepén megszerkesztette a göteborgi honlapot (<http://www.ling.gu.se/events/icc98reg.html>), amire egyébként a fent említett dániai web-lapról is el lehet jutni. Az utóbbi a NIC történetét, valamint az egyéb interkulturális programokhoz vezető linkeket tartalmazza; emellett a minden éves tanácskozás házigazdája is mindig megszerkeszti a maga külön honlapját, ahol az adott rendezvény részletes információi találhatóak (mint költségek, szálláslehetőségek, valamint a jelentkezési lap is).

FÖLDVÁRI SÁNDOR

SZEMLE

Borsa Gedeon: Michael de Hungaria élete és művének nyomtatott kiadásai. Bp. 1997. Borda Antikvárium. 228 l.

A régi Hungarus szerzők egyik rejtélyes személye Michael de Hungaria. Temesvári Pelbárt és Laskai Osvát mellett a XV. század végén és a XVI. század elején a legismertebb írók közé tartozott Európában. Prédikációs gyűjteménye, a *Sermones tredecim universales* az 1480 körülre datálható első kiadástól 1519-ig 31 alkalommal jelent meg, 1499-től átdolgozott, bővített, mutatóval ellátott formában *Evagatorium* elnevezés alatt. A reformáció elterjedésével párhuzamosan a középkori eredetű teológiai irodalom iránti érdeklődés nagyfokú csökkenését lehet megfigyelni, ennek egyik jele, hogy csaknem száz éven át nem jelent meg Michael de Hungaria munkája. A XVII. század elején ugyan két alkalommal kiadták még, de 1621 után végleg túlhaladottá vált.

Michael de Hungaria személyével és működésével a szakirodalom és az ősnymtatványok bibliográfiái a XVIII. század óta foglalkoztak, de a különféle publikációk inkább csak a zavart, a bizonytalanságot növelték, semmint a tisztázást szolgálták. Hosszú időn keresztül neki tulajdonították a *Biga salutist*, amelyet az újabb szakirodalom már Laskai Osvát műveként határoz meg. Borsa Gedeon új könyvében arra vállalkozott, hogy egyrészt a különféle tudományágak által felkutatott életrajzi adatokat rendszerezze, a köztük található tévedéseket, ellentmondásokat kiszűrje, másrészt számba vegye a fennmaradt XV. századi kéziratok másolatokat, illetve a nyomtatott kiadások példá-

nyainak mikrofilológiai vizsgálatával tisztázza a különböző edíciók egymáshoz való viszonyát és sorrendiségét.

A kötet szerkezetileg két részre tagolódik, tanulmányra (7–127.) és bibliográfiára (129–197.). A tanulmány három kérdés köré csoportosul. Az elsőben Borsa Gedeon a Michael de Hungaria életére, rendi hovatarozására vonatkozó adatokat ellenőrizve kísérelte meg életútját felvázolni. El kell fogadnunk végkövetkeztetését, miszerint személyének pontos tisztázása már valószínűleg nem lehetséges. A *Sermones tredecim universales* latin szövegében található anglicizmusok alapján hosszabb szigetországi tartózkodást, netán iskolázottságot gyanít, felvetve azt a lehetőséget is, hogy Michael de Hungaria nem Magyarországon született, a származására utaló megjelölést apjától örökölte. A *Sermones*ben található hivatkozások alapján működésének idejére nem zárja ki a XIV. századot. Ami rendi hovatarozását illeti, sok ténnyező a domonkosokra utal, de az ellenérveket is mérlegelve, eldönthetetlennek látszik a kérdés.

A tanulmány második és harmadik részében a művet, annak kéziratait és a nyomtatott kiadásokat vizsgálja. Aprólékos elemzéssel tisztázza, hogy Michael de Hungaria kéziratát átdolgozták, két részt utólag betoldottak, az eredeti 13. azonban hiányzik. A másolások során erősen romlott kézirat került Leuvenben, Johannes de Westphalia műhelyében sajtó alá, 1480 körül.

A tanulmány legterjedelmesebb része a nyomtatott kiadások regisztrálása. 1499-ben Kölnben jelentősen átalakították, az eredeti szöveg elé és

mögé új részek kerültek, címe is változott, *Eva-gatorium Benemii* lett, a gyűjtemény keretében került a továbbiakban kinyomtatásra a *Sermones*. Az átdolgozott kiadás – és az 1611-es újabbé – sajtó alá rendezői a domonkosok voltak.

A kiadások változatainak gondos elemzéséből Borsa Gedeon elkészítette Michael de Hungaria művének XV. és XVI. századi „család-fáját”, vagyis hogy melyik korábbi szolgált a szedés forrásául. A nyomtatóhelyek alapján egy viszonylag kicsiny, ám az európai művelődésben annál jelentősebb terület képe rajzolódik ki. A 33 kiadás közül egy jelent meg Londonban, a többi nyomdaváros közül a mai Belgiumban található kettő (hat kiadás Leuvenben és egy egy pontosan nem lokalizálható helyen), Hollandiában kettő (Leiden és Deventer egy-egy), Franciaországban három (Párizsban hét, Lyonban egy és Strassburgban öt kiadás), Németországban egy (Köln tíz kiadással). Sajátos összefüggés figyelhető meg a fennmaradt 12 kéziratos másolat lelőhelye és a kiadások megjelenési helye között. Hét Angliában található, két másolat Belgiumban, egy-egy Hollandiában, Rómában és Budapesten (utóbbi azonban csak 1894-ben került az OSzK-ba, korábbi tulajdonosa ismeretlen). Borsa Gedeon tisztázza, hogy az első hat kiadás nem véletlenül készült Leuvenben: Angliában a könyvnyomtatás viszonylag későn erősödött meg, így az angol könyvszükséglet jelentős részét Németalföldön állították elő. Figyelemreméltó tény azonban, hogy Michael de Hungaria művének itáliai kiadásáról nincs adat, a Rómában, a Bibliotheca Vaticanában őrzött másolat is viszonylag késői példány, az 1494-es strassburgi kiadás 1504-ben keletkezett másolata. A jelek szerint tehát a *Sermones tredecim universales* használata elsősorban a London – Leiden – Párizs – Köln határolta négyzetben mutatható ki. Ismertsége, olvasottsága azonban ennél tágabb földrajzi körben bizonyítható, a magyarországi példányok mellett meglehetősen magas a Lengyelországban találhatóé. A fennmaradt példányok alapján természetesen csak akkor lehetne valamiféle megalapozottabb következtetést levonni, ha ismernénk a példányok történetét.

Mindenesetre az 1494-es strassburgi kiadás egyik, az OSzK-ban őrzött példányában a XVI. század elejéről származó magyar nyelvű bejegyzések találhatók.

A tanulmányt követi a bibliográfia, Michael de Hungaria műve jelenleg ismert 33 kiadásának jegyzéke. Az egyes kiadások azonosítását a vonatkozó szakirodalom közlése mellett jelentősen megkönnyíti a címlapok, illetve az impresszumatokat tartalmazó zárósorok hasonmásának közlése. A tételekhez kapcsolódik a fennmaradt példányok lelőhelyének megadása, elkülönítve található a szakirodalomban említett, de elpusztult vagy jelenleg lappangó kötetek egykori lelőhelyadatai.

Borsa Gedeon könyve a Michael de Hungaria-kérdés lehetőségek szerinti részletes tisztázása mellett módszertani szempontok miatt is jelentős. Azt példázza, hogyan lehet pusztán a nyomtatványból a nyomdatörténet és a társtudományok, a tágan értelmezett művelődéstörténet eredményeinek felhasználásával rekonstruálni egy kézirat, illetve az abból készült kiadások életútját. A kritikai vagy analitikus bibliográfia módszerét nem először alkalmazza, ezzel a módszerrel vizsgálta mintegy tíz évvel ezelőtt a magyarországi ősnymtatványokat. Ezúttal azonban térben és időben tágította vizsgálódási szempontjait, egy nyomtatvány több mint 30 kiadását elemezte, amelyek zöme az 1480–1519 közötti négy évtizedben jelent meg. Tanulmánya az eddigi szakirodalomban található tévedések, a „bibliográfiai fantomok” kiszűrése révén értékes hozzájárulás a szerzői hungarikumok minél pontosabb megismeréséhez vezető, nem sima úton.

A kötet a Borda Antikvárium kiadásában jelent meg mint az antikvárium könyvészeti sorozatának ötödik darabja. A számos illusztrációt tartalmazó bibliofil igényességű kiadvány tipográfiai megformálását Haiman György végezte; ez volt utolsó könyvterve. A szerző, a kiadó és a tipográfus áldozatos munkájából újabb értékes kiadvánnyal gazdagodott könyv- és nyomdászattörténeti szakirodalmunk.

Deé Nagy Anikó: A könyvtáralapító Teleki Sámuel. Kolozsvár, 1997. Erdélyi Múzeum-Egyesület. 456 l.

„Muisis patriis, gratisque posteris...” olvashatjuk a marosvásárhelyi Teleki-tékába belépve a bejárat fölötti márványtáblán. S valóban, a közel kétszáz éves könyvtár a haza múzsáinak és a hálás utókornak készült. A XVIII. századi erdélyi Teleki családból Sámuel (1739–1822) nevéhez kötődik a könyvtár megalapítása, amely életművének, tevékenységének szerves részévé vált.

Deé Nagy Anikó első monográfiája több mint két évtizede jelent meg az erdélyi Tékasorozatban, ahol – életrajzi bevezetővel – Teleki Sámuel levelezéséből, naplójából közölt részleteket. Mostani könyve nem kevesebbre vállalkozik, mint a könyvtáralapító művelődéspolitikai életútjának, könyvszeretetének a bemutatására, olvasmányműveltségének, közszolgálati munkájának a rekonstrukciójára.

Teleki tevékenysége mozgatórugóit az életút felvázolásával igyekszik elének tární. A finom vonalakkal ábrázolt erdélyi familia még a 17. század közepén meglehetősen szerény birtokú nemes. A család vagyoni, s ezzel társadalmi megalapozottsága minden bizonnyal a fejedelemség 17. század második felének meghatározó politikusa, Teleki Mihály nevéhez fűződik. A II. Rákóczi György postamasteréből Erdély főgenerálisává küzdő politikus birtokszerzéseivel külön monográfia foglalkozik. Emellett fiával, Teleki Sándorral együtt Bod Péter az utókor számára a tudománypártoló, mecénáskodó történelmi személyként tárgyalja: „az Isten Házához, Tudományhoz, és az Egyházi rendhez való szeretet és jó indulat igen meg volt e Nagy Urban ...”. A fiatal Sámuel tanulmányainak feltérképezése lett a másik fontos alkotóeleme jelleme fejlődésének bemutatásában. Előkerült egy kézírásos jegyzet még egy nyomtatott tankönyv, amelyek megerősítik, hogy a teológián és a latin nyelven kívül természettudományt és matematikát is tanult. Fontos hatással volt a négyéves külföldi útja, amelyről naplót is készített. Érdekes összehasonlítást

olvashatunk a két Teleki testvér eltérő szemléletű peregrinációjáról, hogy más és más szemmel néztek a francia felvilágosodásra.

Különösen jól sikerült a magánember Teleki portréjának a megrajzolása. Teleki Sámuel otthonának, háztartásának a bemutatása a mindennapi élet mikrotörténelmének szép példája. A családi tragédiák (hat gyermekét temeti el) ráirányítják az életben maradt gyermekek nevelésére. Gondot fordít arra, hogy nyelveket tanuljanak, tanárokat fogad melléjük. Ez talán abból is adódhat, hogy peregrinációja elején a csak latinul beszélő Telekit kínos élmények is érthették, a Bázélbe érkező fiatalembert a svájciak „lateinischer Graf”-nak nevezték.

A köz szolgálatában eltöltött években az oktatás korszerűsítésére, alapítványok tételére, írók, tudósok, művelődési törekvések támogatására, külföldön tanuló ifjak segítésére, s a protestáns érdekek képviseletére is van gondolja. A hivatástudattal készülő erdélyi gróf könyvgyarapításai is mutatják eltökéltségét. „Excerpta statistico-politica” című kéziratos munkájából nyomon követhetjük azokat a kérdéseket, amelyek foglalkoztatták. Olvasmányaiából kijegyzetelgette az érdekesebb részeket, egy-egy problémakörhöz több munkát is elolvasott.

Az utókor számára, a bibliotéka alapítása mellett, Janus Pannonius műveinek sajtó alá rendezésével vált ismerté. Jelentősége abban állt, hogy a régebbi latin nyelvű kiadások hibáit kijavította, s egy kritikai szöveget, egy teljesebb válogatást adott. Még utrechti tanulmányútja során Petrus Wesselingen, neves holland filológusnál segédkezett szövegkiadások készítésekor. Ő hívta fel a figyelmét a humanista költő szellemi hagyatékára. A végső lökést egy bécsi Janus kéziratra figyelmet felhívó Kollár Ádám adhatta. A Marosvásárhelyi Református Kollégium tanárával, Kovásznai Tóth Sándorral készítik elő a kéziratot a kiadásra, ám a megjelenés után elhídegülnek egymástól. Ennek oka talán az lehetett, hogy Teleki „elfelejtette” munkatársát megemlíteni az előszóban.

A XVIII. századot nem hiába tartják számon a könyvgyűjtés egyik aranykoraként, a század

közepére elkezdődik egy olyan könyvtárépítési korszak, amikor már a tulajdonosa nem olvassa el minden könyvét, amelyet megvásárol, hanem bibliofil hajlamának engedve vagy néhány tárgykorre szűkítve szakkönyvtárat hoz létre vagy igyekszik minden tudományterületet átfogó bibliotékát felállítani. Teleki könyvtára abban különbözik kortárs főúri könyvtárakétól, hogy eleve közkönyvtárnak szánta, s ez a cél meghatározta az állomány összetételét is. A könyvtárépítésben domináns elem volt apja könyvtárának hagyatéka és a külföldi útján szerzett tapasztalatok. Számos bejegyzés tanúskodik naplójában, hogy utazása során mindenhol megtekintette az adott könyvtárat, s feljegyezte a jó és a rossz példákat is.

Ritka bibliofil kiadások és korszerű szakkönyvek kettősségével jellemezhető könyvtár izgalmas könyvtörténeti adalékokkal is szolgál. A rengeteg példa közül kiemelkedik Michael Servetus spanyol orvos *Christianismi restitutio*-ja, amely a lélek halhatatlanságáról és a szentháromságról szóló tanítások cáfolatát tartalmazza. Az 1553-ban kiadott művének majdnem összes példányát, szerzőjével együtt még abban az évben elégeti a genfi városi tanács, mindössze három ismert kötete létezik. Ebből a ritka nyomtatványból sikerült Telekinnek egy példányra rábukkannia, s 1780-ban megvásárolnia. Ezután a bécsi könyvtárnak ajándékozta, ám egy nürnbergi tudósnak küldött másolattal hozzájárult a könyv 1790-es újrakiadásához.

A kötet második felében a Teleki levelezésből kibomló életutat szemlélhetjük, majd a könyvtár építésével kapcsolatos és a könyvtár használatára vonatkozó iratokat olvashatjuk. A kötetet névmutató zárja, a szövegben pedig a könyvtárról és az alapítóról fotók találhatóak.

FARKAS GÁBOR FARKAS

Fenyő István: A centralisták. Egy liberális csoport a reformkori Magyarországon.
Bp. 1997. Argumentum Kiadó. 430 l.

A centralisták iránt nem volt méltányos az utókor. Sőt, nem voltak azok már a kortársak sem. Fellépésüket, programjukat, publicisztikai

megnyilatkozásaikat kezdettől fogva ellen-szenv, visszautasítás, jobb esetben fanyalgás kísérte. Az ellenzék polgári átalakulásért küzdő táboraik tagjai is fontoskodóknak, irreális képzelgőknek, külföldmajmolóknak látták őket. A megítélés alaphangját Kossuth Lajos véleménye adta meg, aki a *Pesti Hírlap* hasábján fejtegette ki – nem elfogulatlan – véleményét. Desseffy Emil, a *Budapesti Híradó* szellemi vezére „utánzásai viszketeg”-gel vádolta a centralistákat. És még a viszonylag tárgyilagos Pulszky Ferenc is tréfásan-gúnyosan „Magyarország hét bölcsének” titulálta őket. Az utókor ugyan megpróbálta elfogulatlanul a helyükre tenni őket (Bekesics Gusztáv, Szekfü Gyula), de történetírásunk mindmáig nem egységes szerepük megítélésében. Sokakról (Eötvös Józsefről, Szalay Lászlóról) kiváló könyvek születtek, melyek azonban egyetlen tudományág szemszögéből vizsgálják a kérdést. Eszmetörténeti oldalról, egyáltalán komplex módszerrel Fenyő István könyve az első komoly feldolgozás, amely arról is tájékoztat, hogy a centralisták táboraik belül is voltak nézeteltérések, elsősorban politikai törekvéseik gyakorlati megvalósítását illetően. Hogy mindezt a maga bonyolultságában lássa és láttassa Fenyő Istvánnak vissza kellett nyúlnia az előzményekhez, azaz az egyes szereplők pályaképét kellett felvázolnia, mert csak ennek ismeretében érthetőek a későbbi történetek. Sőt Eötvös gyerekkoráról, neveltetéséről, korán megmutatózó komoly olvasottságáról, a kor vezető férfiaihoz fűződő barátságáról is szól, de nem hallgatja el azokat a mozzanatokot sem, amelyek beárnyékolják az ifjú életét. Mind édesanyjától, mind pedig anyai nagyszüleitől a humanista emberbarátságot sajátította el s megértését annak, hogy az arisztokrata származás csupán annyit jelent, hogy kötelessége hatványozottabb a többi emberénél. Ugyanakkor anyai és apai nagypapjával kapcsolatban hallani kellett elemistás társaitól, hogy mindketten hírhedt aulisták voltak, a „császár hű szolgálói”, a közvélemény szemében a leggyűlöltebb emberek. Az Eötvös-nagyapa vasra verette a nyitrai ellenzék vezetőit, oly korban, amikor a nemesi ellenállás császárelle-

nes volt, és a megyék középnemessége politikai reformokért küzdött. Édesapja tárnokmester, majd alkancellár és az ún. kolerázadáskor sok embert végeztetett ki, amit maga a császár is megsokallt. Nevüket csak megvető gúnyval emlegették országszerte. A fiatal gyerekek, később legényembernek, nem lehetett könnyű ezt megemészteni.

De aprólékos gonddal veszi sorba a szerző azokat a külföldi hatásokat is, amelyek könyveken keresztül és részben személyes találkozásokon érték a két vezetőt, Eötvöst és Szalayt. Ezek, szerencsénkre, lépésről-lépésre nyomon követhetők írásbeli megnyilatkozásaikban, (Causin, Lamartine, Lermínier, Bentham, Nassau-Senior, Ricardó, Mill, Mac-Culbach, Guizot, Gans, Hégel, Concordat, Thiessy, Becon, Maculay) és még sorolhatnánk hosszan azokat a szerzőket, akik hatással voltak Szalayékra. Valamennyiben egy a közös: olyan emberek útmutatását, nézetét fogadták el, akik a gyakorlati politikában is irányító szerepet vállaltak és az európai népek összetartozásának, egymásrataltságának ideáljából indultak ki. Ezt a hatást a centralisták megítélése szempontjából nem lehet eléggé értékelni, hiszen működésük időszaka egybeesik a hazai nacionalista mozgalmak fejlődésével.

A mi szempontunkból a sajtó fontosságáról vallott – Constant nyomán megfogalmazott – nézetük is fontos. A *Pesti Hírlap* leendő szerkesztői a maguk bőrén tapasztalhatták meg azoknak az igazságoknak érvényét, hogy „Ha egy országban nem lehet beszélni a kormány engedélye nélkül, akkor ott minden szó hivatalos lesz.”, „Ha nem beszélünk valamiről, attól a dolgok nem léteznek kevésbé.”

A felkészülés éveit nehéz esztendőik voltak Eötvös és Szalay számára. Mászt olvastak a könyvekből (könyvtárának állományát kitűnő feldolgozásból ismerjük) és mást tapasztaltak a valóságban. Kettőjük közül Eötvös József került ki hamarabb a válságból, amiben nyugat-európai körútja is segítette. Hazatérve folyóiratot akart indítani *Haza és Külföld* címen. Ez ugyan nem valósult meg, de céljai, törekvései kitapinthatók az évek múlva megindított *Budapesti Szemlében*.

Szalay László is tett egy hosszabb külföldi utat (Csehország, Szászország, Németország, Belgium, Franciaország) és ez neki is jót tett, kilábalta a válságból. Az 1837 nyarán-őszén kezdődő politikai perek (Kossuth Lajos, Lovassy László, Wesselényi Miklós) világossá tették, hogy a szólás- és sajtószabadság került veszélybe. A vád alá helyezettek fogságának körülményei, a vizsgálat, a kihallgatás módja egyaránt a vád alá helyezettek kiszolgáltatottságát jelezték. A hatalom a vádlottaktól még a rendi alkotmány nyújtotta védekezési lehetőséget is megvonta, s ezt azért tehette, mivel a büntető eljárás korszerű szabályai hiányoztak. Szalay ezért határozta el 1837-ben a *Themis* című gyűjtemény kiadását, de ez rövid életűnek bizonyult. Ennek ellenére úgy tartjuk számon, mint az első jogtudományi közlönyt, jelentősége ilyen szempontból is, elvitathatatlan.

Az 1830-as évek utolsó harmadában két új szövetséggel egészül ki Eötvös és Szalay kettőse – el nem választhatóan folyóiratkezdeményeiketől – Trefort Ágostonnal és Lukács Móriccallyal. Az ő csatlakozásukkal kezd csoporttá válni az eddigi duó. Amit ezentúl ők négyen írnak és mondanak, az már önállósulni kezdő eszmei-politikai platform, de a többi ellenzéki reformerektől egyelőre csak abban különböznek, hogy jövőképükben a nemesség jóval kisebb szerepet kap. 1834 első hónapjaiban megkezdték a *Pesti Műegylet*, illetve a *Budapesti Szemle* kiadását szervezni. Csatlakozott hozzájuk Henszlmann Imre és Pulszky Ferenc is, a hazai esztétikai gondolkodás két úttörője. (Munkásságukat a hazai régészet is számon tartja.) Miközben a *Budapesti Szemle* indulása körüli eseményeket dolgozza fel a szerző az érintettek levelezése nyomán, fontos sajtótörténeti megállapításokat tesz. Többek között azt, hogy erre a hazai értelmiség befolyásolása céljából volt szükségük Eötvösöknek. Előttük az *Edinburgh Review* és a párizsi *Revue des Mondes* példája lebegett. A vállalkozás rövid ideig, mindössze tíz hónapig állott fenn, csupán két kötete került a közönség kezébe. A közönség átlagának felkészületlensége mellett, az idő sem kedvezett a vállalko-

zásnak, hiszen hosszú lefojtottság után, szabadabb légkör nyílt a sajtó munkatársai előtt. A széles olvasói tábornak nem tudományos folyóiratokra, a legműveltebbeknek szóló revűkre, hanem gyorsan és folyamatosan megjelenő újságokra, napilapokra volt szüksége. Egyszerre hat magyar nyelvű orgánus (*Pesti Hírlap, Erdélyi Híradó, Múlt és Jelen, Religio és Nevelés, Közlemények, Litteratúrai Lapok*) elégti ki az olvasók szélesedő táborát.

1844 második felétől kezdve a centralisták kezébe került Kossuth Lajos nagyszerű vállalkozása a *Pesti Hírlap*. Ismertetésünk elején közölt nyilatkozatokat ez nyilván erősen befolyásolta. A szerkesztőváltás a bécsi kormányzat manipulációja következtében ment végbe. Eötvösök erről mit sem sejtettek. A *Pesti Hírlap* gyökerét általában Kölcsey kezdeményezésére szokás visszavezetni. Fenyő István könyvéből kiderül, hogy genesisében szerepe volt a *Budapesti Szemle* ösztönzéseinek is. A centralisták kezébe került *Pesti Hírlap*nak eszmei alap-törekvését elsősorban Eötvös vezércikkei tükrözik, melyekben olyan politikai gondolatrendszert képviselt, amelynek szemléleti egysége, szempontjainak logikai creje, átfogó hazai és világpolitikai látóköre, társadalomkritikája és reformjavaslatainak polgári minősége kivételes értékű volt a kor magyar publicisztikájában.

A hazai konzervatívok újjáformálták eddigi lapjukat a *Világot* és 1844 júliusától kezdve immár hetente négyszer juttatták el olvasóikhoz. 1845 elején megújult a másik konzervatív lap, a *Nemzeti Újság* vezetése is. Mindkét lap azt tekintette fő céljának, hogy besározza az ellenzék eszmei értékeit és politikai gyakorlatát. Eötvösök felvették a kesztyűt, de ugyanakkor sajnálkozva kellett tapasztalniuk: a konzervatív lapok érvei alkalmasak arra, hogy eltántorítsák az ellenzéki (köztük a centralista) törekvésektől a nemesi olvasók ingadozó rétegét. Szalay László hamarosan felismerte, hogy a vezércikkeken kívül égetően szükség van a napi híryanagra, ám a rovatvezetők Kossuth kiválásával távoztak a szerkesztőségéből. He-lyüket az ízig-vérig újságíró Csengery Antal

csak nehezen tudta pótolni, bár szerződötetése Szalay László legszerencsésebb szerkesztői döntése volt. A vidéki levelezők híradásait, a meggyűlési beszámolókat – amelyek Kossuth lapjának erősségei voltak – is pótolni kellett. Szalay hívására Madách Imrét sikerült megnyerni erre a célra. A szerző könyve itt is számtalan adattal, főképpen pedig újfajta értékeléssel gazdagítja a Madáchról kialakult képünket.

Szalayéknak mihamar érezniük kellett, hogy csupán egy kicsiny értelmiségi elitet képviselnek, hogy nem áll mögöttük számottevő politikai erő. Eötvös is, Szalay is belefáradt a lapírásba, szerkesztésbe. Ennek következménye, hogy 1845 novemberében átadják a lapot Csengery Antalnak, aki megígérte, hogy minden fontosabb kérdést megbeszél Kossuthal, Batthyányval és Telekivel. Az egység nagynehezen helyreállt, de a válság nem tett jót a *Pesti Hírlap*nak, 1846 folyamán a lap árnyéka volt régi önmagának. Mindazonáltal a *Pesti Hírlap* nemcsak az első nyomtatásban megjelent, teljességgel politikai újság volt a reformkori Magyarországon, de az első olyan hírlap is, amely kifejezetten a liberális reformer ellenzék törekvéseit képviselte.

A centralisták (publicisták, írók, fordítók) a társadalmi reformokat következetes polgári elvek alapján akarták megvalósítani. Erős hazai törekvéseiket csak részben sikerült érvényesíteniük. Mindezek ellenére közírói tevékenységük eredményeként terjedt el a hazai közgondolkodásban a népképviselői országgyűlés, a megyerendszer átalakításának szükségessége, az igazságszolgáltatás reformjának, a népoktatás korszerűsítésének eszméje, amelyek szabadságharcunk eszmevilágát képezik.

Fenyő István kiváló monográfiájának központjában ennek a tevékenységnek a bemutatása áll. Minden eddiginél sokrétűbb, árnyaltabb feldolgozást kapjuk, európai látóhatárba ágyazva, működésüknek, törekvéseiknek. Miközben politikaelméleti, államtudományi nézeteikkel megismerkedünk, számos irodalomtörténeti és sajtótörténeti ismerettel is gyarapodunk.

Németh Mária: Az Országos Széchényi Könyvtár története 1919–1922. Bp. 1997. 168 l. (Az Országos Széchényi Könyvtár füzetek 10.)

Nemzeti könyvtárunk még ma is adósa a hazai művelődéstörténetnek: közel 200 éves történetének csak első 65 évéről készült a mai kor tudományos igényeit minden szempontból kielégítő monográfia. Berlász Jenőnek az 1802–1867 közötti korszakot felölelő munkája 1981-ben jelent meg, azóta összefoglaló művet nem vehettünk kézbe. Pedig a kezdetek biztatóak voltak: a könyvtártörténeti kutatásokat a hatvanas években Sebestyén Géza, az OSzK akkori főigazgatóhelyettese indította el, két személyre alapozva a nagy művet: Berlász Jenőre és Dezsényi Bélára. Kettőjük mellé részstanulmányok kidolgozására fiatal kutatókból álló munkaközösséget szerveztek. A kezdeti lendület a hetvenes években megtört: Dezsényi Béla, majd Sebestyén Géza halála, a könyvtár várba való felköltözésének a bizonytalan jövőbe való csúszása, a működési feltételeknek a régi épületben való fokozódó rosszabbodása a könyvtár vezetőségének figyelmét más irányba terelték. Sem Berlász Jenő, sem a Dezsényi Béla örökébe lépő Haraszthy Gyula ezután már nem kapták meg a könyvtár részéről azt a támogatást, amit megérdemeltek, illetve joggal elvárhattak volna. Ennek következtében Berlász Jenő megállt az 1867-es korszakhatárnál s a dualizmus történetének feldolgozására jelen sorok írója kapott később megbízást, míg Haraszthy Gyula az 1919–1946 közé eső korszakra vonatkozó kutatásait kénytelen volt lassítani a megvont anyagi támogatás miatt. 1990-ben bekövetkezett halála megakadályozta abban, hogy kutatásainak összegezését elvégezze. De gazdag örökséget hagyott hátra: „az egész vállalt korszakára kiterjedő, az OSzK irattári anyagára és az Országos Levéltárban található dokumentumokra vonatkozó szinte teljes, részben lemásolt, részben kijegyzetelt adatgyűjtését” – írja műve előszavában Németh Mária. Őreá várt a feladat, hogy a rendezetlen iratokat ellenőrizze, hiányait pótol-

ja, korszakonként és szakterületenként tagolja és az időközben megjelent részstanulmányok eredményeit beledolgozza. Munkájának első eredményét, a Széchényi Könyvtár 1919–1922 közötti négy évének történetét az OSzK füzetek 10. tagjaként adta most közre a könyvtár.

Annak, hogy e négy év története külön és részletesen feldolgozást nyerjen, nyomós történeti indokai vannak. E négy év foglalja magába a veszttel háborút és az összeomlást követő polgári forradalom utolsó hónapjait, a Tanácsköztársaságot, majd ennek bukását és a polgári konszolidáció első éveit. A könyvtár életében „négy szomorú és keserves év”-nek nevezi e korszakot Németh Mária és természetesen az volt az ország, a nemzet életében is. Hihetetlenül nehéz körülmények között kellett ekkor a könyvtár vezetőségének az intézményt fenntartania, működtetnie és megkísérelnie a nemzeti könyvtári funkciók teljesítését. Nagy szerencséje a könyvtárnak, hogy két olyan férfi állt ekkor a Magyar Nemzeti Múzeum, illetve az OSzK élén, mint Fejérfpataky László (1857–1923) és Melich János (1872–1963). Mindketten tudós férfiak, egyetemi tanárok, akik könyvtári állásukat nem sine cura-nak, hanem hivatásnak, elsődleges feladatuknak tekintették. Bátor helyállásuknak, emberi tisztességüknek köszönhető, hogy sikerült a nemzeti könyvtárat a politikai kilengésektől megóvniuk s a nemzeti könyvtárvagyion integritását veszélyes pillanatokban – pl. a román megszállás idején – megőrizniük.

Németh Mária kiváló történeti érzékkel, könyvtárosi életpályája nagy elméleti és gyakorlati szaktudásával közelített a korhoz. Munkáját nehezítette az eredeti források hiányos, hézagos volta. Közismert, hogy a Nemzeti Múzeumnak a korszakra vonatkozó irattára a Magyar Országos Levéltárban 1945-ben megsemmisült, így gyakran csak töredék-utalásokból, elkezdett, de nyomon már nem követhető folyamatokból kellett a szerzőnek információit összeállítania s a következtetéseket levonnia. A korszakról korábban megjelent publikációk mind jobb-, mind baloldali politikai elfogultságait (ez különösen a Tanácsköztársaság idejére vonatkozik) a valóság tényeivel kellett

szembesítenie és sine ira et studio, harag és kedvezés nélkül az objektivitás talaján maradnia. Ez a szerzőnek teljes mértékben sikerült, korrekt és tárgyilagos szemlélete egyik nagy erénye munkájának. Problémát jelentett az is, hogy az OSzK különgyűjteményei történetének tervezett megírása nagyrészt megvalósulatlan maradt s e résztanulmányok hiánya a munkát tovább nehezítette.

Szerző külön tárgyalja a Tanácsköztársaság időszakát, a román megszállás alatti eseményeket, majd a statusquo helyreállítását. A továbbiakban a könyvtári szakterületek szerint haladva írja meg a következő három év történetét. Izgalmas és tanulságos olvasmány ez arról, hogy egy katasztrofálisan rossz gazdasági helyzetben, politikai szélsőségekkel telített társadalmi közegben hogyan lehet a cselekvés új és szokatlan módjait megtalálni és küzdelmek árán is eredményeket elérni. Szerző is hangsúlyozza, hogy könyvtár-történetileg nem látványos ez az időszak, de – s ezt már a recenzens teszi hozzá – olyan példákkal szolgál, amelyek minden korban s különösen ma, bátorítást adhatnak.

Nagyon érdekes a Tanácsköztársaságról szóló fejezet. Németh Mária elismerően írja, hogy a Tanácsköztársaság könyvtárügyi megbízottai – Dienes László és Kőhalmi Béla – szakmájuk kiválóságai voltak. Nem kapkodó intézkedésekkel jelentkeztek, hanem kielélt, kész programjukat kívánták megvalósítani. Az OSzK-t érintő intézkedések, tervek nagyobb része helytálló volt: a Magyar Nemzeti Múzeumtól való elválasztás, a könyvtár hungarika és praesens jellegének hangsúlyozása, a Magyar Nemzeti Bibliográfia rendszerének teljes körű kiépítése (de ezt nem a nemzeti könyvtár, hanem egy felállítandó bibliográfiai intézet keretében képzelték el), a három nagy budapesti könyvtár állománygyarapításának összehangolása, a Nemzeti Múzeum épülete teljes egészének a könyvtár részére való átadása. Nagy vihart csak a levéltár és a kéziratanyagának több intézmény közötti megosztásának terve váltott ki – bár a levéltári rész leválasztása utóbb helyesnek bizonyult s a húszas évek

fordulóján, a harmincas évek elején végre is hajtották. Szerző cáfolja azt a későbbi vádat, hogy a „nemzeti jelleg letörlése lett volna a jellemző”, ezt a tények semmivel sem támasztják alá.

Nagyobb veszélyt jelentett a román megszállás időszaka. Ekkor a Nemzeti Múzeum és a Széchényi Könyvtár Erdéllyel kapcsolatos anyagának elszállítása vagy megőrzése volt a tét. A nemzeti múlt értékeinek ilyen megcsonkítása végül is nem sikerült, s ez a könyvtári vezetők éberségén és ellenállásán kívül nagymértékben a Budapesten állomásozó külföldi katonai missziók erélyes fellépésének volt köszönhető. Különösen kiemelkedő volt Hary Hill Bandholtz amerikai tábornok szerepe – erre emlékeztet a fővárosban felállított szobra is.

1920-tól lehetett újra a figyelmet a könyvtári munkára fordítani. Németh Mária sok adattal, számos, eddig ismeretlen ténnyel gazdagítja ismereteinket a korszakról. Szemléletesen, minden részletre kiterjedő figyelemmel mutatja be a hétköznapok küzdelmét a pénztelenségnek szinte reménytelen helyzetében. A szűkös állami dotáció, a növekvő infláció lehetetlenné tette a tervszerű munkát, a könyvtár és személyzete máról holnapra élt.

Az ismertetett könyvtári szakterületek közül a gyarapítási munkát emeljük ki, részben mert ez szolgál a legtöbb újdonsággal, részben mert a könyvtári vezetés is ennek adott prioritást. Ekkor szembesült a Széchényi Könyvtár először azzal a ténnyel, hogy a trianoni békeszerződés következtében a hungarika anyag nagy részét a határokon túlról s most már nem kötelezpéldányként, hanem pénzért kell beszereznie. Melich János ekkor hatalmas szervező munkát indít: minden kapcsolatot felhasználva levelez, szervez, irányít. A könyvtár egyik munkatársa – nem minden veszély nélkül – személyesen járja be a Felvidék területét és gyűjti össze a hungarikumokat. Az erdélyi anyagot megbízottak közreműködésével próbálják beszerezni. A figyelem kiterjed a bécsi magyar emigráció irodalmi működésének dokumentumaira is. Az ottani megbízott, Eckhart Ferenc kérdésre válaszolva írja Melich 1922-

ben, hogy nem szabad tartalmilag szelektálni, meg kell venni a magyar nyelvű detektívregényt és „Kassákék marhaságait is”, a döntő a hungarika-szempontról. Akciót indítanak az üldözött Tanácsköztársasági kiadványok megszerzésére: a begyűjtött és megsemmisítésre ítélt anyagból válogatnak az OSzK munkatársai, létrehozva így a később oly értékessé vált Proletár-gyűjteményt. Ekkor vállal hatósági feladatot a könyvtár a könyvek külföldi kivitelének engedélyezésével. Számos értékes könyv külföldi eladását sikerül így megakadályozni, sőt az OSzK gyűjteményét az ellenőrzött könyvanyagból kiegészíteni.

Melich János több előterjesztését, tervezetét ismerteti a szerző, ezzel is bizonyítva: Melich pontosan tudta, hogy mit kellene tennie, de csak azt tehette, amit a szorító körülmények számára lehetővé tettek. Egyik tervét sikerült megvalósítania: 1920-tól házi könyvkötő műhelyt rendeztek be, amely 1922-től már önálló szervezeti egységként működött. Melich a nehéz helyzet ellenére még a nemzeti bibliográfiai munkálatokat is beindította, ingyen papír megszerzésével a *Magyar Könyvszemle* megjelenését is biztosította. Rámutat a szerző a negatívumokra is: az olvasó- és tájékoztató szolgálatot nem kezelték súlyának megfelelően, külön szervezeti egysége sem volt. A személyzeti helyzet, a munkatársi összetétel meghatározta a uralkodó könyvtári szemléletet. A nagyrészt tudós férfiakból álló testület tisztában volt azzal, hogy a kutatóknak elsősorban dokumentumra van szüksége, s ezért a gyarapítás érdekében hivatástudatból is, de hazaszereztetől indítva is mindent megtettek. A feldolgozásra, a használatra már jóval kevesebb figyelem fordult. Nem sok idejük jutott erre: a napi 4 órás munkaidőből egy órát saját kutatásaikra fordíthattak, így a fennmaradó három óra valamennyi feladatra nem volt elegendő. Nem állt rendelkezésre szakképzett segítség személyzet sem, a magasan kvalifikált munkatársaknak kellett a technikai munkákat is elvégezniük.

Egy nagy múltú intézmény életéből nem könnyű négy évet kiszakítva vizsgálni. Ahol az

összefüggések ismerete a megértéshez szükséges, Németh Mária mindig ismerteti az előzményeket és egyes esetekben utal a későbbiekre is. Egy esetben hiányoljuk ezt: az Ausztriával szemben fennálló háborús jóvátételi követelésünk ismertetésénél szól az OSzK felterjesztéséről, de – nyilván tévedésből – azt írja, hogy az ügy további folytatása nem ismeretes. Ez legfeljebb az OSzK irattárának hézagos irat-állományára lehet igaz, hiszen közismert, hogy ezek a tárgyalások vezettek el az 1932-es ún. velencei-egyezményhez, amelynek keretében az OSzK a bécsi nemzeti könyvtártól többek között 16 Corvinát kapott vissza.

Nem zárhatjuk le ismertetésünket anélkül, hogy meg ne emlékeznénk a részletes és nagyon pontos jegyzet-apparátusról, amely minden fejezet végén megtalálható s a forrásmegjelölésen túl még további információkkal is szolgál.

Németh Mária kitűnő könyvtártörténeti öszszefoglalója alapos és elemző munka, amely nagy nyeresége az OSzK-ról szóló irodalomnak. Mértéktartó, visszafogott stílusán is átüt a nemzeti könyvtár iránti elkötelezett tisztelete és szeretete, amelyről bevezetőjében így vall: „A szerzőt – szubjektív okokból – sok szál fűzi ehhez a korszakhoz, így számára érdekes és tanulságos is volt e négy szomorú és keserves év történetének részletes megismerése, de tisztában van azzal, hogy nem alkothatott egy élményt adó, mutatós könyvtárszervezési irányzatokat bemutató művet, csak azó azó hétköznapiok eseményeit, küzdelmeit tudta felidézni, amelyeket az intézmény fennmaradásáért folytattak elődeink.”

SOMKUTI GABRIELLA

Sokolová, Františka: Cyrilské a hlaholské staré tisky v českých knihovnách. Praha, 1997. Slovanská knihovna při Národní knihovně České republiky. 388 l. 36 t.

Az 1970-es években az Orosz Nemzeti Könyvtár (akkori Lenin Könyvtár) célul tűzte ki, hogy – külföldi résztvevőkkel együttmű-

ködvé – létrehozta a cirill és glagolita régi könyvek egyetemes katalógusát (Svodnyj katalog). A munka nagy lendülettel indult (voltak magyar munkatársak is: Bor Kálmán és a e sorok írója), de a kezdeti eredmények közzététele után elakadt.

Františka Sokolová (Prága, Szláv Könyvtár) most közzétette a Csehországban összegyűjtött adatokat; a glagolita nyomtatványokat 1800-ig, a cirill betűseket 1825-ig vette számba.

Könyvének bevezetője és rövidítésjegyzéke cseh, orosz és angol nyelven íródott, a katalógus cseh nyelvű. A könyvek bibliográfiai leírásai megfelelnek a legmagasabb követelményeknek, minuciózusan pontosak. A szerző részletesen tárgyalja a marginális és possessori bejegyzéseket, az illusztrációkat és a kötéseket is. A többes példányokat (az *Osztrogi Biblia* esetében például hármat) Sokolová egyenként ismerteti.

Végeredményben 17 glagolita könyv 27 példányáról és 314 cirill betűs mű 333 példányáról tájékozódhatunk a katalógusból. Az annotációkban tételszámozott bibliográfiákra, illetve a példányt ismertető szakcikkekre hivatkozik.

A magyarországi kutatás számára a Brassóban, Balázsfalván, Nagyszebenben, Nagyszom-

batban, Szászsebesen és Budán nyomtatott cirill betűs könyvek adatai tanulságosak. A Királyi Magyar Egyetemi Nyomda tizenhárom nyomtatványáról szerzünk tudomást, vannak köztük igen ritkák, illetve unikumok, például Jovan Rajič *Cvetnik* című munkája, amelyet a délszláv retrospektív nemzeti bibliográfia sem jegyez.

A liturgikus könyveken kívül a katalógus az egyházatyák és doktorok szláv nyelvekre lefordított műveit, nyelvtanokat, valamint az orthodox teológiai irodalom klasszikusait és az óhitűek számára írt munkákat tartalmazza.

Sokolová három mutatót készített: összesített szerzői-, év-, illetve címmutatót, nyomdahelymutatót és lelőhelymutatót; ez utóbbiból éppen a könyvek sorszáma hiányzik.

A tételszámozott bibliográfiák jegyzékében nincs benne az RMNY és a „Petrik”, annak ellenére, hogy az annotációkban a szerző hivatkozik rájuk. Feltétlenül szükség lett volna nyelvi mutatóra is. Mindeme hiányosságok ellenére Františka Sokolová műve a szlavista könyvtörténet komoly nyeresége, méltó a Szláv Könyvtár hagyományaihoz, és a magyar szakemberek is haszonnal forgathatják.

OJTOZI ESZTER

A kiadásért felel az Argumentum Kiadó igazgatója
Megjelent 8,94 A/5 iv terjedelemben
HU ISSN 0025-0171
Nyomta az Argumentum Kiadó Nyomdaüzeme
Felelős vezető: Roznai Zoltán

TARTALOM

<i>Voit Krisztina</i> : Zenei folyóiratok és irataik a Budapesti Fővárosi Levéltárban (1875–1890)	93
<i>Szelle Béla</i> : Az arisztokrácia irodalompartolása az önkényuralom időszakában	113
<i>Nagy Júlia</i> : A Sárospataki Református Lapok. A Sárospataki Református Főiskola kulturális és tudományos hetilapja	125

KÖZLEMÉNYEK

<i>Szelestei N. László</i> : Bocatius János Diariuma	136
<i>Frivaldszky János, id.</i> : Három új Hungarika és szerzőjük	138
<i>Viskolcz Noémi</i> : Egy Böhme-olvasókör az 1630–40-es években	140
<i>Ojtozi Eszter</i> : Possessori bejegyzések a debreceni Egyetemi Könyvtár 18. századi külföldi könyveiben II.	145
<i>Kókay György</i> : Szatmár vármegye felirata 1793-ból a Magyar Kurír érdekében	149
<i>Fehér Katalin</i> : Reformkori sajtóviták a magyar tanítási nyelvről	151
<i>Szecső Károly</i> : Egri adalék Kossuth Lajos turini könyvtára megvásárlásának történetéhez	157
<i>Lengyel András</i> : A Mai enciklopédia „asztalfiókbeli példánya”	159
<i>Hangodi Ágnes</i> : Az úgynevezett modenai kódexekről az Ujság 1927-es évfolyamában	165

FIGYELŐ

A magyar irodalomtörténet bibliográfiája	172
<i>Bódyné Márkus Rozália</i> : Eine kommentierte Bibliographie zur Geschichte der deutschsprachigen Presse vor 1815	173
<i>Földvári Sándor</i> : Interkulturális kommunikáció és nemzeti identitás	178

SZEMLE

Borsa Gedeon: Michael de Hungaria élete és művének nyomtatott kiadásai. Bp. 1997. (<i>Pogány György</i>)	180
Deé Nagy Anikó: A könyvtáralapító Teleki Sámuel. Kolozsvár, 1997. (<i>Farkas Gábor Farkas</i>)	182
Fenyő István: A centralisták. Egy liberális csoport a reformkori Magyarországon. Bp. 1997. (<i>Kőhegyi Mihály</i>)	183
Németh Mária: Az Országos Széchényi Könyvtár története 1919–1922. Bp. 1997. (<i>Somkuti Gabriella</i>)	186
Sokolová, Františka: Cyriřské a hlalohské staré tisky v řeských knihovnách. Praha, 1997. (<i>Ojtozi Eszter</i>)	188

SOMMAIRE

<i>Voit, Krisztina</i> : Des revues musicales et leurs documents écrits aux Archives de la Capitale Budapest (1875–1890)	93
<i>Szelle, Béla</i> : La mécénature littéraire de l'aristocratie à l'époque de l'absolutisme	113
<i>Nagy, Júlia</i> : Les Feuilles Réformées de Sárospatak, revue culturelle et scientifique de l'École Supérieure Réformée de Sárospatak	125

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>Szelestei N., László</i> : Le Diarium de János Bocatius	136
<i>Frivaldszky, János, aîné</i> : Trois Hungarica nouveaux et leurs auteurs	138
<i>Viskolcz, Noémi</i> : Un cercle de lecture Böhme aux années 1630–1640	140
<i>Ojtozi, Eszter</i> : Des notes de possesseurs dans les livres étrangers du XVIII ^e siècle de la Bibliothèque de l'Université de Debrecen. II.	145
<i>Kókay, György</i> : L'adresse du Comitat Szatmár en 1793 en faveur de la revue Magyar Kurír	149
<i>Fehér, Katalin</i> : Des polémiques dans la presse à l'époque des réformes sur la langue d'enseignement hongroise	151
<i>Szecsókó, Károly</i> : Une donnée d'Eger à l'histoire de l'achat de la bibliothèque de Turin de Lajos Kossuth	157
<i>Lengyel, András</i> : L'« exemplaire de tiroir de table » de l'Encyclopédie d'aujourd'hui (Mai enciklopédia)	159
<i>Hangodi, Ágnes</i> : Sur les soidisants codex de Modène dans l'année 1927 de la revue Ujság	165

CHRONIQUE

La bibliographie de l'historiographie littéraire hongroise	172
<i>Bódy Márkus, Mme Rozália</i> : Eine kommentierte Bibliographie zur Geschichte der deutschsprachigen Presse vor 1815	173
<i>Földvári, Sándor</i> : Communication interculturelle et identité nationale	178

REVUE

Borsa, Gedeon : La vie de Michael de Hungaria et les éditions imprimées de son oeuvre. Bp. 1997. (<i>Pogány, György</i>)	180
Deé Nagy, Anikó : Samuel Teleki, le fondateur de bibliothèque. Kolozsvár, 1997. (<i>Farkas, Gábor Farkas</i>)	182
Fenyő, István : Les centralistes. Un groupe libéral en Hongrie à l'époque des réformes. Bp. 1997. (<i>Kőhegyi, Mihály</i>)	183
Németh, Mária : L'histoire de la Bibliothèque National Széchényi 1919–1922. Bp. 1997. (<i>Somkuti, Gabriella</i>)	186
Sokolová, Františka: Cyrilské a hlaholské staré tisky v českých knihovnách. Praha, 1997. (<i>Ojtozi, Eszter</i>)	188